

Brottsoffer – ansvar och konsekvenser

Ett viktimologiskt forskningsseminarium i Umeå
den 22 november 2005

Görel Granström, Ruth Mannelqvist och Katarina Weinehall (red.)

Juridiska institutionen
Umeå universitet

Juridiska institutionens skriftserie, nr 12/2006

Brottsoffer – ansvar och konsekvenser. Ett viktimologiskt forskningsseminarium i Umeå den 22 november 2005

Nyckelord: Brottsoffer, viktimologi, rättsväsende, våld i nära relationer, våldsutsatta kvinnor, barns rättigheter, ekonomisk ersättning, heteronormativitet, kostnader för våld, rättsliga aktörer, rättspolitik, åklagarroll.

ISBN 91-975348-4-6, ISSN 1404-0948

© Författarna

Beställningar:

Juridiska institutionen

Umeå universitet

SE-901 87 Umeå

juridik@jus.umu.se

www.jus.umu.se

Att mångfaldiga innehållet i denna rapport, helt eller delvis, utan medgivandet från författaren är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, såsom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

Grafisk form och tryck: Print & Media, Umeå universitet

Innehållsförteckning

Brottsoffers möte med rättsväsendet	5
Våldsutsatta kvinnor i den straffrättsliga diskursen <i>Monica Burman</i>	11
Barnen i brottets skugga – brottsoffer på undantag? <i>Maria Forsman</i>	27
Rättsväsendets möte med hbt-personer som brottsoffer <i>Görel Granström</i>	49
Sjukskrivna våldsutsatta kvinnor – en kort probleminventering <i>Anna Jessen</i>	65
Åklagarrollen <i>Lena Landström</i>	77
Straffmätning vid våld i nära relationer <i>Monica Larsson</i>	87
Ekonomisk ersättning till brottsoffer ur ett rättskedjeperspektiv <i>Ruth Mannelqvist</i>	99
Den rättspolitiska frågan brottsoffer – alla är för, men hur? <i>Åsa Persson</i>	113
Mannens våld har ett högt pris – vem betalar? <i>Katarina Weinehall</i>	129
Författarpresentationer	147

Brottsoffers möte med rättsväsendet

Hösten 2002 inleddes ett arbete vid Juridiska institutionen för att bygga upp ett tvärvetenskapligt forskningstema som syftade till att problematisera brottsoffers möte med rättsväsendet. Resultatet blev forskningsprojektet *Brottsoffer i rättsväsendet* som i dagsläget (våren 2006) har nio deltagare. Projektet är uppbyggt med ambitionen att även själva forskningsmiljön ska vara tvärvetenskaplig och två av medlemmarna kommer från Pedagogiska institutionen vid Umeå universitet.

Projektets syfte är att etablera brottsofferperspektivet inom den rättsvetenskapliga forskningen genom att problematisera rättsvetenskapens möjligheter och begränsningar på området. Dessa möjligheter och begränsningar kan identifieras som en problematisering av rättsväsendets föreställning om brottsoffret med fokus på frågor om normalitet, vilka som ses som ”ideala” brottsoffer, samt ekonomiska och sociala konsekvenser av att vara ett brottsoffer på individ- och samhällsnivå.

Det övergripande projektet kan ses som ett paraply för de olika delprojekt som ingår i forskningstemat. Här finns forskning om våldsutsatta kvinnor och barn, om offer för heteronormativt våld och forskning om samhälleliga och ekonomiska konsekvenser för brottsoffer. Projektet har i flera delar en genusteoretisk prägel, där exempelvis brottsoffers utsatthet problematiseras utifrån en könsmaktsanalys av våldet. Andra delar av projektet arbetar med en intersektionell och queerteoretisk förståelse av utsatthet och avvikelser, där såväl kön som klass och sexualitet problematiseras.

Det finns flera olika finansiärer i projektet. Kempestiftelserna har varit en viktig finansiär sedan starten, och i inledningskedet möjliggjordes uppbyggnaden av projektet av finansiering från Riksbankens Jubileumsfond. Några av de olika delprojekten stöds av Brottsofferfonden, såväl när det

gäller doktorandprojekt som projekt som bedrivs av disputerade forskare. Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond stöder ett doktorandprojekt och Umeå universitet genom Juridiska institutionen är ytterligare en finansiär.

Forskningsseminariet den 22 november 2005

Redan i december 2003 inbjöds forskare och myndighetsrepresentanter till ett första seminarium, där forskargruppen presenterade sig och sina idéer för hur forskningen i projektet skulle bedrivas. Seminariet ledde till att viktiga kontakter knöts, och dessa har varit avgörande för projektets fortsatta arbete sedan dess.

Tisdagen den 22 november 2005 var det så dags för en halvtidsredovisning av projektet i form av ett forskningsseminarium för att presentera de resultat som projektet hittills kommit fram till. Inbjudan till seminariet gick ut på bred front och gensvaret visade på ett starkt intresse. Vid seminariet samlades forskare samt yrkesverksamma från olika myndigheter, bland annat Brottsoffermyndigheten, Landstinget och Länsstyrelsen. Dessutom fanns representanter från rättsväsendet på plats, i form av polis, åklagare och domare.

Resultatet av forskningsseminariet presenteras nu i denna rapport. De olika forskarna presenterar delar av sina studier i de olika artiklar som utgör rapporten. *Monica Burmans* artikel syftar till att undersöka och problematisera hur kvinnor, som utsatts för våld i nära relationer, konstrueras i domstolens praxis. Vilken syn på den våldsutsatta kvinnan verkar finnas i domstolarnas avgöranden? Underlaget för studien utgörs av prejudicerande domar från Högsta domstolen och de avgöranden som hovrätterna funnit värda att publicera. Författaren har i artikeln *Våldsutsatta kvinnor i den straffrättsliga diskursen* identifierat tre olika diskurser i sitt material; kvinnan som närstående, kvinnans utsatthet och kvinnans medagerande. Hon menar att dessa diskurser leder till en konstruktion av två kategorier brottsoffer som framstår som varandras motsatser. Å ena sidan den oskyldiga, underlägsna och försvarslösa kvinnan, å andra sidan den medansvariga, provocerande och grälände kvinnan. När dessa två konstruktioner ställs i förhållande till föreställningen om det idealiska brottsoffret uppstår dock problem för våldsutsatta kvinnor. Det finns enligt författaren en risk att enbart den första kategorin, den försvarslösa kvinnan, ses som ett riktigt brottsoffer i den straffrättsliga diskursen som den tar sig uttryck i domstolarnas avgöranden.

Hur möter den svenska lagstiftningen de barn som lever i våldets närhet; barn som bevittnar våld mot närstående? I artikeln *Barnen i brottets skugga – brottsoffer på undantag* diskuteras vilka strategier som kan ligga till grund för lagstiftarens förslag för att tillgodose dessa barns behov. Frågan diskuteras mot bakgrund av det utsatta barnets rätt till skydd, stöd och upprättelse. *Maria Forsmans* perspektiv är tydligt, det vilar på mänskliga rättigheter och särskilt brottsoffers rättigheter. Artikeln inleds med en översikt av den rättsliga problematik som uppkommer när den som förövar våldet är barnets förälder och vårdnadshavare. Samhällets möjligheter att ingripa mot föräldrars våld, på socialrättslig såväl som straffrättslig grund, beskrivs och problematiseras. Artikeln avslutas med en problematisering av skydd, stöd och upprättelse. I fråga om begreppet upprättelse ställs frågan om förslaget till ekonomisk ersättning kan tillgodose ett sådant behov hos barnet. Svaret på den frågan bör sökas utifrån perspektivet – Vad är *barnets bästa* när barnet är brottsoffer och *brottsoffrets bästa* när brottsoffret är ett barn.

I artikeln *Rättsväsendets möte med hbt-personer som brottsoffer* behandlas frågan om hur rättsväsendet bemöter homosexuella, bisexuella och transpersoner som brottsoffer. Likhet inför lagen är en grundläggande princip i vår rättskultur, men denna princip kan ibland komma att utmanas av det faktum att det finns behov av olika former av skyddslagstiftning för utsatta grupper i samhället. *Görel Granström* exemplifierar detta genom att presentera hur den svenska lagstiftaren har reglerat olika former av hatbrott, eller heteronormativ brottslighet, som riktar sig mot hbt-personer. Det räcker dock inte med att lagstiftaren reglerat vissa områden, minst lika viktigt är hur lagstiftningen tillämpas och vilka problem rättsväsendets olika aktörer ställs inför. I artikeln visas detta genom en genomgång av hur polis, åklagare och domstolar arbetar med dessa frågor. Lever rättsväsendet upp till kravet att se hatbrott som ett prioriterat område?

Det finns en hel del forskning om mäns våld mot kvinnor i nära relationer men svensk forskning om den våldsutsatta kvinnans situation vad gäller sjukskrivning, arbete och rehabilitering saknas i stort sett. I artikeln *Sjukskrivna våldsutsatta kvinnor – en kort probleminventering* belyser *Anna Jessen* denna problematik. Artikeln bygger på en probleminventering och författaren har sökt information från studier gjorda utanför Sverige, framför allt i USA. Inledningsvis ges en mer generell beskrivning av konsekvenser av mannens våld för kvinnan; hur hennes självkänsla och integritet kränks och hur detta påverkar hennes hälsa. Därefter beskrivs hur våldet påverkar utsatta kvinnors arbetssituation och arbetsförmåga. I svensk litteratur konstateras att kvinnor är sjukskrivna i högre utsträckning än män. När sjukskrivning kortfattat nämns i samband med kvinnomisshandel görs

det utan att närmare förklaras. Detta tyder på att kunskaper på området saknas. Vilka tänkbara förklaringar finns till att våldet inte uppmärksammas i samband med sjukskrivning och i kontakter med hälso- och sjukvården, försäkringskassan, socialtjänsten och arbetsförmedlingen? Tas det hänsyn till att kvinnan varit sjukskriven i samband med våld när eventuell rehabilitering och återgång i arbete eller annan sysselsättning planeras?

I sitt möte med rättsväsendet träffar brottsoffret vanligen en åklagare. Åklagaren har många uppgifter i både brottsutredningen och den efterföljande rättsprocessen, genom att bland annat leda förundersökningen, besluta om att väcka åtal samt att föra det allmännas talan i brottmål och brottsoffrets talan om skadestånd. I artikeln *Åklagarrollen* belyser *Lena Landström* en rad frågeställningar kring de beslut som åklagaren ska fatta i olika skeden av straffprocessen. Vilka intressen företräder åklagaren och vilken samhällsuppgift ska åklagaren fylla? Genom en beskrivning av straffprocessens samhällsfunktion visar författaren på behovet av att närmare studera åklagarens uppgift i processen. En av de aspekter som diskuteras handlar om den funktion som åklagaren har ur ett brottsofferperspektiv. Riskerar åklagarens övriga åtaganden att strida mot det som är fördelaktigast för ett brottsoffer?

Monica Larsson diskuterar i sin artikel *Straffmätning vid våld i nära relationer* innebörden av begreppen straffvärde och förmildrande samt försvårande omständigheter när det handlar om straffmätning vid våld i nära relationer. I arbetet med sitt avhandlingsprojekt har författaren funnit att domstolens argumentation kring vilka faktorer som påverkar straffmätningen ofta är rätt kortfattad. Detta är inte unikt för domar som rör våld i nära relationer, men företeelsen ger ändå upphov till vissa kritiska reflektioner. Författaren tycker sig också se att domskälens omfång skiljer sig åt beroende på vilket brott som den tilltalade ställs till ansvar för. Överträdelse av besöksförbud och hemfridsbrott resulterar sällan i omfattande diskussioner kring faktorer som påverkar straffmätningen. Argumentationen är däremot mer utförlig när det handlar om brottet grov kvinnofridskränkning. Beror denna skillnad på att vissa brott ses som mer bagatellartade i rättsväsendets ögon, och är det i så fall rimligt ur brottsoffersynpunkt?

Även om brottsofferperspektivet under senare år har kommit att vidgas utgör möjligheten till ekonomisk gottgörelse fortfarande en viktigt fråga. Syftet med ersättningen är att den ska fungera som både kompensation och upprättelse och brottsoffret kan ersättas genom skadestånd från gärningspersonen, via offrets överfallsförsäkring eller från staten i form av brottskadereättning. Rätten till ersättning utgår således från tre olika ersättningssystem, som grundas på olika rättsliga regler med skilda rättsliga principer. I artikeln *Ekonomisk ersättning till brottsoffer ur ett rättskedjeperspektiv* beskriver *Ruth Mannelqvist* ersättningsmöjligheterna

och dess komplicerade samspel. Det finns ett flertal beröringspunkter mellan ersättningssystemen och författaren menar att eftersom ersättningarna baseras på skilda rättsliga förutsättningar kan olika konsekvenser uppstå för brottsoffren. Rätten till ersättning eller typen av ersättningsgilla skador skiljer sig åt mellan systemen och det leder till luckor, både i och mellan ersättningssystemen.

Medvetenheten om samhällets och de rättsliga aktörernas ansvar för brottsoffer blev tydligt under 1970-talet, när fokus förflyttades från förövare till offer i den politiska debatten. Från att i huvudsak endast ha omfattat en möjlighet till ersättning, har synen på samhällets ansvar kommit att vidgas och numera finns en medvetenhet om att ett brottsoffer kan behöva hjälp av skilda slag. Åsa Persson har i sin forskning visat att intresset för brottsoffer har medfört lagstiftningsåtgärder som baseras på offrens behov av skydd, stöd och hjälp. Hon menar dock att det i de politiska partiernas rättspolitik finns tydliga skiljelinjer mellan partierna. I artikeln *Den rättspolitiska frågan brottsoffer – alla är för, men hur?* beskrivs ett antal ståndpunkter och skiljelinjer i brottsofferfrågan. Det gäller frågor om bland annat hur de åtgärder som riktas mot brottsoffer ska genomföras; med rättsliga insatser eller genom socialt stöd. Författaren menar också att synen på brottsoffer som individer eller som del av ett kollektiv i förhållande till staten varierar både mellan partier och över tid.

I artikeln *Mannens våld har ett högt pris – vem betalar?* presenterar Katarina Weinehall två studier som har ett gemensamt tema; priset för mäns våld mot kvinnor och ett gemensamt perspektiv; en könsmaktsförståelse av mäns våld mot kvinnor. Gemensamt är också att studiernas huvudsakliga informanter utgörs av brottsoffren själva, de utsatta kvinnorna. I projektet G(l)ömda är syftet att följa kvinnor och barn som lever i skydd från en våldsam man, dels för att få kunskap om de utsattas livssituation och dels genom att intervensera i den. I projektet arbetar forskare och praktiker tillsammans och det kan konstateras att kostnaden, förutom i kronor och ören, här måste räknas i förlusten av mänskligt liv. Kvinnan och barnen tvingas leva instängda, begränsade på alla områden. I studien Eva & Adam är syftet att genom en fallstudie beräkna våldets kostnader. Adam har under 40 års tid aldrig blivit dömd för sitt våldsutövande, varken mot Eva eller mot någon annan av sina kvinnor och barn. Det kan emellertid konstateras att för de utsatta såväl som för samhället är priset för Adams våld högt. I projekt G(l)ömda blir priset ännu högre, då konsekvenserna av mannens våld belastar samhällets budget ytterligare. Men framför allt är den individuella kostnaden för kvinnan och barnet räknat i mänskligt lidande – humankostnaden – omänskligt hög.

Hur går vi vidare?

Brottsofferfrågan har med tiden kommit att få ett mångfacetterat innehåll. Från att ursprungligen ha omfattat en möjlighet till ersättning, har synen på brottsoffer i samhället förändrats. De frågor som hittills har studerats är bland annat vem som är ett offer, vilka konsekvenser brottsoffret ställs inför samt vilket ansvar samhället och de rättsliga aktörerna har. Vår förhoppning är att forskningsprojektet *Brottsoffer i rättsväsendet* kan bidra med kunskap i den delen.

Den svenska brottsofferforskningen har länge koncentrerats på olika utsatta grupper. Det har varit och är fortfarande viktigt att lyfta fram kvinnor, barn, offer för hatbrott och andra offergrupper i både rättslig och annan samhällsvetenskaplig forskning. Men detta kan också leda till att olika offergrupper ställs mot varandra – i politik, i lagstiftning eller vid bestämmandet av åtgärder riktade mot brottsoffer. Det behövs därför en ökad helhetssyn beträffande brottsoffer. Genom att vända på perspektiven och ta utgångspunkten i vad som förenar i stället för vad som särskiljer olika grupper kan kunskapen om brottsoffer vidgas.

Det finns också andra brottsofferperspektiv som bör belysas närmare. Kopplingen mellan brottsoffer och mänskliga rättigheter, både nationellt och internationellt, är en uppmärksammas men hittills något försummad fråga. En annan viktig forskningsuppgift är att lyfta fram vardagsbrottsligheten och dess påverkan på samhälle och offer. Studier av brottsoffer och deras reaktioner görs ofta utifrån en relativt grov brottslighet. Genom att närmare undersöka de rättsliga aktörernas syn på offer och gärningsmän, i de dagliga besluten och i de alldagliga brotten, finns viktigt kunskap om brottsoffrets situation att hämta.

Under de senaste 20 åren har både forskning och lagstiftning om brottsoffer ökat i Sverige. Trots detta står vetenskapen, och inte minst rättsvetenskapen, fortfarande inför en rejäl utmaning. Mot bakgrund av viktimologins tvärvetenskapliga natur är därför ett samarbete mellan skilda vetenskapsområden och rättsväsendets myndigheter viktigt i arbetet med att ytterligare studera brottsoffrets möte med rättsväsendet.

Våldsutsatta kvinnor i den straffrättsliga diskursen

Syftet med denna artikel är att undersöka och problematisera hur kvinnor som har utsatts för fysiskt eller psykiskt våld av en man de har eller har haft en nära relation till konstrueras i publicerad domstolspraxis. Artikeln återspeglar en del i mitt avhandlingsprojekt som handlar om hur mäns fysiska och psykiska våld mot kvinnor i heterosexuella relationer konstrueras i straffrätten. Avhandlingen behandlar även hur våld och gärningsmän konstrueras samt hur området för och innehållet i kriminalisering och lagföring av mäns våld mot kvinnor i heterosexuella relationer har bestämts. I avhandlingen analyseras såväl publicerad domstolspraxis som straffrättsliga lagförarbeten, främst offentliga utredningar och propositioner. Denna artikel är dock begränsad till publicerad domstolspraxis och hur de våldsutsatta kvinnorna konstrueras i dessa texter.¹ Med publicerad domstolspraxis avses prejudicerande domar från Högsta domstolen och de avgöranden som hovrätterna funnit intressanta och värda att publicera.

Publicerad domstolspraxis ger viktiga anvisningar om hur straffrättsligt ansvar bör prövas utifrån den straffrättsliga lagstiftningen och straffrättens allmänna läror. Men det är inte denna funktion som är i fokus för min undersökning, utan domstolsavgörandena som texter och hur den våldsutsatta kvinnan konstrueras i texterna. Straffrätten betraktas därmed inte enbart som ett rättsligt verktyg för att pröva straffrättsligt ansvar, utan även som en diskurs som bidrar till att konstruera subjekt och begrepp.² Utgångspunkten är sålunda socialkonstruktionistisk och med hjälp av diskursanalys lyfter

¹ Avhandlingsprojektet beräknas vara avslutat under hösten 2006 och är till stor del finansierat av medel från Brottsofferfonden.

² Andersson, 2004, s. 30-38 och Niemi-Kiesiläinen, Honkatukia och Ruuskanen, 2006.

jag fram de diskurser om den våldsutsatta kvinnan som finns i rättsfallsmaterialet och hur dessa konstruerar kvinnan som brottsoffer. Genom diskursanalysen läser jag alltså rättsfallen som texter, inte som anvisningar om hur straffrätten bör tillämpas eller hur det straffrättsliga ansvaret bör prövas.

Mot bakgrund av resultaten från diskursanalysen analyserar jag också de straffrättsliga frågeställningar och begrepp som aktualiseras i rättsfallen. Här undersöks vad som kan kallas gällande straffrätt, bland annat innebörden av straffrättsliga begrepp, vilka lösningar på olika problem och frågeställningar som straffrätten anvisar och argumenten bakom dessa. En bärande tanke bakom denna analys är att även straffrättsliga begrepp och straffrättsdogmatiska lösningar har betydelse för hur begrepp och subjekt konstrueras samt kan konstrueras i straffrätten.

Undersökningen omfattar brottstyperna mord, dråp, försök till mord och dråp, misshandel, olaga hot och fridskränkingsbrotten. Materialet består av de rättsfall från Högsta domstolen och publicerade fall från hovrätterna där dessa brottstyper varit föremål för prövning.³ Totalt 38 rättsfall under tidsperioden 1966–2005 har analyserats, av vilka 23 kommer från Högsta domstolen.⁴ Diskursanalysen omfattar inte domarna i sin helhet, utan begränsas till domstolarnas straffrättsliga argumentationer och de argumentationer som förekommer i högsta instans. Min läsning fokuserar således på hur domstolarna uttalar sig om de våldsutsatta kvinnorna i dessa argumentationer.

Jag har identifierat tre diskurser om de våldsutsatta kvinnorna. I en diskurs omtalas kvinnan som närstående till gärningsmannen. En annan diskurs behandlar kvinnans utsatthet medan den sista diskursen handlar om kvinnans medagerande. De två sistnämnda diskurserna dominerar materialet och är ungefär lika vanligt förekommande.

Kvinnan som närstående

Diskursen om kvinnan som närstående finns i rättsfall sedan slutet av 1980-talet, men blir vanligare ju närmare nutid man kommer. Den framträder oftast genom en könsneutral användning av orden ”närstående” eller ”nära

³ Hovrättsfallen är publicerade i serien Rättsfall från hovrätterna (RH). De så kallade kortreferaten som publiceras i RH ingår dock inte eftersom de är allt för kortfattade för att utgöra underlag för diskursanalys. Däremot ingår några så kallade notisfall från Högsta domstolen där domstolens argumentationer finns återgivna.

⁴ Vilka rättsfall diskursanalysen omfattar och fördelningen över tid framgår av rättsfallsförteckningen i slutet av artikeln.

anhörig” där kvinnan omtalas som närstående eller hennes egenskap av närstående kort och gott konstateras.⁵ Könsspecifika uttryckssätt finns också där domstolen uttalar att det rör sig om en kvinna som mannen är närstående till.⁶

Det som görs relevant i diskursen är en sorts egenskap hos kvinnan, vad hon ”är”, nämligen närstående eller närstående kvinna. Att kvinnan är närstående utgör en försvårande omständighet vid bedömningen av flera straffrättsliga frågor.⁷ Därmed konstrueras ett brottsoffer med ett särskilt skyddsvärde.⁸ En sådan konstruktion öppnar för kritik utifrån att det finns brottsofferkategorier som inte inryms i begreppet närstående och kan läggas till grund för diskussion och oenighet kring vilka brottsoffer det bör anses mest allvarligt att utöva våld mot.⁹

I Högsta domstolens hittills enda avgörande om grov fridskränkning i ett heterosexuellt parförhållande är det dock inte brottsoffrets egenskap av närstående som lyfts fram, utan brottsoffrets utsatthet.¹⁰ Det som enligt Högsta domstolens tolkning av förarbetena är ”speciellt” med att vara närstående brottsoffer i fridskränkingsparagrafens mening är

att kränkningarna, till skillnad från kränkningar av grannar eller andra mer ytligt bekanta, kan pågå under en längre tid utan att de upptäcks av andra och att de sällan anmäls av den kränkta personen på grund av de känslomässiga bindningar som finns mellan denna och gärningsmannen. Dessutom pågår kränkningarna inte sällan i hemmet där personen borde kunna känna sig trygg och säker.¹¹

Domen visar att begreppet närstående inte behöver bygga på vad brottsoffret ”är” eller någon särskild status hos brottsoffret, utan kan handla om de typiska konsekvenserna av vad brottsoffer i det specifika våldssamman-

⁵ NJA 1988 s. 156, NJA 1989 s. 97, NJA 1994 s. 310, NJA 2002 s. 116 och RH 2003:64.

⁶ NJA 1999 s. 102, s. 109 och NJA 2000 s. 17 III, s. 30.

⁷ Se till exempel NJA 1988 s. 156, NJA 1999 s. 102, NJA 2000 s. 17 III, NJA 2002 s. 116 och RH 2003:64.

⁸ En strängare syn på våldsbrott mot nära anhöriga har gamla anor, men det har då vanligtvis gällt våld mot personer man ansetts stå i ett lydnadsförhållande till, till exempel föräldrar och husbonde. Denna lagstiftning var snarare uttryck för en stark omsorg om samhällsordningen och samhällsmoralen än en omsorg om den utsatta individen, se Wendt Höjer, 2002, s. 63. I och med strafflagen 1864 infogades även hustru i den relevanta personkretsen, även om man kan ifrågasätta den praktiska och normativa betydelsen av den regleringen eftersom åtal var ovanliga på grund av kravet på att kvinnan skulle ange brottet.

⁹ Se till exempel Träskman, 1995/96, s. 441-442, där han ifrågasätter om inte rubriceringen mord i stället borde fokusera på försvarslösa offer oavsett om denne är närstående eller inte samt menar att det kan finnas skäl att titta allvarligt även på annat våld, varvid han hänvisar till ”det meningslösa” gatuvåldet.

¹⁰ NJA 2004 s. 97. Rättsfallet kommenteras närmare i Burman, 2004/05.

¹¹ NJA 2004 s. 97, s. 103.

hanget utsätts för. Än så länge tycks dock inte begreppet närstående ha ändrats i den riktningen när det gäller andra brott än fridskränkingsbrotten.

Kvinnans utsatthet

I diskursen om kvinnans utsatthet dominerar utsatthet av fysisk karaktär. Sådan utsatthet uttrycks framför allt genom att domstolarna beskriver kvinnan eller den situation hon har befunnit sig i som ”skyddslös”.¹² Skyddslösheten specificeras oftast inte.¹³ Ibland uttrycks den som svårigheter för kvinnan att försvara sig på grund av fysisk underlägsenhet.

[Mannen] har uppgivit att [kvinnan] försökte sätta sig till motvärn genom att fatta tag om hans armar och gripa tag i hans händer. Eftersom [mannen] låg över [kvinnan] och tyngde ner henne kunde hon emellertid enligt honom inte göra särskilt mycket motstånd. [Kvinnan] får anses ha befunnit sig i en utsatt och skyddslös situation.¹⁴

Det förekommer att kvinnans utsatthet framställs som icke-fysisk, men det är mycket ovanligt. Ett fall där uttryck för icke-fysisk utsatthet finns handlar om grov kvinnofridskränkning begånget mot en kvinna från Kenya som vid tidpunkten för domen hade bott i Sverige i fem år.

[Kvinnan] var nyinflyttad till Sverige utan kunskaper i svenska språket och ensam hemma med små barn. Hon hade inget socialt nätverk. I målet har framkommit att [mannen] inte gjorde några särskilda ansträngningar för att underlätta för henne att komma in i det svenska samhället och att han på olika sätt försökte styra och begränsa hennes kontakter med omvärlden. Det står klart att hon var mer eller mindre utlämnad åt honom.¹⁵

Därutöver finns uttryck för icke-fysisk utsatthet i skiljaktiga meningar i tre hovrättsfall. I ett fall var mannen åtalad för grov kvinnofridskränkning bestående av upprepade olaga hot och intensiv telefonterror under fyra månader efter mannens och kvinnans separation. Kvinnan beskrivs som försatt ”i en situation där hon känt sig i det närmaste helt berövad friheten att själv

¹² Se NJA 1989 s. 97, NJA 1994 s. 310, NJA 1994 s. 468, NJA 1996 s. 741, NJA 1999 s. 102, NJA 2002 s. 116 och RH 2003:64. I ett fall uttalar domstolen i stället att kvinnan var en fysiskt svagare person, se NJA 1988 s. 156.

¹³ Till exempel NJA 1994 s. 468, NJA 1996 s. 741 och NJA 2002 s. 116.

¹⁴ NJA 1994 s. 310, s. 318. Se även NJA 1989 s. 97, s. 101. I NJA 1999 s. 102 och NJA 1966 B 39 relateras kvinnans skyddslöshet även till alkoholmissbruk eller berusning.

¹⁵ NJA 2003 s. 144, s. 157.

styra över sitt liv”¹⁶. I de andra två fallen beskrivs utsattheten som att kvinnan var rädd för mannen.¹⁷

Brottsoffrets fysiska utsatthet är ingen brottsförutsättning, utan en försvårande omständighet som ibland tillmäts betydelse vid brottsrubriceringen. Den omständigheten att gärningsmannen utövat våld mot ett fysiskt svagt offer kan beaktas som ett skäl för att bedöma en misshandel som grov. Brottsoffrets fysiskt utsatta position betraktas vidare som en omständighet som talar för att bedöma uppsåtligt dödande som mord.¹⁸ I kategorin fysiskt svaga offer anses bland annat kvinnor och barn ingå.¹⁹

Även brottets straffvärde kan påverkas av brottsoffrets fysiska utsatthet. I brottsbalken finns en bestämmelse som medger en höjning av straffvärdet om gärningsmannen anses ha utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig.²⁰ Denna reglering har i flera lagstiftningssammanhang sammankopplats med kvinnomisshandel.²¹

Icke-fysisk utsatthet framstår som en avsevärt mindre betydelsefull försvårande omständighet vid de straffrättsliga bedömningarna. Brottsbalken saknar uttrycklig reglering av betydelsen av sådan utsatthet, men det finns inte heller något som direkt hindrar att sådana hänsyn tas. Kvinnans icke-fysiska utsatthet har lyfts fram som en relevant omständighet framför allt i några fall om grov kvinnofridskränkning.²²

Kvinnans medagerande

I diskursen om kvinnans medagerande omtalas kvinnan, uttryckligt eller underförstått, antingen som provocerande eller som delaktig i ett ömsesidigt gräl med mannen. Ett exempel på när kvinnan uttryckligt omtalas som provocerande är följande fall av uppsåtligt dödande.

Av [mannens] berättelse framgår vidare att [kvinnan] som varit kraftigt alkoholpåverkad, efter det att hon väckt honom gjort uttalanden som [mannen] uppfattat som mycket provocerande. [Mannen] har därefter hämtat sitt hagelgevär, laddat det och på kort avstånd skjutit [kvinnan] med ett skott snett bakifrån. [Mannen] har således, efter det att han upplevt att

¹⁶ Skiljaktig mening i RH 2004:48, s. 8.

¹⁷ Skiljaktiga meningar i RH 1999:139, RH 2002:6 och RH 2004:48.

¹⁸ Se till exempel NJA 1989 s. 97 och NJA 2002 s. 116.

¹⁹ Prop. 1987/88:14, s. 6.

²⁰ 29 kap. 2 § 3 p brottsbalken.

²¹ Justitieutskottet har upprepade gånger innan kvinnofridsreformen hänvisat till bestämmelsen som en tillräcklig möjlighet för att kunna se svårare på kvinnomisshandel och att det därför inte har behövts någon annan reglering. Se till exempel 1992/93:JuU7.

²² NJA 2003 s. 144 och skiljaktig mening i RH 2004:48.

han blivit utsatt för en allvarlig kränkning, handlat oöverlagt och i hastigt mod.²³

I detta citat framkommer också en vanlig diskurs om gärningsmannen där han beskrivs som psykiskt instabil i det ögonblick han utövar våldet. När kvinnan underförstått omtalas som provocerande hänger det också ihop med den diskursen. Utan att kvinnans beteende benämns provokation, tillskrivs hennes beteende samma funktion. Den enda förklaring till det psykiskt instabila tillstånd som tillskrivs mannen och antas utgöra orsak till hans våldsutövning är i dessa fall hennes beteende. Det kan röra sig om något kvinnan sagt, ett skratt som mannen uppfattat som hånfullt eller mannens misstankar om otrohet utifrån kvinnans beteende.²⁴

Våldet sätts vidare ofta in i en kontext av gräl. Dessa framställs som ömsesidiga och utgångspunkten är att kvinnan varit minst lika aktiv och stark som mannen.

Vid denna bedömning måste enligt hovrättens mening beaktas att [mannen] och [kvinnan] har genomgått en utdragen och i flera avseenden uppsplitande skilsmässoprocess där frågor om bodelning och vårdnad utgjort svåra frågor. [...] I denna process har det, såvitt framgår av utredningen, förekommit åtskilliga konfrontationer med häftiga ordväxlingar mellan [mannen] och [kvinnan] där båda parter synes ha varit ungefär lika aktiva och aggressiva. Rent ekonomiskt tycks [kvinnan] ha haft ett övertag.²⁵

Beaktas bör också att det måste antas att [kvinnans] beteende under alkoholpåverkan i vissa fall kan ha haft viss betydelse för den utveckling bråken mellan makarna fått.²⁶

Ibland är kvinnans delaktighet i gräl mer underförstådd i texten. Så kan vara fallet även om domstolen anser att kvinnan inte har provocerat mannen. I ett fall fann Högsta domstolen att det *inte* blivit utrett att mannen ”blivit provocerad på sådant sätt att det kan påverka bedömningen”, samtidigt som domstolen konstaterade att mannens våld fick tillskrivas ”bristande behärskning i samband med meningsbrytningar mellan makarna”.²⁷

²³ RH 2003:64, s. 102. Se även skiljaktig mening i RH 1999:139, s. 383. I NJA 1990 s. 776, NJA 1978 s. 244 och NJA 1972 s. 654 beskrivs kvinnans otrohet, ambivalens i relationen eller önskan att göra slut som orsak till mannens våldsutövning.

²⁴ NJA 1989 s. 97. I detta fall ansågs mannen även lida av en psykisk störning som inte var allvarlig och kvinnans beteende ansågs vara den ”yttre påfrestning” som gjorde att mannen kortvarigt kunde närma sig ett psykotiskt tillstånd. Se även NJA 1994 s. 310 och NJA 2000 s. 17 III.

²⁵ RH 2004:48, s. 7. Se även RH 2002:65 och skiljaktig mening i RH 2002:6.

²⁶ NJA 2005 s. 712, s. 725.

²⁷ NJA 1988 s. 156. Se även NJA 2002 s. 116 där kvinnan inte heller ansågs ha provocerat mannen, men beskrivs som delaktig i de långvariga misshälligheter mellan makarna som

Det finns dock två fall som avviker från den dominerande bilden. I dessa är kvinnans delaktighet i ”gräl” eller andra relationsproblem tydlig utan att den framställs som provokation eller som bidragande till något våldsutlösande psykiskt instabilt tillstånd hos mannen.²⁸

Provokation regleras straffrättsligt som en förmildrande omständighet vid bedömningen av brottets straffvärde²⁹ och påverkar dessutom inte sällan brottets placering i svårighetsgrad. Provokation anses omfatta situationer då någon retas eller hetsas till att begå brott.³⁰ Grunden för att anse provokation som förmildrande är inte att den som blivit provocerad inte kan kontrollera sitt handlande, utan att han eller hon haft ”moraliskt godtagbar anledning att kraftigt reagera på vad den andre gjort, dock inte på det sätt som skett”³¹. I de fall affekt anses vara en följd av provokation, ska den förmildrande grunden provokation åberopas och inte nedsatt förmåga att kontrollera sitt beteende.³²

I mitt rättsfallsmaterial behandlar domstolarna frågan om provokation på tre olika sätt. I vissa fall utgår domstolarna utan närmare kommentar från mannens uppgift att han känt sig provocerad.³³ I andra fall bekräftar domstolen mannens uppfattning att han varit provocerad genom att slå fast att kvinnan provocerat mannen.³⁴ Slutligen i några fall där mannen uttryckt att han känt sig provocerad eller detta underförstått framkommer i domen, uttalar domstolen att mannen inte varit provocerad på ett rättsligt relevant sätt.³⁵ I de sistnämnda fallen bekräftas inte mannens uppfattning om att kvinnan provocerat honom.

En fråga som inställer sig är om domstolen bör acceptera en gärningsmans upplevelse av att vara provocerad. Per Ole Träskman, professor i straffrätt, har problematiserat en sådan tillämpning med utgångspunkt från att gärningsmannen själv i många fall anser att det uppsåtliga dödandet är en direkt följd av att han har provocerats och antagligen i gärningsögonblicket tyckte att han var berättigad att göra vad han gjorde.

enligt domstolen antogs ha bidragit till det psykiskt instabila tillstånd mannen befann sig i när han dödade kvinnan.

²⁸ NJA 1984 s. 441 och NJA 1996 s. 741.

²⁹ 29 kap. 3 § 1 st 1 p brottsbalken.

³⁰ Prop. 1987/88:120, s. 85.

³¹ Jareborg och Zila, 2000, s. 116-117. I litteraturen finns dock även resonemang som anknyter till gärningsmannens ansvarförmåga. Till exempel Anttila, 1985, s. 174, som menar att ”ju mer offret har minskat gärningsmannens förmåga att bete sig normenligt, desto mindre är gärningsmannens skuld”.

³² Prop. 1987/88:120, s. 85. I ett av fallen i mitt rättsfallsmaterial åberopar dock domstolen båda grunderna samtidigt, se NJA 1972 s. 654.

³³ Till exempel RH 2003:64, NJA 1978 s. 244 och NJA 1989 s. 97.

³⁴ Till exempel NJA 1972 s. 654 och NJA 1990 s. 776.

³⁵ Till exempel NJA 1984 s. 441.

Träskman ställer frågan om domstolen ska "acceptera att en man med starkt rasistiska värderingar tar livet av en invandrare på grund av att han kom i affekt då invandraren (berättigat) kritiserade honom?"³⁶ Han ifrågasätter därefter bedömningen i ett fall där en manlig gärningsman kände sig starkt provocerad av en homosexuell invit och därför dödade det manliga offret, vilket enligt Högsta domstolen talade för att rubricera brottet som dråp och inte som det allvarligare brottet mord.³⁷

När domstolarna i mitt rättsfallsmaterial behandlar kvinnornas beteenden som provokation bekräftas männens värderingar, till exempel beträffande hur en kvinna får bete sig. Gärningsmannens affekt framställs som förståelig och mannen anses ha haft en "moraliskt godtagbar anledning att kraftigt reagera".

I straffrättslitteraturen ges också uttryck för detta.

Dödande som provocerats genom misshandel, förolämpningar e dyl eller eljest har sitt ursprung i misshälligheter, slitningar, svartsjuka, osv är ofta att bedöma som dråp. (Vid mord och dråp är gärningsman och offer vanligtvis nära bekanta.)³⁸

Den straffrättsliga grunden för att vid brottsrubriceringen av uppsåtligt dödande i förmildrande riktning beakta "gräl och slitningar" återfinns i straffbestämmelsen om dråp. I lagtexten anges nämligen att "de omständigheter som föranlett gärningen" kan leda till den lindrigare rubriceringen dråp.³⁹

Vad gäller rubriceringen av andra brottsliga gärningar än uppsåtligt dödande är den straffrättsliga grunden för att i förmildrande riktning beakta våldets anknytning till "gräl och slitningar" inte lika tydlig. Av mitt rättsfallsmaterial framgår dock att domstolarna anser en sådan möjlighet finnas. Domstolarna åberopar inte bestämmelsen om förminskad tillräknelighet, det vill säga att gärningsmannen inte fullt ut bör ansvara för sitt handlande eftersom han på grund av psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak anses ha haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande.⁴⁰ I stället uttrycker sig domstolarna på ett sådant sätt att det är gär-

³⁶ Träskman, 1995/96, s. 443.

³⁷ NJA 1995 s. 464. Vid gränsdragningen mellan mord och dråp betraktas mord som huvudformen av uppsåtligt dödande. Om brottet anses som mindre grovt rubriceras det som dråp.

³⁸ Jareborg, 1984, s. 186.

³⁹ 3 kap. 2 § brottsbalken.

⁴⁰ 29 kap. 3 § 1 st 2 p brottsbalken. Relevant sinnesrörelse kan enligt förarbetena vara när "någon under tillfällig depression eller stark upprördhet på grund av personliga bekymmer begår en för honom i normala fall främmande handling", se Prop. 1987/88:120, s. 85. Slitningar i äktenskapet tycks dock inte kunna falla in under "annan orsak", om inte dessa orsakat extrem trötthet eller fysisk utmattning hos mannen.

ningsmannens affekt och att den härrör från ”gräl” eller ”misshälligheter” som är grunden för den mildare bedömningen.⁴¹ Även om kvinnan inte anses ha provocerat mannen ses det alltså som förmildrande att mannens affekt uppkommit under ett ”gräl” med kvinnan eller enligt mannens (och kanske även kvinnans) uppfattning som en följd av långvariga slitningar i relationen. Det anses således mindre straffvärt att utöva våld om det sker i affekt med antagna samband med ett relationsanknutet gräl eller med anknytning till andra problem i relationen. Mannens straffrättsliga skuld för våldet minskar i jämförelse med ”normalgraden” av våld, där frånvaro av sådant gräl och därmed även en ”rimlig” förklaring till mannens affekt framstår som ett centralt kännetecken.

I straffrätten finns sålunda tre olika möjligheter att förstå och bedöma kvinnans medagerande. Hennes medagerande kan för det första betraktas som en relationsanknuten provokation. För det andra kan relationsproblem i vilka kvinnan betraktas som delaktig anses orsaka sådan upprördhet hos mannen att hans förmåga att kontrollera sitt beteende förstås som starkt nedsatt. Slutligen kan gräl och slitningar i vilka kvinnan betraktas som delaktig anses minska gärningsmannens skuld för våldet. Gränserna däremellan förefaller flytande och de olika möjligheterna till bedömning svåra att hålla isär. Den detaljnivå som straffrätten hanterar gräl och relationsproblem på ger uttryck för att det anses finnas starka skäl för att på olika sätt kunna beakta kvinnans medagerande som en förmildrande aspekt i bedömningen av gärningsmannens skuld.

Diskursen om kvinnans medagerande förekommer vid alla brottstyper som ingår i undersökningen. Kvinnans medagerande tillmäts också för samtliga brottstyper förmildrande betydelse vid brottsrubricering eller straffvärdebedömning. Störst variation i hur detta sker återfinns i domstolarnas prövning av upprepat våld. I några fall framställs kvinnans medagerande som en betydelsefull omständighet till stöd för att *inte* bedöma upprepat våld som grov kvinnofridskränkning.⁴² I Högsta domstolens senaste avgörande där mannen döms för grov kvinnofridskränkning läggs vikt vid kvinnans medagerande vid bedömningen av brottets straffvärde.⁴³ Slutligen finns även rättsfall där antingen diskursen saknas helt eller våldets förekomst i samband med ”gräl” inte tillmäts betydelse vid vare sig brottsrubricering eller straffvärdebedömning.⁴⁴

⁴¹ Se även NJA 1989 s. 97 och NJA 2000 s. 17 III.

⁴² RH 2002:65 och RH 2004:48.

⁴³ NJA 2005 s. 712.

⁴⁴ Se NJA 2003 s. 144 respektive NJA 1999 s. 102.

Konstruktioner och konsekvenser

Diskurserna konstruerar två kategorier av brottsoffer som framstår som varandras motsatser. Den ena kategorin våldsutsatta kvinnor förstås som en oskyldig, underlägsen och försvarslös kvinna, medan den andra framstår som en medansvarig, jämnstark, provocerande eller grälände kvinna.

Konstruktionen av den oskyldiga kvinnan har nära anknytning till föreställningar om det idealiska brottsoffret. Viktiga villkor för att bli betraktad som ett idealiskt offer är bland annat att offret är svagt jämfört med gärningsmannen och har gjort vad hon kan för att försvara sig.⁴⁵

Föreställningen om det idealiska offret skapar ett flertal problem för våldsutsatta kvinnor. Ett problem som diskuteras i litteraturen är misshandlade eller våldtagna kvinnors svårigheter att passa in på kriterierna för det idealiska offret. Våldsutsatta kvinnor kan till exempel anses brista i motstånd eftersom de inte lämnar mannen. Bristande motstånd kan användas för att skuldbelägga offret på ett sätt som utesluter henne från offerkategorin.⁴⁶

Å andra sidan ska en misshandlad kvinna enligt den samhälleligt dominerande bilden vara kuvad, tyst och underordnad.⁴⁷ Det kan därför i och för sig finnas en möjlighet för våldsutsatta kvinnor som uppfyller denna bild att uppfattas som idealiska brottsoffer i den straffrättsliga hanteringen av våldet även om de inte lämnar mannen eller bjuder motstånd på annat sätt. Den idealiska våldsutsatta kvinnan framstår då som så svag och utan möjligheter att försvara sig att hon inte kan klandras för att ha blivit misshandlad. Mitt rättsfallsmaterial visar att det framför allt är denna möjlighet att betraktas som brottsoffer som straffrätten erbjuder. Detta är emellertid också problematiskt. Att kvinnan uppfattas som svag, underlägsen och försvarslös kan bli en *nödvändig* förutsättning för att den våldsutsatta kvinnan i ett straffrättsligt sammanhang ska bli betraktad som ett "riktigt" brottsoffer.

En tydlig konsekvens av konstruktionen av den oskyldiga kvinnan är att den försvårar en förståelse av kvinnorna som aktörer. Våldsutsatta kvinnor blir snarast betraktade som skyddsvärda objekt, vilket förstärks av diskursen om kvinnan som närstående där vad hon "är" och inte vad hon utsätts för lyfts fram. Bland annat mot denna bakgrund har ofta lyfts fram

⁴⁵ Christie, 1986, s. 19.

⁴⁶ Elias, 1986, s. 84 och Nilsson, 2003, s. 97. Bristande motstånd som uteslutningsmekanism från offerkategorin återspeglas också i misshandlade kvinnors egna berättelser. Se Lindberg, 2003.

⁴⁷ Holmberg och Enander, 2004, s. 103.

att våldsutsatta kvinnor borde benämnas "överlevare" i stället för brottsoffer.⁴⁸

Konstruktionen av den oskyldiga kvinnan försvårar även en förståelse av kvinnorna som aktörer som gör motstånd mot mannens våld. I forskningen om mäns våld mot kvinnor i nära relationer lyfts inte sällan fram att kvinnor gör motstånd mot den våldsutövande mannen. Då handlar det vanligtvis inte om fysiskt motstånd, utan om andra motståndsformer, till exempel att kvinnan ifrågasätter vad mannen gör eller skriker åt honom.⁴⁹

På individnivå kan konstruktionen av den oskyldiga kvinnan leda till att kvinnorna får svårt att identifiera sig själva som våldsutsatta.⁵⁰ Särskilt under senare år har också diskuterats risken för att misshandlade kvinnor fräntas möjligheten att vara ett handlande subjekt genom att de i enlighet med föreställningen om det idealiska brottsoffret framställs och bemöts som svaga och underlägsna.⁵¹ Det har också påpekats att misshandlade kvinnor själva kan bjuda motstånd mot att klassificeras som hjälplösa offer och att kvinnorna genom konstruktionen som svaga och hjälplösa aldrig kan dela skuld eller aktivt delta i interaktionen med mannen.⁵²

Om tonvikt läggs vid kvinnors motstånd uppkommer i stället ett annat problem. Det ligger nära till hands att en konstruktion av kvinnan som aktör gör henne medansvarig till våldet vilket försvårar en förståelse av kvinnan som utsatt och därmed även som ett brottsoffer. Rättsfallsmaterialet reproducerar hur kategorierna aktör och brottsoffer ofta görs till varandras motsatser och utesluter varandra.

I forskningen om mäns våld mot kvinnor lyfts idag inte sällan fram att våldsutsatta kvinnor kan ha en blandstrategi där kvinnorna både anpassar sig efter mannen och gör motstånd.⁵³ En sådan strategi stämmer dåligt överens med straffrättens konstruktion av aktör – brottsoffer som uteslutande kategorier.⁵⁴ Som jag ser det är det mycket troligt att våldsutsatta kvinnors motstånd i ett straffrättsligt sammanhang inte i första hand förstås som motstånd utan som ett medagerande som inverkar på fördelningen av straffrättslig skuld. Därigenom riskerar straffrätten att skuldbelägga kvinnor som gör motstånd mot mannen.

⁴⁸ Till exempel Kelly, 1988.

⁴⁹ Till exempel Kelly, 1988, Hydén, 2001 samt Holmberg och Enander, 2004.

⁵⁰ Holmberg och Enander, 2004, s. 168.

⁵¹ Till exempel Hydén, 2001.

⁵² Åkerström, 2001, s. 278 och Andersson och Lundberg, 2001, s. 83.

⁵³ Se till exempel Holmberg och Enander, 2004.

⁵⁴ Även våldsutsatta kvinnors försvarsvåld stämmer dåligt överens med denna konstruktion, vilket både försvårar en förståelse av kvinnors försvarsvåld som nödvärn och en förståelse av kvinnor som utövar försvarsvåld som aktörer. Se Ruuskanen, 2001 och Kolfjord, 2004.

I mitt rättsfallsmaterial finns dock ett undantag från denna bild. I ett hovrättsfall menade en majoritet av domarna att mannens och kvinnans konfliktfyllda separation talade för att inte bedöma fyra olaga hot och telefonterror under cirka fyra månader som grov kvinnofridskränkning. Mot bakgrund av "det förhållande som rått mellan makarna" ansågs mannens gärningar inte ha varit ägnade att allvarligt skada kvinnans självkänsla.⁵⁵ Kvinnan konstrueras av majoriteten som medansvarig, vilket minskar mannens skuld för våldet samtidigt som kvinnans egenskap av brottsoffer minskar. I en skiljaktig mening i samma fall ges uttryck för en annan förståelse av kvinnans situation. Kvinnans utsatthet beskrivs som att hon levt under en mycket stor psykisk press och att hon försatts i en situation där hon känt sig nästan helt berövad friheten att styra över sitt liv. Samtidigt markeras kvinnans aktörsskap genom påpekandet att kvinnan vid upprepade tillfällen uttryckligt sagt till mannen att hon inte ville återuppta relationen med honom. Här synliggörs kvinnans motstånd mot mannen utan att hennes utsatthet minskar och utan att det motstånd kvinnan gör framställs som en nödvändig förutsättning för att betrakta kvinnan som ett brottsoffer.

Straffrätten fungerar som en betydelsefull diskurs genom den fördelning och placering av skuld, ansvar och moraliskt klander som sker i straffrättsliga bedömningar av brottsliga gärningar. Denna diskurs har betydelse för förståelsen av mäns våld mot kvinnor på både individuell och strukturell nivå och kan därmed inverka på hur våldet motverkas och bemöts i många sammanhang. Så länge straffrätten inte klarar att hantera våldsutsatta kvinnors motstånd och aktörsskap på annat sätt än att det leder till en oreflekterad minskning av mannens skuld och ansvar för våldet, riskerar en betoning av våldsutsatta kvinnor som aktörer att slå tillbaka på kvinnorna. En stark betoning av våldsutsatta kvinnors aktörsskap riskerar nämligen att osynliggöra våldsamma mäns aktörsskap och på vilket sätt det konstrueras och inskränker vilket aktörsskap som är möjligt för kvinnor. Bland annat därför är det enligt min mening viktigt att studera både gärningsman och brottsoffer och hur aktörskapet konstrueras. Lika väl som möjligheterna att förknippa brottsofferskap med aktörsskap behöver problematiseras, behöver frågan ställas om våldsutövande män kan vara gärningsmän och ansvarstagande aktörer även om våldsutsatta kvinnor inte bara anpassar sig utan även gör motstånd?

⁵⁵ RH 2004:48.

Källförteckning

Offentligt tryck

Proposition 1987/88:14 om ändring i brottsbalken (grov misshandel och grov stöld).

Proposition 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval).

1992/93:JuU7. Övergrepp mot kvinnor.

Litteratur

Andersson, Berit och Lundberg, Magnus, (2001), "Kvinnomisshandel som kunskapsfält – att definiera, förklara och hantera ett socialt problem", I: Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red.), *Det motspänstiga offret*, Studentlitteratur, Lund.

Andersson, Ulrika, (2004), *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*, Bokbox, Lund.

Anttila, Inkeri, (1985), "Offrets ansvar". I: Agell, Anders, Boman, Robert och Jareborg, Nils (red.), *Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson*. IUSTUS, Uppsala.

Burman, Monica, "Begreppet närstående vid våld i nära relationer – en lagtolkning av HD i lagens anda", I: *Juridisk tidskrift* 2004-05, s. 133-144.

Christie, Nils, (1986), "The Ideal Victim", I: Fattah, Ezzat A. (ed), *From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*. Macmillan, Basingstoke.

Elias, Robert, (1986), *The Politics of Victimization. Victims, Victimology and Human Rights*. Oxford University Press, New York.

Holmberg, Carin och Enander, Viveka, (2004), *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*, Kabusa Böcker, Ystad.

Hydén, Margareta, (2001), "Misshandlade kvinnors uppbrott: en motståndsprocess", I: Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red), *Det motspänstiga offret*, Studentlitteratur, Lund.

Jareborg, Nils, (1984), *Brotten. Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person*. Norstedts, Stockholm.

Jareborg, Nils och Zila, Josef, (2000), *Straffrättens påföljdlära*. Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Kelly, Liz, (1988), *Surviving Sexual Violence*. Polity Press, Cambridge.

Kolfjord, Ingela, "Offerskapandets problematik", *Retfærd* nr.105, 2004, s. 54-71.

Lindberg, Elisabeth, "Att explicitgöra det implicit sagda – i självmordsnära kvinnors tal om offerskap, kön och sexualiserat våld", I: *Sociologisk Forskning* 2003, s. 57-75.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Honkatukia, Päivi och Ruuskanen, Minna, "Legal Texts as Discourses", (2006), I Davies, Margaret, Gunnarsson, Åsa och Svensson, Eva-Maria (red.), *Exploiting the Limits of Law*, (kommande)

Nilsson, Bo, (2003), *Brottsoffer. offerskapets innebörder och villkor i (o)säkerhetens kultur*. Boréa, Umeå.

Ruuskanen, Minna (2001), "The 'Good Battered Woman': A Silenced Defendant", I: Nousiainen, Kevät, Gunnarsson, Åsa, Lundström, Karin och Niemi-Kiesiläinen, Johanna (eds.), *Responsible Selves. Women in the Nordic legal culture*. Ashgate, Aldershot.

Träskman, Per Ole, "Normalfall eller dödande med förmildrande särdrag – gränsen mellan mord och dråp", I: *Juridisk Tidskrift* 1995-96, s. 434 – 443.

Wendt Höjer, Maria, (2002), *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*, Liber, Malmö.

Åkerström, Malin, (2001), "Annie – en motberättelse", I: Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red), *Det motspänstiga offret*, Studentlitteratur, Lund.

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1966 B 39	NJA 1994 s. 310
NJA 1969 s.401	NJA 1994 s.468
NJA 1971 B1	NJA 1996 s. 741
NJA 1972 s.654	NJA 1998 s.86
NJA 1975 s.230	NJA 1998 s.162
NJA 1978 s. 244	NJA 1999 s.102
NJA 1984 s.441	NJA 2000 s.17 III
NJA 1988 s.156	NJA 2002 s.116
NJA 1989 s.97	NJA 2003 s.144
NJA 1990 s.776	NJA 2004 s.97
NJA 1991 s.83	NJA 2005 s. 712
NJA 1991 s. 766	

Publicerade rättsfall från hovrätterna

RH 62:85	RH 2002:6
RH 1990:70	RH 2002:30
RH 1990:125	RH 2002:35
RH 1991:124	RH 2002:65
RH 1993:127	RH 2003:11
RH 1994:66	RH 2003:64
RH 1999:129	RH 2004:48
RH 1999:139	

Barnen i brottets skugga – brottsoffer på undantag?

Barn som växer upp i våldets närhet och tvingas bevittna (se eller höra) våld och andra övergrepp av eller mot närstående har på senare tid alltmer uppmärksammats såväl i forskning som i lagstiftningssammanhang. Till följd av den ökade kunskapen och uppmärksamheten kring mäns våld mot kvinnor i nära relationer har ljus kommit att riktas mot de barn som också är närvarande i våldets vardag – i skuggan av pappas våld mot mamma.

Det finns inga tydliga uppgifter om hur många barn som lever i våldets närhet. Mot bakgrund av förekomsten av mäns våld mot kvinnor i nära relationer har uppskattningen gjorts att cirka 190 000 barn år 1998 var med om att deras mamma hotades eller utsattes för våld i deras hem.⁵⁶ Kommittén mot barnmisshandel har konstaterat att ungefär tio procent av alla barn någon gång upplevt våld i hemmet och att ungefär fem procent upplever det ofta.⁵⁷

Av forskning på området framgår att barn på olika sätt tar skada av att leva i våldets närvaro.⁵⁸ Kännetecknande för barnens situation är att det hem som ska ge trygghet istället blir en plats som skapar rädsla och ångest för vad som ska hända. Barnet kan inte veta hur misshandeln slutar; om mamma kommer att överleva; och den rädsla barnet bär på förstärks av blåmärken, brutna ben och blödande sår. I våldets närhet drabbas barn av traumatiserande krisupplevelser.⁵⁹ Erfarenheter från forskning säger att upplevelsen av att se sin mamma bli slagen och förnedrad utan att kunna

⁵⁶ Arnell och Ekblom, 1999, s. 32.

⁵⁷ SOU 2001:72 s. 26.

⁵⁸ Se t.ex. Weinehall, 1997, Lyckner och Metell, 2001.

⁵⁹ Lyckner och Metell, 2001, s. 29 och 44.

stoppa det ger barnet en känsla av vanmakt som kommer att prägla hela uppväxten.⁶⁰

I en studie av beteendevetaren Katarina Weinehall, som bygger på djupintervjuer med 15 ungdomar (tio flickor och fem pojkar) som upplevt våld i hemmet, framkom att 13 av ungdomarna i studien dessutom utsatts för fysiskt våld i form av upprepad misshandel. Hälften av flickorna hade även utsatts för sexuella övergrepp av fadern eller moderns sambo. Pojkarna i studien hade sluppit undan sexuella övergrepp för egen del, men tre av de fem hade, liksom hälften av flickorna, varit tvungna att lyssna till hur fadern våldfört sig på modern, utan att kunna ingripa till hennes försvar.⁶¹ Kombinationen av våld är för ungdomarna svårast och de flesta bedömer det *psykiska våldet* som det absolut värsta.⁶² En stor del av ungdomarna i studien menar att livet börjar först när fadern är död; de upplever sig stå på väntelista till livet.⁶³

Weinehalls studie visar att det våld barnen lever i är förenat med krav på hemlighållande. Om barnet skulle gå utanför familjen och söka hjälp kan de professionella aktörer barnet möter medverka till att osynliggöra problemet, hålla brotten dolda och tillåta att barnen blir bortglömda – vilket för barnet innebär ett fullständigt svek från vuxenvärlden och en upplevelse av att vara totalt övergiven.⁶⁴ Det som också skulle kunna hända är att det barn som bryter tystanden möter insiktsfulla lyssnare. Om det barn som söker hjälp möter vuxna och yrkesutövare som ser barnets verklighet tillerkänns barnet ett värde i sig och i världen.⁶⁵

Frågan för denna artikel är hur *den svenska lagstiftningen* möter de barn som lever i våldets närvaro: barn som bevittnar våld mot närstående. Syftet är att lyfta fram olika strategier som lagstiftaren har och haft för att tillgodosätta dessa barns behov. Lagstiftning och lagförslag diskuteras mot bakgrund av det utsatta barnets rätt till skydd, stöd och upprättelse.

⁶⁰ Weinehall, 1997, s. 322.

⁶¹ Weinehall, 1997, s. 163 och 237. Att det finns ett samband mellan olika typer av våld mot barn (psykiskt, fysiskt och sexuellt våld) stöds också av annan forskning på området. Se t.ex. Sundell och Egelund, 2000, s. 70 där ett antal internationella studier refereras.

⁶² Weinehall, 1997, s. 163 och 237: "Fysiskt våld gör ont, men det psykiska våldet är värre". Detta stöds också av Lyckner och Metell, 2001, som menar att bevitnande av våld mellan personer barnet är beroende av kan vara svårare än att själv bli misshandlad. Att barn som utsätts för att bevittna våld mot närstående betraktas som *offer för psykiskt våld* (psykisk misshandel) framgår i Weinehall, 1997, s. 237 och bl.a. i SOU 2001:72, s. 25, se vidare nedan.

⁶³ Weinehall, 1997, s. 322.

⁶⁴ Ungdomarna i Weinehalls studie ger en mycket negativ bild av myndighetspersoner från socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatri. Se vidare Weinehall, 1997, s. 173 ff.

⁶⁵ Se vidare Weinehall, 1997, s. 238 och s. 302 f.

Rättslig problematik

När det gäller barn som utsätts för våld i hemmet uppkommer ett flertal rättsliga frågor. Många frågor hör samman med det förhållande att den som förövar våldet är barnets förälder och vårdnadshavare; detta medför rättsliga implikationer. Utöver den sårbarhet och de svårigheter som kommer av att våld begås i hemmets slutna rum – och att barn står i beroendeförhållande till sina föräldrar för bland annat omsorg, trygghet och utveckling – finns ett rättsligt beroendeförhållande mellan barn och föräldrar/vårdnadshavare. Vårdnadshavare har en rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnet.⁶⁶

I mitt avhandlingsarbete studerar och problematiserar jag hur vi (i Sverige) valt att ingripa mot föräldrars våld mot barn. Med våld avses fysiskt och sexuellt våld (sexuella övergrepp) samt psykiskt våld i bemärkelsen att bevittna (se och höra) våld mot en förälder. I avhandlingen undersöker jag hur rättssystemet, med de olika regelkomplexen (inom straffrätt, straffprocessrätt, socialrätt och familjerätt), hanterar de särskilda problem som uppkommer när en förälder misstänks ha utsatt barnet för våld.

Vid misstanke om att en förälder utsatt ett barn för våld kan flera olika samhällseliga aktörer bli inblandade och flera utredningsprocesser aktualiseras eller redan pågå. I mitt avhandlingsarbete, liksom i denna artikel, är ingripanden och åtgärder mot våld avgränsade till de ingripanden som representerar samhällets sätt att ingripa mot föräldrars våld; vilket innebär att ingripanden på *socialrättslig* respektive *straffrättslig* grund har en framträdande plats och betydelse.⁶⁷ En vårdnadshavare kan visserligen själv vidta åtgärder för ändringar i vårdnad och umgänge som en följd av brott eller brottsmisstanke, men detta faller utanför det omedelbara studieområdet.⁶⁸

Ingripanden mot föräldrars våld rör sig i gränslandet mellan att barns utsatthet för föräldrars och vårdnadshavarens våld betraktas som allvarlig *brottslighet*, och som ett *socialt problem*. I dessa två synsätt, som kan hän-

⁶⁶ Har barnet två vårdnadshavare ska de som huvudregel tillsammans utöva bestämmanderätten över barnet (enligt 6 kap. 13 § föräldrabalken). Exempelvis kan detta innebära att en (våldsam) vårdnadshavare har möjlighet att förhindra att barnet får tillgång till hälso- och sjukvård och andra stödinsatser. Detta uppmärksammas också av Vårdnadskommittén i betänkandet SOU 2005:43, men inga förslag på ändringar lämnas dock i denna, enligt kommittén, komplexa och svårlösta fråga. Se vidare SOU 2005:43, s. 135 ff.

⁶⁷ Fokus är i avhandlingen på de två utredningsprocesserna barnavårdsutredning och förundersökning; hur dessa regleringar – med aktörerna polis och socialtjänst – förhåller sig till varandra och till begreppet *barnets bästa*.

⁶⁸ Om barnets utomordentligt utsatta läge när en icke-förövande förälder (den förälder som inte slagit eller kränkt barnet) inte föranstaltar om någon förändring i vårdnadsfrågor och om socialnämndens ansvar för att belysa frågor om vårdnad, se SOU 2005:43, s. 122.

föras till det straffrättsliga och det socialrättsliga området, rymmer kontrasterande synsätt på hur våld mot barn ska beivras och åtgärdas.⁶⁹ Medan dessa synsätt – och frågan om vad som är *barnets bästa* när barnet är brottsoffer, eller *brottsoffrets bästa* när brottsoffret är ett barn – utvecklas ingående i avhandlingen kommer synsätten här att exemplifieras utifrån lagstiftarens bedömningar av ingripanden och åtgärder när det gäller barn som bevittnar våld mot närstående.

En gemensam utgångspunkt för mitt avhandlingsarbete och denna artikel – liksom för brottsofferfrågor i stort – är att brottsoffers rättigheter ytterst är hänförliga till grundläggande mänskliga rättigheter.⁷⁰ Detta har sin grund i att en händelse som utgör brott är en kränkning av individens rättigheter; rätten till liv och rätten till frihet.⁷¹ Rätten till skydd mot övergrepp innebär både skydd mot statens övergrepp och att staten ska erbjuda skydd mot andra medborgares kränkningar. Rättstrygghet handlar om enskildas möjligheter att få skydd mot brottslighet och att få återupprättelse om man blivit drabbad av brott.⁷² Barnets rätt till *skydd mot alla former av våld i hemmet*, liksom krav på främjande av det utsatta barnets fysiska och psykiska rehabilitering och sociala återanpassning stadgas i Barnkonventionen.⁷³ På området för mänskliga rättigheter finns också FN:s brottsofferdeklaration. Deklarationen innehåller principer om brottsoffers rätt till tillgång till rättvisa och rättvis behandling, rätt till ersättning från staten, ersättning från gärningsmannen och till nödvändig hjälp av frivilliga eller offentliga organ.⁷⁴

I det följande kommer lagändringar som genomförts på socialrättens respektive straffrättens område med sikte på barn som bevittnar våld att lyftas fram, liksom ett pågående lagstiftningsärende (utifrån promemorian Ds

⁶⁹ Se vidare t.ex. Karmen, 2004, s. 220, som beskriver motsatta filosofier mellan professionella aktörer inom social- och hälsosektorn, som tenderar att betrakta straffsystemet som improduktivt, inhumant, skadligt för både offer och förövare och inte ändamålsenligt i annat än de mest fasansfulla fallen – och å andra sidan polis och åklagare som har en benägenhet att ogilla terapeutiska angreppssätt som, i deras synsätt, daltar med förövare och ursäktar deras antisociala beteende.

⁷⁰ Se t.ex. Lindgren, 2004, s. 55 ifråga om brottsoffers rättigheter och grundläggande mänskliga rättigheter.

⁷¹ Rätten till liv och rätten till frihet stadgas i Europeiska konventionen d. 4 nov 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) artiklarna 2 och 5.

⁷² Se vidare t.ex. Bring och Diesen, 2005, s. 71.

⁷³ Artiklarna 19 och 39, FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen)

⁷⁴ FN:s deklaration om grundläggande rättsprinciper för offer för brott och maktmissbruk. Generalförsamlingens resolution 40/34, annex, av den 29 november 1985. (Brottsofferdeklarationen). Att barn som bevittnar våld mot närstående är brottsoffer i deklarationens mening råder det inga tvivel om, se vidare Brottsofferdeklarationen A 1-2.

2004:56). Lagstiftarens förslag och bedömningar ses mot bakgrund av att barn, enligt grundläggande mänskliga rättigheter, har samma rättigheter som varje annan individ: Barn som är offer för brott har rätt till skydd, stöd och upprättelse.

Åtgärder på socialrättslig grund

I socialtjänstlagen stadgas socialtjänstens ansvar för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden. Om ett barn riskerar att fara illa har socialnämnden en skyldighet att utreda barnets situation och vid behov ingripa till ett barns skydd eller stöd. Socialtjänstlagen bygger på frivillighet och självbestämmande. För de små barnens del innebär det att det är deras vårdnadshavare som får avgöra om ett erbjudande om stöd- och hjälpinsatser ska accepteras. Om det på grund av exempelvis fysiskt eller psykisk misshandel i hemmet finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas ska tvång tillgripas – vård ska då beredas med stöd av 2 § lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).⁷⁵

Socialnämnden har också till uppgift att verka för att den som utsatts för brott och dennes anhöriga får stöd och hjälp. Detta stadgas i 5 kap. 11 § socialtjänstlagen, där det också påpekas att särskilt beaktande bör ges att kvinnor som är eller varit utsatta för våld eller andra övergrepp i hemmet kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation.

Betoning av att barnen far illa

För att förtydliga samhällets syn på olika situationer som gör att barn far illa och för att skapa en gemensam syn bland dem som i skilda sammanhang möter barn och unga, definierade regeringen i en proposition år 2003 olika situationer som innebär att ett barn far illa eller riskerar att fara illa. Här framhölls att barn kan fara illa psykiskt genom att tvingas bevittna våld i sin närmiljö eller leva i en miljö där våld och hot om våld förekommer ofta.⁷⁶

Samtidigt som innebörden i begreppet ”barn som far illa” definierades – och barn som bevittnar våld inkluderades i detta begrepp – tydliggjordes

⁷⁵ Vård ska enligt 2 § LVU beslutas om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. Detta avser de s.k. miljöfallen. I fråga om vård enligt LVU skiljer man på missförhållanden som har anknytning till den unges hemmiljö, de s.k. miljöfallen (2 §) och den unges eget beteende, de s.k. beteendefallen (3 §).

⁷⁶ Prop. 2002/03:53, s. 48.

och betonades anmälningsskyldigheten till socialnämnden. Detta resulterade i en förstärkning av 14 kap. 1 § socialtjänstlagen med innebörd att myndigheter (och anställda hos myndigheter) vars verksamhet berör barn och ungdom samt andra myndigheter inom hälso- och sjukvården, annan rättspsykiatrisk undersökningsverksamhet, socialtjänsten och kriminalvården har en skyldighet att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd. Hänvisningar till 14 kap. 1 § socialtjänstlagen skrevs in i ett flertal lagar.⁷⁷

Bakgrunden till att införa hänvisningar till anmälningsskyldigheten i olika yrkesverksammas lagar var att bara en liten del av de fall där barn misstänks fara illa anmäldes till socialtjänsten. Undersökningar visade att graden av rapportering skilde sig mellan olika yrkesgrupper, men att den var alltför låg.⁷⁸ Enligt regeringens uppfattning kände många av de yrkesgrupper som möter barn i deras vardag inte till socialtjänstlagens bestämmelser, men väl den lagstiftning som reglerar den egna verksamheten. En lämplig åtgärd var därför att införa hänvisningar till anmälningsskyldigheten i lagstiftningen för respektive verksamhet. Ur ett barnperspektiv är det, menade regeringen, angeläget att tydligt markera att barn som lever i utsatta situationer måste uppmärksammas, utredas och få hjälp och skydd.⁷⁹

Psykisk misshandel i LVU

Sedan den 1 juli 2003 framgår av lagtexten i 2 § LVU att vård ska beslutas om det på grund av fysisk eller *psykisk* misshandel (eller andra uppräknade förhållanden) finns en påtaglig risk att den unges hälsa och utveckling skadas. Redan innan lagändringen kunde vård beredas på grund av psykisk misshandel; genom dåvarande begreppet misshandel. Bakgrunden till den tydliggörande ändringen var att det rådde tveksamhet om innebörden av psykisk misshandel stod klar för alla; det riskerade att ske en alltför snäv bedömning i fråga om psykisk misshandel.⁸⁰

⁷⁷ 1 kap. 2 a § skollagen, 2 f § hälso- och sjukvårdslagen, 3 § tandvårdslagen, 2 kap. 2 § lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område, 3 § polislagen, 1 kap. 5 § lagen om kriminalvård i anstalt, 27 § lagen om behandlingen av häktade och anhållna m.fl., 14 a § lagen om rättspsykiatrisk undersökning och 6 kap. 2 § förordningen om verkställighet av frivårdspåföljder.

⁷⁸ Se prop. 2002/03:53, s. 64 f. där ett antal studier refereras.

⁷⁹ Prop. 2002/03:53, s. 65.

⁸⁰ Prop. 2002/03:53, s. 81 f.

Även om någon ändring i sak inte var avsedd med förslaget så fick det, enligt regeringens uppfattning, inte råda någon som helst oklarhet eller tveksamhet om att både fysisk och *psykisk* misshandel kan utgöra en påtaglig risk för den unges hälsa eller utveckling. Psykisk misshandel handlar enligt regeringen om en relation och ett förhållningssätt som bland annat hindrar utvecklingen av en positiv självbild hos barnet. Detta exemplifieras i propositionen på följande sätt:

Hit hör t.ex. barn som växer upp i hem där det förekommer våld mellan makarna/samborna. I sådana fall måste kvinnan och barnen få samhällets skydd och stöd. Socialtjänsten har här ett särskilt ansvar för att ge skydd och stöd till dem som blir utsatta för familjevåld. Om kvinnan hotas, kränks eller misshandlas i barnens åsyn bör detta kunna räknas som psykisk misshandel för barnet.⁸¹

Sammanfattningsvis kan de åtgärder som lagstiftaren vidtagit på socialrättens område med sikte på barn som bevittnar våld mot närstående karakteriseras som tydliggörande markeringar om behovet av att uppmärksamma dessa utsatta barns situation och behov. Barn som bevittnar våld utsätts för psykisk misshandel och riskerar att fara illa. Det är därför viktigt att yrkesverksamma (och andra) som möter barn uppmärksammar detta och anmäler till socialnämnden så att barnet kan få skydd och stöd. Att tvingas bevittna våld kan också vara en grund för att omhänderta barnet med stöd av LVU. Det råder med andra ord inga tvivel om regeringens ambitioner om att synliggöra barnens utsatthet och att det socialrättsliga regelverket ska fånga upp de barn som lever i våldets närhet.

Åtgärder på straffrättslig grund

Handlingen att låta ett barn bevittna våld mot närstående är idag inte *uttryckligen* straffbelagd. På straffrättens område har barn som bevittnat våld på senare tid varit synliga både i överväganden om handlingen borde vara straffbelagd, och vid införandet av en ny grund för straffskärpning.

⁸¹ Prop. 2002/03:53, s. 82.

Betoning av straffvärde

Bestämmelser om hur straff för brott ska bestämmas finns i 29 kapitlet i brottsbalken.⁸² I 29 kap. 2 § brottsbalken anges i punktform olika omständigheter som vid bedömningen av ett brotts straffvärde, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt ska beaktas i *försvårande riktning* när straff bestäms. För att synliggöra barnens situation när de bevittnar eller utsätts för våld ska, enligt punkten 8, som försvårande omständighet vid bedömning av ett brotts straffvärde beaktas om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i förhållande till en närstående person.

Bakgrunden till att komplettera 29 kap. 2 § brottsbalken med denna nya försvårande omständighet var att omständigheterna kring brott mot barn ofta måste anses som dubbelt försvårande. För barn som *utsätts för misshandel* av en förälder är hemmet inte längre den trygga och skyddade plats det borde vara och den förälder som förövat brottet är inte längre en person att känna tillit till. Att även barn som bevittnar våld i sina familjer befinner sig i en liknande situation framgår av förarbetena:

Numera vet vi genom bl.a. forskning att barn som ser eller hör hur den ene föräldern misshandlar den andre påverkas mycket starkt av upplevelsen och ofta berövas sin trygghet inte bara i förhållande till förövaren utan också i förhållande till den som blir slagen.⁸³

Redan innan lagändringen fanns en skyldighet att, vid bedömningen av straffvärde, som en försvårande omständighet beakta att brottet begåtts mot ett barn av en närstående person (genom 29 kap. 2 § p. 2, 3 och 4 brottsbalken). Regeringen fann dock övervägande skäl tala för en ny punkt som uttryckligen anger att risken för att ett barn berövas tryggheten och tilliten till sina föräldrar eller andra närstående vuxna ska beaktas. Punkten infördes med hänsyn till att inga tvivel får råda om att verkningarna av brott som begås mot eller *inför* barn i familjen är av grundläggande betydelse vid bedömning av straffvärde. Ett sådant tillägg torde också, menade regeringen, bidra till att den särskilt stora utsatthet som barn befinner sig i då förövaren

⁸² Straff ska, enligt 29 kap. 1 § brottsbalken, med beaktande av en enhetlig rättstillämpning bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet ska särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Se även Monica Larssons bidrag i denna volym.

⁸³ Prop. 2002/03:53, s. 71.

är närstående till barnet i större utsträckning uppmärksammas i brottsutredningar och i brottmålsprocessen i övrigt.⁸⁴

Kriminalisering inte ändamålsenlig

I samma lagstiftningsärende som föranledde en ny straffskärpningsgrund gjorde Barnmisshandelskommittén en genomgång av brottsbalkens bestämmelser i syfte att utröna om det kan finnas skäl för att utöka kriminaliseringen av barnmisshandel när det gäller kränkningar och andra lindrigare former av psykisk misshandel mot barn samt försummelse att tillgodose barns behov. I samband med detta uttalades att barn generellt sett är mer utsatta och sårbara än vuxna, och att det därför finns anledning att bedöma psykisk misshandel av barn som ett ännu allvarigare problem än när sådan misshandel riktar sig mot vuxna. Psykisk misshandel av barn kan därför, menade kommittén, i och för sig framstå som straffvärd. Men många av de argument som i andra sammanhang förts fram som skäl mot att ytterligare straffbelägga psykisk misshandel gäller även i fråga om sådan misshandel som riktar sig mot barn:

Eftersom den psykiska misshandel av barn som förövas av vuxna oftast äger rum i hemmet där risken för upptäckt är mycket liten, måste det också bedömas som tveksamt huruvida en utökad kriminalisering verkligen skulle ha någon avskräckande effekt.⁸⁵

Vidare angavs huvudargumentet mot en kriminalisering:

Framför allt måste man emellertid ifrågasätta om straffrättsliga åtgärder är en lämplig metod att få vuxna människor att behandla barn med den respekt som de har rätt till.⁸⁶

I den efterföljande propositionen, som delar kommitténs bedömning, anges i detta sammanhang också att det som regel inte torde ligga i barnets intresse att den vårdnadshavare som gör sig skyldig till försummelse döms till ansvar för brott.⁸⁷

När det gäller lagstiftarens åtgärder på straffrättens område för barn som bevittnar våld kan således konstateras att det finns ett ställningstagande mot direkta straffrättsliga åtgärder som svar på barnens utsatthet. Däremot ska

⁸⁴ Prop. 2002/03:53, s. 72.

⁸⁵ SOU 2001:72, s. 335.

⁸⁶ SOU 2001:72, s. 335.

⁸⁷ Prop. 2002/03:53, s. 68.

det ses som försvårande och verka i en straffskärpande riktning om ett brott begåtts mot någon då ett barn befunnit sig vid sidan av brottet.

Den särskilda straffskärpningsgrunden har nyligen fått betydelse i den praktiska rättstillämpningen. Högsta domstolen prövade i november 2005 om barn som bevittnar våld mot närstående kan anses vara utsatta för ofredande i straffrättslig mening. Bakgrunden var att en tingsrätt i maj 2005 dömde en man för ofredande enligt 4 kap. 7 § brottsbalken (som del i grov fridskränkning enligt 4 kap. 4 a § brottsbalken) för att vid ett stort antal tillfällen låtit sina barn bevittna det upprepade våld och de många hot som han utsatt barnens mor för. Tingsrätten fann att detta måste anses utgöra en allvarlig och kännbar fridskränkning för barnen. Gärningsmannen måste ha insett att barnen skulle komma att kränkas av hans beteende mot deras mamma och han hade därmed uppsåt till att ofreda barnen.⁸⁸ Hovrätten gjorde dock en annan bedömning och menade att det kan tyckas vara hänsynslöst mot ett barn att låta det bevittna föräldrarnas våldsutövning, men att det inte finns stöd för att en person som har bevittnat ett brott därigenom blivit straffrättsligt ofredad. Hovrätten hänvisade också till att barns situation när de bevittnar föräldrars våld på senare tid uppmärksammas i lagstiftningsärenden.⁸⁹

Riksåklagaren överklagade hovrättens dom avseende ansvar för ofredande av de barn som varit tvungna att bevittna upprepade vålds- och hotgärningar och anförde bland annat följande, som det finns anledning att återkomma till:

I belysning av bland annat de kriminalpolitiska ambitionerna att stärka skyddet för barn i utsatta situationer som kommit till uttryck i lagstiftningen under senare år hävdar jag att ett beteende, som innebär att en person låter sina barn bevittna upprepat våld och hot mot deras förälder, också är ett självständigt brott mot barnen.⁹⁰

Högsta domstolen uppgav sig inte betvivla att det för barn generellt sett innebär en allvarlig påfrestning att behöva bevittna övergrepp från den ena förälderns sida mot den andra. Högsta domstolen angav också att intresset

⁸⁸ Huddinge tingsrätts dom 2005-05-02 i mål B 142-05. Med en snarlik bedömning, i ett liknande fall, fann en annan tingsrätt i juni 2005 att en far gjort sig skyldig till ofredande av sin dotter genom att han vid ett stort antal tillfällen uppträtt hänsynslöst mot henne genom att, i hennes närvaro, misshandla hennes mor. Se Stockholms tingsrätts dom 2005-06-20 i mål B 13870-05.

⁸⁹ Här avses prop. 2002/03:53 och Ds 2004:56. Svea hovrätts dom 2005-07-12 i mål nr B 3529-05 och även Svea hovrätts dom 2005-08-23 i mål B 5584-05. Motiveringarna i dessa två domar är identiska.

⁹⁰ RÅ 2005/3541, Riksåklagarens överklagande av Svea Hovrätts dom den 12 juli 2005 i mål B 3529-05.

av att skydda barn från sådana upplevelser har legat till grund för utformningen av den nya punkten 8 i 29 kap. 2 § brottsbalken (se ovan). Att anse handlandet som ofredande skulle i dock enligt domstolen otvivelaktigt innebära en pressad tolkning av straffbestämmelsen och sakna stöd i lagmotiv och praxis. En sådan tillämpning skulle också, anförde man, i viss mån få karaktär av en dubbelbestraffning med hänsyn till straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 8 p. brottsbalken.⁹¹ Det kan därmed konstateras att Högsta domstolen, i någon mening, dömde i enlighet med lagstiftarens intentioner.

Ett aktuellt lagförslag

Utöver de lagändringar som redan genomförts med barn som bevittnar våld i åtanke, presenterade justitiedepartementet i december 2004 ett nytt åtgärds paket i syfte att öka skyddet och stödet till barn som bevittnar våld och på olika sätt drabbas av brott. Lagförslaget bereds för närvarande.⁹² För att i större utsträckning uppmärksamma barn som bevittnar våld och deras behov föreslås i departementspromemorian *Barnen i brottets skugga* att dessa barn ska ha rätt till brottskadeersättning från staten. Det föreslås också att socialtjänstens ansvar för dessa barn tydliggörs och att de betraktas som *brottsoffer*.⁹³

Brottsoffer i socialtjänstlagen

Det första förslaget är att socialtjänstlagens bestämmelse om stöd till brottsoffer kompletteras så att det tydliggörs att barn som bevittnar våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna är offer för brott och kan vara i behov av stöd och hjälp.⁹⁴

⁹¹ Därtill skulle en sådan tolkning kunna ge upphov till besvärliga gränsdragningsproblem. Tillräckliga skäl saknades enligt HD för att i rättstillämpningen utvidga utrymmet för bestämmelsen om ofredande på sådant sätt. Högsta domstolens dom 2005-11-02 i mål B 3193-05.

⁹² Regeringen överlämnade den 16 februari 2006 – i skrivande stund – lagrådsremissen *Barn som bevittnat våld*. Lagrådsremissen beaktas i den mån den tillför något väsentligt nytt i förhållande till promemorian i berörda frågor. Proposition är avsedd att avlämnas senast den 15 mars 2006. Se *Planerade propositioner och skrivelser 2006*, Statsrådsberedningen.

⁹³ Ds 2004:56.

⁹⁴ Formuleringen att bevittna våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna innebär att den till barnet närstående vuxna personen kan vara antingen offer eller förövare (eller, förstås, både ock). Barn som bevittnat den närstående vuxnas våld eller övergrepp mot ett annat barn, exempelvis ett syskon, omfattas också av bestämmelsen. Ds 2004:56, s. 35, Lagrådsremiss, *Barn som bevittnat våld*, s. 17.

I promemorian anges att barn som blir vittnen till övergrepp av detta slag kan reagera på liknande sätt som barn som själva utsätts för brott och kan vara i behov av liknande stöd. Även dessa barn är, menar utredningen, offer för brott. Genom ett klagande tillägg i lagtexten skulle socialtjänstens ansvar för barn som bevittnar våld bli tydligare.⁹⁵ I promemorian hänvisas till att regeringen inför lagändringarna 1 juli 2003 fastslog att barn utsätts för psykiskt våld när de tvingas bevittna våld i sin närhet:

Att barn som blir vittne till mäns våld mot kvinnor och annat våld och andra övergrepp mellan närstående vuxna far illa och riskerar att drabbas psykiskt av upplevelsen är alltså ett synsätt som har vunnit ökat erkännande på senare tid. Det kan vara en mycket svår upplevelse att iaktta sådant våld, men inte kunna förhindra det. Att återkommande t.ex. se sin mamma bli hotad och misshandlad kan påverka barnets hela uppväxt och därmed även dess framtid.⁹⁶

I promemorian uttalas att den föreslagna lagändringen inte skulle innebära någon större ändring i rättsligt hänseende. Socialtjänsten har redan idag ett ansvar för att barn som riskerar att fara illa får den hjälp och det stöd som de kan behöva. Utifrån de brister i socialtjänstens och andra myndigheters arbete när det gäller denna grupp, som framkommit bland annat i en studie av Rädda Barnen, menar utredningen att det ändå kan finnas ett behov av att förtydliga att barn som bevittnar våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna är offer för brott.⁹⁷ Den studie som utredningen hänvisar till visar att alltför få fall av kvinnomisshandel där också barn lever med våld når fram till socialtjänsten.⁹⁸

Rätt till ekonomisk ersättning

Promemorians andra förslag är att barn som bevittnar våld av eller mot en närstående ska ha rätt till ekonomisk ersättning. Liksom i fråga om förtydligandet av socialtjänstens ansvar för brottsoffer anges här att det kan vara en mycket svår upplevelse för barn att bevittna att exempelvis en av föräldrarna utsätts för våld eller hot om våld, och att det kan ge upphov till känslor och reaktioner av samma slag som när barnet självt utsätts för brott.⁹⁹

Bakgrunden till förslaget är att barn som bevittnar våld idag under vissa förutsättningar har rätt till skadestånd för de chockskador som de åsamkas,

⁹⁵ Ds 2004:56, s. 35 f.

⁹⁶ Ds 2004:56, s. 35.

⁹⁷ Ds 2004:56, s. 36. Rädda Barnens studie – se Frisk, 2003.

⁹⁸ Ds 2004:56, s. 36 f. och Frisk, 2003, s. 16.

⁹⁹ Ds 2004:56, s. 39.

men att det för många barn saknas en sådan möjlighet till skadestånd.¹⁰⁰ Med hänsyn till att barnet inte ska tvingas in i en rättsprocess – som ersättning genom skadestånd från gärningsmannen skulle innebära – föreslås att den ekonomiska ersättningen ska utgå direkt från staten, genom brottskadadelagen.¹⁰¹

Den krets av barn som föreslås få en särskild rätt till brottskadeersättning definieras med utgångspunkt i straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 8 p. brottsbalken; det brott barnet bevittnat ska ha varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos barnet i dess förhållande till en närstående person.¹⁰²

Möjligheten till ekonomisk ersättning kan, enligt promemorian, vara ett viktigt bidrag till att barn som bevittnar våld och andra övergrepp synliggörs och får en konkret upprättelse:

För den som utsatts för brott fyller rätten till skadestånd flera viktiga funktioner. En av dessa är att skadeståndet kan bidra till en känsla av upprättelse för den kränkning som brottet inneburit. En rätt till skadestånd kan medverka till att brottsoffret upplever att hans eller hennes upplevelser till följd av händelsen bekräftas och tas på allvar. Detta kan i sin tur underlätta brottsoffrets känslomässiga hantering av den kränkande handlingen. Barn som utsätts för brott utgör inte något undantag i detta sammanhang. [...] Även för barn som bevittnar brott mot en närstående finns det ett stort värde i att deras traumatiska känslor och upplevelser av händelsen uppmärksammas och bekräftas.¹⁰³

Förslaget om en särskild rätt till brottskadeersättning för barn som bevittnat våld motiveras således utifrån barnets behov av *upprättelse*.

Brottsoffer på undantag

Lagstiftningsärenden har innehållit tydliga socialpolitiska ambitioner om att lyfta fram och stärka *skyddet och stödet* för barn som bevittnar våld. Utöver att barn som bevittnar våld riskerar att fara illa och därmed är socialtjänstens ansvar så är ett utsatt barn som anhörig till ett brottsoffer (den närstående som utsätts för våld) idag prioriterad för socialtjänstens insatser. Det

¹⁰⁰ Se vidare Ds 2004:56, s. 39 ff.

¹⁰¹ Ds 2004:56, s. 46. Ersättning enligt brottskadadelagen förutsätter normalt att finns en rätt till skadestånd. Om förutsättningar för rätt till skadestånd och om de olika ersättningssystemens förhållande till varandra, se Ruth Mannelqvists bidrag i denna volym.

¹⁰² Ds 2004:56, s. 46 f. Avgörande är om brottet är sådant att denna påverkan typiskt sett kan antas förkomma.

¹⁰³ Ds 2004:56, s. 45.

framgår också av en utvärdering av socialtjänstens insatser för brottsoffer, att insatserna i stor utsträckning är inriktade på särskilda grupper av brottsoffer; såsom misshandlade kvinnor och deras barn.¹⁰⁴ Att det kan finnas ett behov av att uttryckligen ange barn som bevittnar våld i brottsofferparagrafen, motiveras i lagförslaget med brister i myndigheters arbete när det gäller att rapportera barn som far illa till socialtjänsten.¹⁰⁵ Enligt min mening utgörs de främsta skälen till ett förtydligande av socialtjänstlagen de fall då våldet – och därmed barnets riskfyllda situation – upphör genom exempelvis en separation, polisanmälan eller brottmålsdom och barnet riskerar att glömmas bort. Barn som tidigare bevittnat våld mot en förälder, kan vara i behov av stöd och hjälp för att bearbeta sina upplevelser. Här förutsätts också en väl fungerande familjerättslig reglering och tillämpning som bidrar till att barnet får hjälp och stöd och får leva i trygghet, utan våld.

En av funktionerna för förtydligandet i brottsofferparagrafen är att barn som bevittnar våld ska *betraktas som brottsoffer*. Av argumentationen i lagförslaget framgår att barn som bevittnar våld kan reagera på liknande sätt som barn som själva utsätts för brott och kan vara i behov av liknande stöd. Barn som bevittnar våld ska således tillerkännas samma status som *brottsoffer* som barn som själva utsätts för brott. Att barn som bevittnar våld redan idag (åtminstone) i vissa sammanhang betraktas som brottsoffer kan illustreras av resultat från sociologen Maria Erikssons forskning om hur familjerättsekreterare i vårdnadsutredningar förhåller sig till faders våld.¹⁰⁶ Studien visar att informanterna (familjerättsekreterarna) i många fall omtalar barnen som utsatta för psykologisk misshandel och som utsatta för ett trauma. Däremot, och detta förtjänar att betonas särskilt, visar studien att samtidigt som barnen definieras som utsatta för ett psykologiskt våld på grund av faderns våld mot modern, tenderar fäder som är våldsamma mot kvinnor att förstås som psykologiskt icke-våldsamma eller ”fredliga” mot sina barn. När familjerättsekreterarna talar om fall där fäder är våldsamma mot mödrar finns psykologiskt utsatta barn, men *inte psykologiskt våldsamma fäder*.¹⁰⁷

När det gäller barnens *upprättelse* är lagstiftarens strategi att denna ska möjliggöras med en särskild rätt till ekonomisk ersättning. Att det många gånger, när ett barn bevittnar våld mot närstående, kan vara så att barnet be-

¹⁰⁴ Socialstyrelsen, 2004, s. 20 ff.

¹⁰⁵ Utifrån det antagande som låg till grund för de förtydliganden av anmälningsskyldigheten som infördes den 1 juli 2003 – att många av de yrkesverksamma inte kände till socialtjänstlagens bestämmelser, men väl den lagstiftning som reglerar den egna verksamheten – kan ett förtydligande i 5 kap. 11 § socialtjänstlagen tyckas mindre ändamålsenligt.

¹⁰⁶ Eriksson, 2003.

¹⁰⁷ Eriksson, 2003, s. 234 ff.

vittnar pappas våld mot mamma är ett förhållande som är påtagligt frånvarande i lagstiftarens förslag. Vem som ska företräda barnet och inleda ett ärende om brottsskadeersättning då vårdnadshavaren eller en av vårdnadshavarna har gjort sig skyldig till det brott som grundar rätten till ersättning, och hur den ekonomiska ersättningen ska förvaltas, är frågor som inte berörs i promemorian.¹⁰⁸ Om den som begått det brott som grundar rätt till ersättning är barnets vårdnadshavare – och inte vill medverka till att ansökan görs – kan det föreligga sådana motstående intressen att en god man måste förordnas för barnet för att ansökan ska kunna göras.¹⁰⁹

Lagstiftningsstrategier som innebär *ekonomisk ersättning* till barn för det våld eller andra övergrepp de utsatts för – eller tvingats leva med – i hemmet, kan ur ett flertal perspektiv vara problematiska. I tillägg till den rättsliga problematik som uppkommer när den som förövat brottet också är barnets förälder eller vårdnadshavare, kan frågan väckas vad ett barnperspektiv på frågan om upprättelse kan innebära. I promemorian framförs att ekonomisk kompensation bidrar till upprättelse och lättnad i den känslomässiga hanteringen för barn, likaväl som för vuxna.¹¹⁰ Barn tillerkänns med andra ord samma behov som vuxna och betraktas som rättighetsbärande individer. Begreppet upprättelse kan dock problematiseras, i synnerhet i förhållande till barn som utsätts för föräldrars våld.¹¹¹ Upprättelse (eller återupprättelse) är ord som i litteraturen främst används med avseende på att upprättelse är något ett offer får genom att gärningsmannen fälls i domstol för det brott som begåtts och genom att få ersättning för skador och lidande.¹¹² Inom begreppet upprättelse kan utläsas betydelser och omständigheter såsom att offret upplever att han eller hon blir tagen på allvar i sina upplevelser, att bli

¹⁰⁸ Frånvaron av dessa frågor uppmärksammas dock av regeringen, som i lagrådsremissen hänvisar till godmansförordnanden och användning av spärrade konton. Se vidare Lagrådsremiss, *Barn som bevittnat våld*, s. 27 ff.

¹⁰⁹ En ansökan om brottsskadeersättning utgör en sådan personlig angelägenhet för barnet som vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma om. Har barnet två vårdnadshavare ska beslutet, enligt 6 kap. 13 § föräldrabalken, fattas av dem gemensamt. Överförmyndaren får förordna om god man enligt 11 kap. 2 § tredje stycket föräldrabalken. Se även Lagrådsremiss, *Barn som bevittnat våld*, s. 28. Om ersättning utbetalas till barnet kan dessutom problematik uppkomma kring hur pengarna ska förvaltas. Se vidare om detta i Lagrådsremiss, *Barn som bevittnat våld*, s. 28 f.

¹¹⁰ Se promemorians argument i citat ovan, Ds 2004:56, s. 45.

¹¹¹ Se t.ex. Weinehall, 1997, s. 274, där en av ungdomarna i studien, en flicka som utsatts för sexuella övergrepp av sin far, uttrycker sin syn på skadestånd och menar att ett skadestånd i pengar inte alls kan ersätta henne det lidande som hon får och fått utstå: ”jag bryr mig inte om pengar utan jag vill känna, jag vill att han ska känna att han har gjort fel. Jag vill att ... jag vill ha upprättelse.” Detta är en del av ett citat som handlar om flickans tankar om sig själv efter ett möte med en jämnårig flicka som varit utsatt för sexuella övergrepp. Weinehall, 1997, s. 274 f.

¹¹² Se t.ex. Bring och Diesen, 2005, s. 71 och Rubing, 2003, s. 23.

bekräftad, att bli trodd av olika rättsliga aktörer och att rättsväsendet tagit offrets situation på allvar.¹¹³ I upprättelsen kan ingå att ansvaret för gärningen med rättsliga medel förläggs på gärningsmannen. Psykologisk upprättelse för offret kan därtill vara att gärningsmannen tar på sig skulden för det inträffade.

I litteraturen framhålls att en kriminalisering av handlandet att utsätta ett barn för att bevittna våld mot närstående skulle kunna vara både önskvärd och ändamålsenlig. I detta sammanhang hänvisas ofta till Nya Zeelands lagstiftning.¹¹⁴ Barnet skulle genom en kriminalisering få egen upprättelse och det skulle vara en viktig markering av barns lika rättigheter och status i samhället; det skulle medföra rätt till målsägandebiträde och skadestånd, liksom att olika skyddsåtgärder såsom besöksförbud skulle aktualiseras tydligare.¹¹⁵ Som också Barnmisshandelskommittén anger, kan en straffrättslig dom ha stor betydelse vid bedömningen av vilka åtgärder som är motiverade för att skydda eller hjälpa barnet.¹¹⁶

Brottsoffer, men ändå inte?

I mina studier av hur det svenska rättssystemet hanterar föräldrars våld har jag avgränsat mig till vad som kan betecknas som samhällseliga ingripanden mot våld: ingripanden som aktualiseras på rättsliga grunder utifrån att en misstanke uppkommit om att ett barn utsätts för fysiskt, psykiskt och/eller sexuellt våld i hemmet. Frågan är i vilken utsträckning lagstiftarens sätt att kasta ljus på barnen i brottets skugga faller inom denna avgränsning och – med andra ord – tar sikte på barnet för egen del.

¹¹³ Se t.ex. SOU 2001:72, s. 325 där omständigheter av den typen framförs när betydelsen av en straffrättslig prövning/fällande dom ses ur barns perspektiv och Ds 2004:56 ifråga om den upprättelse skadestånd/ekonomisk ersättning ger offret.

¹¹⁴ Se t.ex. Eriksson, 2001, s. 111, Gunnarsson, 2004, s. 117 och Nordborg, 2002, s. 192. På Nya Zeeland är handlandet uttryckligen definierat som psykisk misshandel i familjevåldslagstiftningen. Domestic Violence Act 1995, sec 3. Det huvudsakliga beivrandet av gärningar som enligt familjevåldslagen utgör familjevåld sker i familjedomstol, med olika former av beslut, *orders*, t.ex. *protection order* (skyddsorder). Barn kan omfattas av en skyddsorder och kan även självständigt (med hjälp av vuxen) ansöka om skyddsorder. Noteras i sammanhanget bör även Nya Zeelands lagstiftning om vårdnad och umgänge när våld förekommit – se The Guardianship Act, särskilt sec. 16 B. Ett flertal av promemorians remissinstanser förespråkar också en straffrättslig reglering, se Lagrådsremiss, *Barn som bevittnat våld*, s. 22.

¹¹⁵ Nordborg, 2002, s. 191.

¹¹⁶ SOU 2001:72, s. 325. Straffrättens roll och betydelse när det gäller olika typer av våld mot barn kan dock problematiseras. Studier har bl.a. visat att åtalsfrekvensen för barnmisshandel respektive sexuella övergrepp mot barn understiger tio procent. Se Diesen, 2001, s. 78, 93.

Den nya straffskärpningsgrund som belysts i denna artikel siktar på det brott som är begånget mot en närstående till barnet. Det anges i bestämmelsens förarbeten att hänsyn har tagits till att barnet berövas sin trygghet och att det med den nya bestämmelsen skapas ett mer heltäckande skydd än tidigare för barn i utsatta situationer.¹¹⁷ Det kan ifrågasättas i vilken mån barnet gynnas av, och ges straffrättsligt skydd av att, brottet mot (såsom kan vara fallet) modern bedöms strängare. Framför allt är barnets ”skydd” i denna del beroende av att någon (offret själv eller annan) polisanmäler det brott den närstående drabbats av. När det gäller förslaget till brottsskadeersättning för barn som bevittnar våld är problematiken densamma: även om man i promemorians förslag gör undantag från kravet på att brottet ska vara polisanmält – det bör inte läggas ansvar på barnet att polisanmäla brottet (!) – så utgår förslaget från att barnets ansökan om brottsskadeersättning görs i samband med att den som direkt utsatts för brott (den närstående) gör sin ansökan.¹¹⁸ Åtgärder med sikte på barnet självt kan således vara något svåråtkomliga och beroende av faktorer som barnet svårligen själv kan råda över.

Genom överväganden i lagstiftnings-sammanhang och genom Högsta domstolens dom i november 2005, är det (för närvarande) fastställt att barn som bevittnar våld mot närstående inte kan anses vara brottsoffer i straffrättslig mening. Däremot föreslås barnen bli brottsoffer när det gäller brottsskadeersättning och socialtjänstens insatser. De är *brottsoffer* utan att ha utsatts för brott. De sätt lagstiftaren kastar ljus på barnen i brottets skugga är i stora delar att klä barnets situation i ord. Att definiera att barnen far illa; att definiera situationen som psykisk misshandel och att definiera barnen som brottsoffer. Att de två förstnämnda definitionerna har rättsliga konsekvenser är tydligt, men vad brottsofferbeklädningen inrymmer och innebär, är höljt i dunkel. Å andra sidan kan de förslag som nu lagts fram i någon mening betraktas som nydanande. Att någon, eller en grupp av individer, kan vara brottsoffer och tillerkännas rättigheter i den egenskapen utan att de för den sakens skull är brottsoffer i straffrättslig mening, innebär ett nytänkande. När det snäva straffrättsliga regelverket frångås och man istället utgår från brottsoffers rättigheter och behov skapas öppningar för nya lösningar.

De ljusstrålar som lagstiftaren kastat på barnen i brottets skugga hade dock sannolikt sett annorlunda ut om lagstiftaren ställt sig bredvid barnet i

¹¹⁷ Prop. 2002/03:53, s. 71.

¹¹⁸ Ds 2004:56, s. 47 f. I lagrådsremissen bedömer dock regeringen att inget undantag ska göras från huvudregeln om att ansökan endast ska prövas om brottet är polisanmält. Utan krav på polisanmälan ökar risken för missbruk av bestämmelsen väsentligt och ett bristfälligt beslutsunderlag kan leda till stora tillämpningsproblem, Lagrådsremiss, *Barn som bevittnat våld*, s. 26 f.

brottets skugga och betraktat det samspel av regelkomplex (straffrätt, straffprocess, socialrätt och familjerätt) som kan innebära barnets rätt till skydd, stöd och upprättelse. Utifrån nuvarande reglering, med den rättsliga ställning som tillkommer föräldrar och vårdnadshavare, utgörs barnens starkaste skydd av ingripanden med stöd av LVU och ingripanden – till följd av polisanmälan – mot brott som begåtts mot den till barnet närstående.

Barn som *bevittnar* våld far illa (eller riskerar att vara illa), och barn som *bevittnat* våld föreslås bli betraktade som brottsoffer. Denna skillnad i tempus speglar i vilken mån lagstiftarens strategier tar sikte på att lyfta fram barnen ur brottets skugga respektive att kompensera och stötta barnen när de väl har kommit fram ur skuggan.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 2001:72 Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel.

SOU 2005:43 Barnets bästa, föräldrars ansvar. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté.

Ds 2004:56 Barnen i brottets skugga.

Proposition 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer, m.m.

Litteratur

Arnell, Ami och Ekbom, Inger, (1999), *"och han sparkade mamma..." - Möte med barn som bevittnar våld i sina familjer*, Rädda Barnen, Stockholm.

Bring, Thomas, och Diesen, Christian, (2005), *Förundersökning*, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Diesen, Christian (red.), (2001), *Sexuella övergrepp mot barn. Bevis 6*, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Eriksson, Maria, (2001), "Om vårdnad, boende och umgänge", I: Metell, Barbro, Eriksson, Maria, Isdal, Per, Lyckner, Birgitta och Råkil, Marius, *Barn som ser pappa slå*, Förlagshuset Gothia, Stockholm.

Eriksson, Maria, (2003), *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av faders våld*, Förlags AB Gondolin, Stehag.

Frisk, Katarina, (2003), *Anmälningarna som försvann – en kartläggning av hur polis och socialtjänst uppmärksammar barn som lever med våld i familjen*, Rädda Barnen, Stockholm.

Gunnarsson, Martha, (2004), "Pappa slår mamma – Barn som bevittnar familjevåld", I: Granström, Görel (red.), *Den onda cirkeln. Om brottsoffer, genus och rätten*, Uppsala Publishing House, Uppsala.

Karmen, Andrew, (2004), *Crime Victims. An Introduction to Victimology*, Thomson Wadsworth, Belmont, CA.

Lindgren, Magnus, (2004), *Brottsoffer i rättsprocessen. Om ideala brottsoffer och goda myndigheter*, Jure Förlag AB, Stockholm.

Lyckner, Birgitta och Metell, Barbro, (2001), "Pappans våld skadar barnen", I: Metell, Barbro, Eriksson, Maria, Isdal, Per, Lyckner, Birgitta och Råkil, Marius, *Barn som ser pappa slå*, Förlagshuset Gothia, Stockholm.

Nordborg, Gudrun, (2002), "Barnfrid? Rättens möjligheter att skydda barn: straffrättsligt respektive vid vårdnad eller umgänge", I: Eriksson, Maria, Nenola, Aili och Muhonen Nilsen, Marika (red), *Kön och våld i Norden: rapport från en konferens i Køge, Danmark, 23-24 november 2001*. Nordisk Ministerråd, Köpenhamn.

Rubing, Per, "Ersättning som upprättelse", I: *Tidningen Brottsoffer* nr 2, 2003, s. 23-24.

Socialstyrelsen, (2004), *5 kap. 11 § SoL – en uppföljning av socialtjänstens arbete*. Lägesbeskrivning, Socialstyrelsen, Stockholm.

Sundell, Knut och Egelund, Tina, (2000), *Barnavårdsutredningar. En kunskapsöversikt*, Centrum för utvärdering av socialt arbete, Förlagshuset Gothia AB, Stockholm.

Weinehall, Katarina, (1997), *Att växa upp i våldets närhet. Ungdomars berättelser om våld i hemmet*, Ak avh. Pedagogiska institutionen, Umeå universitet, Umeå.

Övrigt

RÅ 2005/3541, Riksåklagarens överklagande av Svea Hovrätts dom den 12 juli 2005 i mål B 3529-05.

Rättsfall

Högsta domstolen, mål nr B 3193-05, dom 2005-11-02.

Svea hovrätt, mål nr B 5584-05, dom 2005-08-23.

Svea hovrätt, mål nr B 3529-05, dom 2005-07-12.

Stockholms tingsrätt, mål nr B 13870-05, dom 2005-06-20.

Huddinge tingsrätt, mål nr B 142-05, dom 2005-05-02.

Rättsväsendets möte med hbt-personer som brottsoffer

Likhet inför lagen är en grundläggande princip i en demokratisk rättsstat. Vem du är ska inte vara avgörande för hur dina rättigheter tillvaratas. Samtidigt finns, i de flesta av dagens demokratiska rättsstater, lagstiftning som skyddar särskilt utsatta grupper eller individer. Detta kan ses som ett avsteg från den grundläggande principen om likhet inför lagen. Det kan också tolkas som att det finns en medvetenhet i dessa rättskulturer om att likhet är målet, men att medlet kan vara särbehandling.¹¹⁹

Rättsliga konstruktioner i form av lagstiftning som skyddar särskilt utsatta grupper eller individer återfinns inom flera olika rättsområden. Ett exempel är konsumenträtten, som uppmärksammar att relationen mellan konsument och affärsidkare sällan är jämbördig. Ett annat exempel är arbetsrätten, där risken för diskriminering i arbetslivet hanteras genom regler om förbud mot diskriminering på grund av bland annat kön, etnicitet och sexuell läggning.

Inom straffrätten uppmärksammas behovet av en särskild skyddslagstiftning bland annat i förhållande till kvinnor som utsätts för våld i nära relationer. Olika lagreformer har genomförts genom åren, och några av dessa – som inte har en könsspecifik utformning, men som ändå i praktiken framför allt kommit att användas för att förbättra utsatta kvinnors rättsliga ställning – är lagen om besöksförbud och lagen om målsägandebiträde. Båda dessa lagar trädde i kraft år 1988. I slutet av 1990-talet infördes dessutom ett nytt brott i brottsbalken, grov kvinnofridskränkning, där det tydliggjordes också

¹¹⁹ Se t.ex. Lernestedt, 2005 för resonemang kring principen om likhet inför lagen.

i själva lagtexten att skyddskategorin var kvinnor som utsatts för våld i nära relationer.¹²⁰

När frågan om hur samhället tillgodoser brottsoffers intressen började uppmärksammas i den allmänpolitiska och rättspolitiska diskursen associerades brottsofferfrågan starkt med frågan om utsatta kvinnors rätt och skydd.¹²¹ Denna debatt tog sin början under 1970-talet, och sedan dess har en allt tydligare fokusering på frågor om brottsoffers rättigheter kunnat skönjas.¹²² Debatten öppnade för synsättet att det fanns särskilt utsatta brottsoffergrupper. Den första gruppen som identifierades var således våldsutsatta kvinnor, men denna grupp följdes snart av andra, exempelvis barn och funktionshindrade.¹²³

Samtidigt är det viktigt att påpeka att detta inte med automatik leder till särskild skyddslagstiftning för de utsatta grupperna som identifieras. Lagstiftaren har dock olika verktyg som kan användas för att visa att viss sorts brottslighet ses som särskilt allvarlig. Ett sådant verktyg är de straffskärpande faktorer som tas upp 29 kap. 2 § brottsbalken. Där räknas i åtta punkter upp olika omständigheter som kan verka i straffskärpande riktning och således påverka straffmätningen i det individuella fallet.¹²⁴

Den här artikeln behandlar en av de grupper som skyddas av paragrafens sjunde punkt, nämligen brottsoffer som utsätts för brott på grund av sin sexuella läggning. Det handlar om homosexuella, bisexuella och transpersoner (hbt-personer) som brottsoffer. Jag gör en kort genomgång av den lagstiftning som reglerar hatbrott mot hbt-personer för att sedan diskutera vilka problem som rättsväsendet har att hantera i mötet med dessa brottsoffer.

Från hatbrott till heteronormativ brottslighet

Begreppet *hatbrott* används för att beskriva brottslighet som personer utsätts för på grund av att de tillhör en viss grupp, exempelvis på grund av sin sexuella läggning, sin etnicitet eller trosbekännelse.¹²⁵ Hat och våld mot hbt-personer brukar benämnas homofobiska hatbrott, och brottsligheten har ofta förklarats med att det finns homofobi, en individuell negativ inställning

¹²⁰ För ett resonemang kring lagens tillkomst historia, se Nordborg och Niemi-Kiesiläinen, 2001.

¹²¹ Se t.ex. Tham, 2001, s. 28 ff. och Persson, 2004, s. 195 ff.

¹²² Persson, 2004, s. 196.

¹²³ Se t.ex. Lindgren, Pettersson och Häggglund, 2004 där också bland annat ungdomar, äldre och socialt marginaliserade grupper uppmärksammas som särskilt utsatta brottsoffer.

¹²⁴ Se Jareborg och Zila, 2000, s. 128 ff. Se också Maria Forsmans och Monica Larssons bidrag i denna volym för resonemang kring straffskärpningsregeln.

¹²⁵ BRÅ-rapport 2002:9, s. 11.

till homosexuella och homosexualitet, hos den enskilde förövaren.¹²⁶ Varför enskilda individer eller grupper blir utsatta för brott är en fråga som såväl kriminologin som viktimologin har diskuterat under flera år, och teorierna och förklaringsmodellerna är många. När det handlar om hbt-personers utsatthet har förklaringsmodeller som baserat sig på enskilda förövares homofobi kommit att ifrågasättas allt mer.¹²⁷ Inom forskningen har man på senare tid börjat använda begreppet *heteronormativ brottslighet* som ett sätt att lyfta fram att det inte bara handlar om olika individers fördomar eller fobier, utan även om en strukturell diskriminering som tar sig såväl våldsamma som mer vardagliga uttryck.¹²⁸ Inom den svenska rättsvetenskapen används dock främst begreppet hatbrott när denna typ av brottslighet diskuteras.

Svensk hatbrottslagstiftning

Hatbrott är inte ett juridiskt begrepp i Sverige, och det finns inte heller någon lagstiftning som kriminaliserar just hatbrott. Däremot finns några olika brottstyper som specifikt handlar om kränkningar som någon utsätts för på grund av exempelvis sexuell läggning. Brottet olaga diskriminering infördes i brottsbalken år 1971 och år 1987 utvidgades paragrafen till att omfatta homosexuella.¹²⁹ Brottet hets mot folkgrupp har funnits i den svenska lagstiftningen sedan år 1948 och utvidgades år 2003 till att omfatta hets på grund av sexuell läggning.¹³⁰

Dessa lagrum har det gemensamt att de inledningsvis skyddade individer eller grupper mot kränkningar som kopplades till offrets ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse. Det främlingsfientliga eller rasistiska våldet har varit det som lagstiftaren fokuserade på i främsta rummet. Det går alltså även här, liksom i exemplen som inledde artikeln, att se en historisk utveckling där olika offergrupper ansetts behöva särskilt skydd och olika sorters brottslighet ansetts som särskilt allvarlig.

När det handlar om heteronormativ brottslighet föreslogs redan år 1984, i utredningen *Homosexuella och samhället*, att bestämmelsen om hets mot folkgrupp och tryckfrihetsförordningen skulle ändras så att även hets med anspelning på sexuell läggning skulle vara straffbar.¹³¹ Men i den följande propositionen, och i samtliga utskottsbehandlings fram till år 2001, fram-

¹²⁶ Se t.ex. Tiby, 2000, s. 10 för en problematisering av detta synsätt.

¹²⁷ Se t.ex. Hall, 2005, s. 72 ff., Moran, 2002, Jenness och Richman, 2002.

¹²⁸ Se t.ex. Tiby, 2004, s. 179.

¹²⁹ Prop. 1986/87:124, s. 36 ff.

¹³⁰ Prop. 2001/02:59, s. 33.

¹³¹ Prop. 2001/02:59, s. 30. Se även SOU 1984:63.

hölls att det inte fanns tillräckliga skäl för en ändring av bestämmelserna om hets mot folkgrupp. En sådan ändring borde endast genomföras om det fanns ett påtagligt behov. Det framfördes också att en lagändring skulle kunna leda till att homosexuella, på ett för dem inte önskvärt sätt, pekades ut som en särskild grupp i samhället.¹³²

När sedan såväl forskning som media visade hur utsatta hbt-personer var för olika former av hot och våld, skedde en kursändring i den politiska debatten.¹³³ Utredningen *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd* ledde till att regeringen år 2001 konstaterade att ”Homosexuella har alltså – och har under en längre tid haft – en särskilt utsatt position jämfört med andra grupper i samhället.”¹³⁴ Hur ser då dagens lagstiftning ut?

Olaga diskriminering i 16 kap. 9 § brottsbalken förbjuder vissa former av diskriminering i näringsverksamhet. Näringsidkare och deras anställda får inte diskriminera personer på grund av deras ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung, trosbekännelse eller sexuella läggning. Stadgandet har framför allt kommit att diskuteras då uppsåt till brottet ofta varit svårt att visa. Detta har lett till att få fall av misstänkt diskriminering resulterat i fällande domar. Ett sådant exempel är fallet med krogägaren som misstänktes för att sommaren 2003 ha slängt ut ett lesbiskt par för att de kysstes inne på hans restaurang. Krogägaren nekade till att det var kvinnornas sexuella läggning som varit skälet till att han avvisade dem från restaurangen och då det inte fanns någon övrig omständighet som styrkte att det hade rört sig om diskriminering ogillades åtalet såväl i tingsrätt som i hovrätt.¹³⁵

Hets mot folkgrupp i 16 kap. 8 § brottsbalken skyddar homo- och bisexuella som grupp mot hot och missaktning som sker i form av spridande av uttalanden eller meddelanden. Stadgandet har hittills blivit mest uppmärksammat i rättegången mot pingstpastorn Åke Green, en rättegång som avslutades i Högsta domstolen under hösten 2005.¹³⁶ Högsta domstolen fann att de uttalanden som Green gjort i sin predikan visserligen stred mot stadgandet om hets mot folkgrupp, men att Europakonventionen sannolikt skyddade Greens religionsfrihet och yttrandefrihet och domstolen ogillade därför åtalet.

¹³² Prop. 2001/02:59, s. 31.

¹³³ Se t.ex. kriminologen Eva Tibys avhandling från 1999; *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*.

¹³⁴ Prop. 2001/02:59, s. 33. I propositionen hänvisar man också direkt till Tibys avhandling. Se även SOU 2000:88.

¹³⁵ Svea hovrätt, mål nr B 2292-04, dom 2005-11-15.

¹³⁶ Högsta domstolen, mål nr B 1050-05, dom 2005-11-29.

När det gäller andra brottstyper, som till exempel misshandel, ofredande och skadegörelse har den svenska lagstiftaren valt att inte införa en specifik lagregel som förbjuder hatbrott. Istället har man valt konstruktionen av en *straffskärpningsregel*. Vid påföljdsbestämningen ska det ses som en försvårande omständighet om motivet för brottet varit att kränka någon på grund av dennes ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuella läggning. Straffvärdet för brottet ökar då. Denna bestämmelse infördes i brottsbalken år 1994 och paragrafen förtydligades den 1 juli 2002 så att det direkt av lagtexten framgår att sexuell läggning omfattas av stadgandet.¹³⁷

Åklagaren har bevisbördan när det gäller att visa att en försvårande omständighet föreligger, att den tilltalade hade ett homofobiskt eller rasistiskt motiv för sitt handlande. Det finns ingen skyldighet för åklagaren att ta upp sådana motiv i stämmingsansökan, men för att förekomsten av försvårande omständigheter ska kunna läggas till grund för domstolens bedömning i påföljdsvalet krävs att frågan aktualiserats senast under huvudförhandlingen.¹³⁸

Den hatbrottslagstiftning som jag presenterat och som reglerar det som av åklagarna kommit att kallas motivbrott, har som framgått ovan vissa specifika problem att hantera.¹³⁹ Bevisläget är ofta besvärligt. Vid andra brottsbalksbrott räcker det med att åklagaren kan visa att det förelegat uppsåt för att den tilltalade ska kunna dömas. När det handlar om hatbrott så måste åklagaren förutom att visa att det funnits ett uppsåt, även kunna visa att det förelegat ett särskilt motiv till brottet. Ofta leder detta till att det extra ”påslag” på straffet som till exempel straffskärpningsregeln kunnat leda till, inte kan användas, då domstolen inte finner att motivet till brottet kunnat bevisas.

Bevisläget påverkas naturligtvis av flera olika omständigheter, men jag tänker i det följande diskutera några faktorer kopplade till rättsväsendets möte med hbt-personer som brottsoffer som jag menar är av särskild vikt att problematisera. Men innan jag gör det ska jag kort ge en bild av hur den heteronormativa brottsligheten ser ut i dag.

Heteronormativ brottslighet

Vad vet vi egentligen om den heteronormativa brottsligheten? Hur ser den ut, vilken omfattning har den, vilka utsätts och vilka är förövarna? Som vid

¹³⁷ Prop. 2001/02:59.

¹³⁸ Ds 1998:35, s. 248.

¹³⁹ Se t.ex. RättsPM 2005:16, s. 14.

all brottslighet, oavsett motiv, så finns även vid hatbrott en diskrepans mellan den polisanmälda brottsligheten och den verkliga förekomsten av brott. Mörkertalet är olika stort beroende bland annat på vilken sorts brottslighet det handlar om och vilken relation förövare och offer har till varandra.¹⁴⁰ Mörkertalet kan också vara beroende av om offret anser att det är värt att anmäla, och om man törs, det kan alltså bero på vilket förtroende som finns för rättsväsendet.

Säkerhetspolisen ansvarar för sammanställningen av den polisanmälda hatbrottsligheten i Sverige, och av deras senaste rapport, som presenterades i november 2005, framgick att antalet polisanmälda hatbrott med homofobiska motiv ökat med drygt 100 procent mellan år 2003 och år 2004.¹⁴¹ I reella tal handlar det om att 614 hatbrott polisanmäldes under år 2004.

Ett annat sätt att mäta brottslighet är att arbeta med offerundersökningar, exempelvis genom enkäter och intervjuer, för att undersöka hur många i en utvald grupp som utsatts för till exempel hot och våld. En av de större undersökningar som genomförts i Sverige när det handlar om heteronormativ brottslighet är kriminologen Eva Tibys studie från slutet av 1990-talet. Av hennes undersökning framgick att mellan 15 och 24 procent av kvinnorna och mellan 28 och 36 procent av männen utsatts för brott på grund av sin sexuella läggning.¹⁴² När Tiby genomförde en ny studie om utsatthet år 2004, och då frågade om utsatthet under de senaste åtta åren, hade siffrorna ökat till 51 procent för männen och 53 procent för kvinnorna.¹⁴³

Den brottslighet som är vanligast förekommande är, enligt Säkerhetspolisens statistik, olaga hot/ofredande, följt av misshandel och ärekränkning.¹⁴⁴ Vilka är då förövarna? Av den mediabild som finns av hatbrott är det lätt att tro att den vanligaste förövaren är en ung nynazist som antingen mördar eller grovt misshandlar sitt offer. Den sortens förövare finns, men majoriteten av dem som utför olika former av hatbrott är rätt "vanliga" människor. De flesta är män, men det finns också kvinnliga förövare. En majoritet är yngre, men medelålders och äldre förövare förekommer också.¹⁴⁵ Det saknas svensk forskning på området, då fokus när det handlar om hatbrott oftast varit på offren, men av den utländska forskning som finns så framgår

¹⁴⁰ Se t.ex. Sarnecki, 2003, s. 60 f., Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet, 2004, s. 14.

¹⁴¹ SÄPO är dock noga med att påpeka att ökningen delvis kan ha att göra med ändrade datainsamlingsrutiner, som kan förklara en viss del av ökningen, men att det nog också handlar om en reell ökning. Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet, 2004, s. 8.

¹⁴² Tiby, 1999, s. 247.

¹⁴³ Tiby, 2005, s. 45.

¹⁴⁴ Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet, 2004, s. 28. Detta överensstämmer också med resultaten från Tibys undersökning. Se Tiby, 1999, s. 247.

¹⁴⁵ Tiby, 1999, s. 248 f. Se också Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet, 2004, s. 52 f.

att förövarna inte avviker mycket från förövare av andra sorters brott.¹⁴⁶ Däremot går det att göra en genusanalys av utsattheten. Lesbiska kvinnor tenderar att oftare utsättas för hot och våld av någon de känner; en arbetskamrat, en granne eller en familjemedlem. Homosexuella män utsätts även de av arbetskamrater och familj, men här finns också de unga männen i grupp som förövare.¹⁴⁷

Så här långt kan vi konstatera att mörkertalet när det handlar om heteronormativ brottslighet antagligen är stort, då undersökningar visar att hälften av de hbt-personer som tillfrågats i den senaste svenska undersökningen svarade att de utsatts för hatbrott, medan Säkerhetspolisens statistik visar att de polisanmälda brotten visserligen ökar kraftigt, men att det ändå bara rör sig om drygt 600 anmälningar på ett år. Utsattheten skiljer sig lite åt beroende på om man är böj eller flata, men de flesta rapporterar om utsatthet för hot, ofredande, misshandel och ärekränkning och förövarna verkar vara rätt vanliga människor, med en övervikt för yngre män. Hur förhåller sig då rättsväsendet till denna typ av brottslighet och till de offer det handlar om?

Rättsväsendets arbete med heteronormativ brottslighet

Som jag konstaterade inledningsvis i artikeln så menar lagstiftaren att det på olika områden kan krävas särskilt skydd mot brottslighet som ses som särskilt allvarlig och även skydd för brottsoffergrupper som ses som särskilt utsatta. När förändringarna gjordes i kapitlet om straffmätning och påföljds eftergift i brottsbalken år 1994 uttalades i förarbetena att ”det demokratiska samhället har en moralisk grundsyn som utgår från att varje individ ska behandlas med samma respekt som andra individer” och att ”om rasistiskt våld godtas hotas i förlängningen hela det demokratiska samhället”.¹⁴⁸ Insatser mot hatbrott har följaktligen varit och är fortfarande ett prioriterat område för rättsväsendets aktörer.¹⁴⁹

Vilka problem ställs rättsväsendet inför i mötet med hbt-personer som brottsoffer och hur arbetar man, dels för att säkerställa att brottsoffren behandlas på ett korrekt sätt, och dels för att motverka sådan brottslighet? För att ge en inblick i dessa frågor ska jag nu kort presentera hur polisen, åklagarväsendet och domstolarna arbetar med frågorna.

¹⁴⁶ Hall, 2005, s. 72 ff. Herek, Cogan och Gillis, 2003, s. 245 ff.

¹⁴⁷ Mason, 1997, s. 18, Moran, 2002, s. 301.

¹⁴⁸ Prop. 1993/94:101, s. 15.

¹⁴⁹ Se t.ex. senaste budgetpropositionen där regeringen påpekar behovet av en fortsatt prioritering av dessa frågor. Prop. 2005/06:1, Utgiftsområde 4, Rättsväsendet, s. 22, 38 f., 63, 81 f.

Polisens arbete

En fråga som brukar uppmärksammas i anledning av polisens arbete med brottsoffer är bemötandefrågor. Hur möter polisen olika brottsoffer med olika behov? Den mellanmänniska kontakten kan inte lagregleras, men vissa moment i dessa kontakter, som till exempel vilken information ett brottsoffer har rätt att få, omfattas av regelverket.¹⁵⁰ Dessutom finns, på både central och lokal nivå, interna regler, riktlinjer och direktiv för hur polisen ska arbeta med brottsofferfrågorna i sin dagliga verksamhet.¹⁵¹ På senare år har det också presenterats riktlinjer för hur polisen ska arbeta med offer för hatbrott.¹⁵²

Det finns olika anledningar till varför inte alla hatbrott polisanmäls, men ett problem som särskilt brukar lyftas upp när polisens arbete med hatbrottsanmälningar diskuteras är frågan om det interna mörkertalet. Med detta avses att det finns en risk att hatbrott vid anmälningstillfället inte identifieras och registreras som ett sådant, utan som ett ”vanligt” brott utan hatbrottsmotiv.¹⁵³ Detta kan bero på att offret eller vittnen inte berättar att de uppfattat att det funnits ett hatbrottsmotiv, men det kan också handla om att anmälningsmottagaren inte registrerar all information om brottet som han eller hon tar emot.

Här måste tas med i beräkningen att det finns faktorer hos både brottsoffer och myndighetsföreträdare som påverkar. Alla hbt-personer är inte öppna med sin läggning, eller känner inte förtroende för polisen. Och alla poliser har inte den kunskap om hatbrott som krävs för att ställa rätt frågor. Just frågan om utbildning, men också om attityder och värderingar inom rättsväsendet kopplade till hanteringen av hatbrott har uppmärksammas genom åren och bland annat Brottsförebyggande rådet har pekat på behovet av utbildningsinsatser i dessa frågor.¹⁵⁴ Eva Tiby har påpekat att ett problem är att polisen är osäker på vilka frågor man bör och får ställa.¹⁵⁵ Får man fråga om en person är böj och om han i så fall tror att hans sexuella läggning kan vara motivet till att han misshandlats, eller kränker man då den personliga integriteten hos brottsoffret?

Anledningen till att man inte frågar kan också vara uppfattningen att alla brottsoffer ska behandlas lika. I en enkätundersökning som gjordes i Umeå

¹⁵⁰ Polisens skyldigheter mot brottsoffer regleras bl.a. i polisförordningen (SFS 1984:730) och förundersökningskungörelsen (SFS 1947:948).

¹⁵¹ För en genomgång av det arbete som skett hos polisen i denna fråga, se t.ex. Lindgren, 2004, s. 160 ff.

¹⁵² En handledning för att förbättra stödet till offer för homofobiska brott, Rikspolisstyrelsen, 2004.

¹⁵³ Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet, 2004, s. 15.

¹⁵⁴ BRÅ-rapport 2002:9, s. 40 f.

¹⁵⁵ Polisen lyssnar inte på homosexuella, DN 19 juli, 2005.

för några år sedan och som handlade om polisens uppfattning om sin informationsskyldighet till brottsoffer ställdes en fråga om hur polisen hanterade informationslämnandet till särskilt utsatta brottsoffergrupper.¹⁵⁶ Hbt-personer användes som ett exempel. Av några av svaren framgick att denna grups utsatthet inte ansågs behöva beaktas i någon högre grad. Tvärtom fanns bland svaren kommentarer om att alla brottsoffer ska ses som lika och att sexuell läggning inte hade någon betydelse.¹⁵⁷ Ett sådant resonemang visar på de problem som kan uppstå när man å ena sidan har idén om likabehandling för ögonen, men å andra sidan inte inser att också likabehandling kan bli diskriminerande när det finns brottsoffergrupper som är särskilt utsatta och därför är i behov av särbehandling.

Åklagarnas arbete

Också inom åklagarväsendet finns handlingsprogram och direktiv som styr åklagarväsendets insatser mot heteronormativ brottslighet. Ett handlingsprogram antogs år 1999 och Riksåklagaren gick år 2002 ut med särskilda riktlinjer för hur åklagarväsendet skulle bekämpa hatbrott.¹⁵⁸

I sina riktlinjer slår Riksåklagaren fast vikten av nära samverkan mellan polis och åklagare i dessa frågor. Brotten ska behandlas med förtur och åklagare ska fungera som förundersökningsledare.¹⁵⁹ Som jag konstaterade ovan finns inga regler som säger att åklagaren i sin stämningsansökan vid ett hatbrott måste ange att det funnits homofobiska eller rasistiska motiv till brottet. Men avsaknaden av regler kring detta har i olika utredningar setts som en anledning till att hatbrottsmotivet försvinner i alltför många rättegångar.¹⁶⁰ Som en följd av detta fastställdes i Riksåklagarens riktlinjer att hatbrottsmotivet ska klarläggas, och att motivet bör anges i stämningsansökan. Riksåklagaren fastställde också att åklagaren i rättegången bör framställa yrkande om tillämpning av straffskärpningsregeln.¹⁶¹

Det pågår således, och har gjort under en längre tid, ett medvetet arbete bland åklagarna för att prioritera den heteronormativa brottsligheten. Ett led i detta arbete är att det finns särskilda samordnare på de olika åklagarkammarna som är ansvariga för hatbrott. Trots detta finns det dock fortfarande brister också i denna organisation. Exempelvis har Brottsförebyggande

¹⁵⁶ Johansson och Granström, 2004.

¹⁵⁷ Johansson och Granström, 2004, s. 258 f.

¹⁵⁸ Promemoria och riktlinjer för bekämpning av hatbrott, RÅ 2002.

¹⁵⁹ Promemoria och riktlinjer för bekämpning av hatbrott, RÅ 2002 s. 5 f.

¹⁶⁰ Se t.ex. Brottsförebyggande rådets kritik i BRÅ-rapport 2002:9, s. 28 f. och även kommentarerna i Ds 1998:35, s. 245 ff.

¹⁶¹ Promemoria och riktlinjer för bekämpning av hatbrott, RÅ 2002 s. 6.

rådet påpekat att det ligger ett stort ansvar på åklagaren att faktiskt ange straffskärpande omständigheter i stämningsansökan eller inför rätta. Gör inte detta kan domstolen i princip inte självmant pröva dessa omständigheter.¹⁶²

När åklagarmyndigheten omorganiserades år 2005 bildades fyra utvecklingscentra. De ingår i myndighetens centrala ledning men är utlokaliserade till fyra orter – Stockholm, Göteborg, Malmö och Umeå.¹⁶³ Varje utvecklingscentrum har ett preciserat verksamhetsområde relaterat till olika brottskategorier och Utvecklingscentrum i Malmö fick ansvar för bland annat hatbrotten. En av uppgifterna som man tagit över från Riksåklagaren är arbetet med att samla in de domar som avkunnas i Sverige och där ett hatbrottsmotiv kan skönjas.¹⁶⁴

Våren 2005 inledde Utvecklingscentrum i Malmö ett projekt kallat *Hatbrottsprojektet 2005*. Projektet har bland annat genomfört en ärendegranskning av brotten olaga diskriminering och hets mot folkgrupp.¹⁶⁵ Resultatet av granskningen presenterades i en rapport i slutet av år 2005. Där konstaterades att det under lång tid förekommit kritik mot bristande resultat efter anmälningar om hatbrott. Projektet syftade därför till att förbättra polis- och åklagararbetet med hatbrotten.¹⁶⁶ Det konstaterades bland annat att det måste finnas tydliga direktiv från åklagarna för att underlätta polisens arbete, samt att särskilda checklistor för arbetet bör finnas. När det gällde frågan om straffskärpningsregelns tillämpning framhölls att åklagaren i sin plädering bör vara tydlig i sin syn på straffmätningen och även kunna hemställa om att domstolen redovisar grunderna för sina ställningstaganden till åklagarens yrkanden även angående straffskärpningsgrunden.¹⁶⁷

Domstolarnas arbete

De allra flesta polisanmälningar om heteronormativ brottslighet kommer aldrig så långt som till domstol utan avskrivs av olika anledningar under resans gång. Nio av tio anmälda hatbrott år 2000 lades ner av polis eller åklagare.¹⁶⁸ Men hur hanteras de mål som kommer upp i domstol?

¹⁶² BRÅ-rapport 2002:9, s. 28.

¹⁶³ <http://www.aklagare.se/nyweb3/index.htm>

¹⁶⁴ RättsPM 2005:16, s. 5.

¹⁶⁵ RättsPM 2005:16.

¹⁶⁶ RättsPM 2005:16, s. 3.

¹⁶⁷ RättsPM 2005:16, s. 4.

¹⁶⁸ BRÅ-rapport 2002:9, s. 24. Grunden för beslutet var oftast att det inte fanns någon misstänkt gärningsperson och att brottet därför inte kunde utredas. Brottsförebyggande rådet påpekar också att dessa siffror överensstämmer med andelen nedlagda ärenden för samtliga brottsbalksbrott, det är alltså inget unikt för hatbrottsanmälningarna.

Jag har tidigare diskuterat problemet med beviskraven; går det inte att visa att det fanns ett homofobiskt motiv till brottet, så finns inga möjligheter för domstolen att döma i den delen. Men även i de fall där motivet är tydligt, och där domstolen dömer, finns vissa problem. De problem kopplade till domstolarnas arbete som lyfts fram i olika utredningar genom åren är framför allt att det är svårt att avgöra hur ofta straffskärpningsregeln används, samt att när den används så för domstolen sällan resonemang kring hur hatbrottsmotivet påverkar straffmätningen i straffskärpande riktning.¹⁶⁹

Det finns ingen skyldighet för domstolen att ange lagrummet för straffskärpningsparagrafen i domslutet utan det är tillräckligt att domstolen berör bestämmelsen i sina domskäl. Detta resulterar i att det är svårt att, via till exempel rättsstatistiken, undersöka hur ofta straffskärpningsregeln används. Det blir också svårare att ta fram ett underlag i form av avkunnade domar för att undersöka vilket genomslag hatbrottsmotivet får i straffmätningen, hur mycket denna försvårande omständighet påverkat påföljdsvalet.

En undersökning genomförd av Brottsförebyggande rådets visar att det endast i ett fåtal fall fanns tydliga resonemang i domskälen där det framgick vilket ”påslag” som hatbrottsmotivet lett till.¹⁷⁰ Detta påverkar förstås möjligheten till förutsebarhet, såväl för offer som för förövare, när det handlar om hatbrott. För brottsoffret handlar det dessutom om att möjligheten till högre brottsskadeersättning kan gå förlorad. Om inte motivet till brottet tydligt klarläggs vare sig i åklagarens stämningsansökan eller i domen, kan möjligheten minska för offret att få full ersättning för den kränkning som han eller hon blivit utsatt för.

Varför är då inte domstolen tydligare i sin domskrivning i dessa frågor? Det är inte en helt enkel fråga att svara på, och det kan också vara värt att påpeka att detta sätt att formulera domar på inte är unikt för hatbrottsfallen. Det var länge sällsynt att domstolen lämnade någon närmare motivering i straffmättningsfrågor och en grundtanke bakom förändringarna i 29 kapitlet i brottsbalken var därför att främja förutsebarhet och enhetlighet i rättsskipningen. I förarbetena talas om en framvuxen domstolstradition, att man sällan redovisar sina avgöranden.¹⁷¹ Detta bekräftas också av Brottsförebyggande rådets undersökning. De domare som intervjuades påpekade att straffmätningen utgör en sammanvägd bedömning av många olika faktorer. Det är därför svårt att ange generellt hur försvårande och förmildrande omständigheter vägs mot varandra.¹⁷²

¹⁶⁹ Se t.ex. resonemang i Ds 1998:35, s. 245 ff., BRÅ-rapport 2002:9, s. 33 f., RättsPM 2005:16, s. 12.

¹⁷⁰ BRÅ-rapport 2002, s. 33.

¹⁷¹ Prop. 1987/88:120, s. 40 ff.

¹⁷² BRÅ-rapport 2002:9, s. 30, 33.

Domstolarna måste givetvis ha stor frihet att väga in särskilda förhållanden i varje enskilt fall, men det påverkar förstås möjligheten att förutse hur straffmätningen kommer att ske, vilka faktorer man kommer att ta hänsyn till och hur tungt de kommer att väga.

Det genomgången ovan visat är att resultatet av polisens, åklagarnas och domstolarnas arbete, i form av fällande domar och ett korrekt bemötande av brottsoffren, i hög grad är beroende av att hela rättskedjan fungerar. Har polisen inte gjort en tillräckligt noggrann utredning och ställt ”rätt” frågor har åklagaren inte mycket att gå på. Om åklagaren å sin sida inte anger i stämningsansökan att det finns ett hatbrottsmotiv till brottet, då minskar domstolens möjlighet att beakta hatbrottsmotivet som en försvårande omständighet i straffmätningen. Och om domstolen inte anger lagrummet i domslutet, och inte tydligt anger hur straffskärpningsregeln påverkat straffmätningen, då är det svårt såväl för de rättsliga aktörerna som för brottsoffret (och, för den delen, samhället i övrigt) att se hur praxis på området utvecklar sig.

Från vardagshomofobi till hatbrott

Det viktigaste är inte vad extremisterna tycker utan vad den stora massan gör.¹⁷³

Citatet ovan användes som rubrik till den kunskapsinventering som socialantropologen Ulrika Dahl gjorde år 2005 om forskning om homofobi och heteronormativitet på uppdrag av Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning och Forum för levande historia. Jag menar att citatet fungerar som en utgångspunkt också för rättsväsendets arbete med konsekvenserna av den heteronormativa brottsligheten. Utgångspunkten för det arbetet är att de olika former av hatbrott som förekommer är ett hot mot grundläggande demokratiska värden och en inskränkning av enskilda individers mänskliga rättigheter. Det kan då lätt leda fel om man alltför starkt fokuserar på hatbrott som uttryck för enskilda individers homofobi. Denna sorts brottslighet drabbar förvisso ofta enskilda individer, men det är viktigt att se att det också handlar om ett samhällsfenomen.

Forskare kallar hatbrott eller heteronormativ brottslighet för *budskapsbrott*, ett strukturellt fenomen som riktas mot många fler än det direkta offret.¹⁷⁴ Det handlar om fördomar och hat och om att ta sig rätten att demon-

¹⁷³ Dahl, 2005.

¹⁷⁴ Tiby, 2005, s. 54 med hänvisning till Perry, 2003, s. 94.

strera vilka som anses normala och vilka som anses avvika från normen, samt att straffa dem som avviker. I vardagshomofobin finns fröet till hatbrotten, och kopplingen mellan fördomar och hat är viktig att diskutera. Därför är det också viktigt att lyfta fram och granska hur olika rättsliga aktörer arbetar med dessa frågor. Det finns lagstiftning som kriminaliserar olika former av heteronormativ brottslighet, men tillämpas den i den utsträckning som den borde, och om inte, vad kan det bero på?

Med min genomgång har jag velat visa att delar av rättsväsendet har tydliga regler och direktiv för hur frågor om hbt-personer som brottsoffer ska bemötas, men att det trots detta finns flera olika fallgropar som såväl myndighetsföreträdare som brottsoffer kan hamna i. Jag har också presenterat de lagregler som skyddar hbt-personer som brottsoffer. Det finns särskild kriminalisering för olika former av brott som hets mot folkgrupp och olaga diskriminering, och faktorer som påverkar straffmätningen. Den svenska lagstiftaren har slagit fast att om ett homofobiskt motiv till ett brott kan fastställas, då är det något som påverkar bedömningen av brottet i form av en försvårande omständighet.

Men jag har också kunnat visa att lagstiftningen inte verkar tillämpas i den utsträckning som skulle vara möjlig, och att detta kan bero på faktorer som återfinns hos samtliga aktörer inom rättsväsendet.

En aspekt som lyfts fram och som jag anser bör diskuteras ytterligare är frågor om attityder och värderingar inom rättsväsendet.¹⁷⁵ Är det korrekt att definiera detta som att det kan finnas en heteronormativ struktur inom rättsväsendet som leder till en specifik föreställning om brottsoffer, en föreställning som inte gagnar hbt-personer som brottsoffer? Här kan man ställa sig frågan om de direktiv och handlingsplaner som utarbetas implementeras i verksamheten, eller om det mest blir ord som försvinner i olika styrdokument. Lever rättsväsendet upp till kravet att se hatbrott som ett prioriterat område?

¹⁷⁵ BRÅ-rapport 2002:9, s. 36.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 1984:63 Homosexuella och samhället.

SOU 2000:88 Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd.

Ds 1998:35 Rasistiskt och främlingsfientligt våld. Rapport från Arbetsgruppen med uppgift att motverka och förebygga rasistiskt och annat etniskt relaterat våld.

Proposition 1986/87:124 Om de homosexuellas situation i samhället.

Proposition 1987/88:120 Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.).

Proposition 1993/1994: 101 Om åtgärder mot rasistisk brottslighet och etnisk diskriminering i arbetslivet.

Proposition 2001/02:59 Hets mot folkgrupp m.m.

Proposition 2005/06:1 Budgetpropositionen för 2006. Förslag till statsbudget för 2006, finansplan, skattefrågor och tilläggsbudget m.m. Utgiftsområde 4. Rättsväsendet.

Litteratur

Dahl, Ulrika, (2005) *”Det viktigaste är inte vad extremisterna tycker utan vad den stora majoriteten gör”*. Från hatbrott och homofobi till heteronormativitet och intersektionalitet. En kunskapsinventering och situering av forskning, HomO och Forum för levande historia.

Hall, Nathan, (2005), *Hate crime*, Willan Publishing, Devon.

Herek, Gregory M, Cogan, Jeanine C, och Gillis, J Roy, (2003) ”Victim experiences in hate crime based on sexual orientation”, I: Perry, Barbara (ed), *Hate and Bias Crime. A Reader*, Routledge, New York.

Jareborg, Nils och Zila, Josef, (2000), *Straffrättens påföljdslära*, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Jeness, Valerie and Richman, Kimberly D (2002), "Anti-gay and lesbian violence and its discontents", I: Richardson, Diane and Seidman, Steven (eds), *The handbook of gay and lesbian studies*, Sage Publications Inc, London.

Johansson, Ulrica och Granström, Görel, (2004) "Polisens uppfattning om sin informationsskyldighet", I: Granström, Görel (red), *Den onda cirkeln. Om brottsoffer, genus och rätten*, Uppsala Publishing House, Uppsala.

Lernestedt, Claes, (2005), "Principen om likhet inför lagen", I: Diesen, Christian, Lernestedt, Claes, Lindholm, Torun och Pettersson, Tove, *Likhet inför lagen*, Natur och Kultur, Falun.

Lindgren, Magnus, (2004), *Brottsoffer i rättsprocessen. Om ideala brottsoffer och goda myndigheter*, Jure Förlag AB, Stockholm.

Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke och Hägglund, Bo (red.) (2004), *Utsatta och sårbara brottsoffer*, Jure Förlag AB, Stockholm.

Mason, Gail, (1997), "Heterosexed violence: Typicality and ambiguity" I: Mason, Gail och Tomsen, Stephen (eds), *Homophobic Violence*, Hawkins Press, Sydney.

Moran, Leslie J, (2002), "Lesbian and gay bodies of law", I: Richardson, Diane and Seidman, Steven (eds), *The handbook of gay and lesbian studies*, Sage Publications Inc., London.

Nordborg, Gudrun and Niemi-Kiesiläinen, Johanna, (2001), "Women's peace: a criminal law reform in Sweden", I: Nousiainen, Kevät, Gunnarsson, Åsa, Lundström, Karin och Niemi-Kiesiläinen, Johanna, (eds.), *Responsible selves: women in the Nordic legal culture*, Ashgate, Aldershot.

Perry, Barbara, (2003) "Causes and consequences. Introduction", I Perry, Barbara (ed) *Hate and Bias Crime. A reader*, Routledge, New York.

Persson, Åsa, (2004), *De politiska partiernas rättspolitik*, Iustus Förlag AB, Uppsala.

Tham, Henrik, (2001), "Brottsoffrets uppkomst och framtid", I: Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.), *Det motspänstiga offret*, Studentlitteratur, Lund.

Tiby, Eva, (1999), *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*, Kriminologiska institutionen, Stockholm.

Tiby, Eva, (2000), *De utsatta. Brotts mot homosexuella kvinnor och män*, Folkhälsoinstitutet, Stockholm.

Tiby, Eva, (2004), "Offer för homofobiska brott" I: Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke och Hägglund, Bo (red.) (2004), *Sårbara och utsatta brottsoffer*, Jure, Stockholm.

Tiby, Eva, (2005), "Vem vinner och vem försvinner? Från händelse till hatbrott" I Sterky, Manu Seppänen (red.), *Kärlekens pris. En antologi om homofobi och heteronormativitet*, Atlas, Stockholm.

Övrigt

BRÅ-rapport 2002:9. *Hatbrott. En uppföljning av rättsväsendets insatser.*

Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet 2004. Rapport från Säkerhetspolisen, Rapportserie 2005:4 (Stockholm: Säkerhetspolisen 2004).

En handledning för att förbättra stödet till offer för homofobiska brott, Rikspolisstyrelsen 2004.

Polisen lyssnar inte på homosexuella, Dagens nyheter 19 juli 2005.

Promemoria och riktlinjer för bekämpning av hatbrott. Riksåklagaren 2002.

RättsPM 2005:16, *Hatbrott. Projekt rapport*, (Utvecklingscentrum Malmö. 2005).

www.aklagare.se/nyweb3/index.htm

Rättsfall

Högsta domstolen, mål nr B 1050-05, dom 2005-11-29.

Svea hovrätt, mål nr B 2292-04, dom 2005-11-15.

Sjukskrivna våldsutsatta kvinnor – en kort probleminventering

Följande artikel syftar till att lyfta fram och beskriva det problemområde som ligger till grund för mitt pågående avhandlingsprojekt med arbetstiteln *Våldsutsatta kvinnor i sjukskrivning och rehabilitering*.¹⁷⁶

Mäns våld mot kvinnor i nära relationer påverkar kvinnor på många olika sätt. Våldet påverkar kvinnornas hälsa, inte bara i fråga om fysiska skador som kan vara en direkt konsekvens av våld, utan även på lång sikt.

Att leva i en nära relation där man utsätts för olika former av våld och kontroll innebär för kvinnan att hon under lång tid lever med stress i sin livssituation som på sikt kan få konsekvenser för hälsan. Hemsituationen är inte trygg och avslappnad utan hon måste ständigt vara på sin vakt. Våldsutsatta kvinnor kan få diffusa fysiska och psykiska symptom som exempelvis sömnproblem och värk i kroppen.

Om hälsan påverkas mycket negativt är det troligt att detta även kan gå ut över kvinnornas arbetssituation och arbetsförmåga på längre sikt, men våldet kan också påverka kvinnornas arbete på kort sikt.

Det är vanligt att våldsutsatta kvinnor uppsöker vård för exempelvis diffusa symptom på ohälsa. Ibland leder det till att de blir sjukskrivna. Hur vanligt förekommande det är saknas det kunskaper om. Det saknas även kunskaper om gruppen sjukskrivna våldsutsatta kvinnor och deras situation, eftersom området inte är så uppmärksammat i Sverige idag.

Min text bygger på litteratur kopplad till problemområdet sjukskrivna våldsutsatta kvinnor. Valet av litteratur har gjorts utifrån dess koppling till våldets konsekvenser för kvinnors hälsa, arbete och arbetsförmåga, samt

¹⁷⁶ Avhandlingsprojektet finansieras av medel från Brottsofferfonden.

hur våld har uppmärksammats i samband med kvinnors sjukfrånvaro. Litteraturen har jag funnit genom att söka i vetenskapliga databaser med olika kombinationer och variationer av sökord, på både svenska och engelska. Exempel på sökord är våld mot kvinnor och kvinnomisshandel i kombination med hälsa, ohälsa, sjukskrivning, sjukfrånvaro, arbete, arbetsliv och arbetsförmåga.

Mäns våld mot kvinnor

Mäns våld mot kvinnor i nära relationer är ett brott som allvarligt kränker kvinnors integritet och självkänsla.¹⁷⁷ Männen använder våld för att styra och kontrollera kvinnorna.¹⁷⁸ De kontrollerar kvinnorna exempelvis genom att förstöra deras relationer till släktingar och vänner, genom att bestämma hur de ska klä sig, vad de ska tycka och tänka, eller hur pengar ska användas.¹⁷⁹

Männen försöker intala kvinnorna att det är dem det är fel på, de lägger ansvaret för våldet på kvinnorna. Eftersom männens normer styr förhållandet och kvinnornas relationer till andra oftast försvagas, tar kvinnorna själva lätt på sig skulden. Till slut kan hon tro att våldet är hennes eget fel, eftersom han övertygar henne om det.¹⁸⁰

Kvinnor kan även göra motstånd mot männens våld och normer, men utrymmet för att göra motstånd är mycket snävt. Motståndet blir en slags anpassning till en absurd livssituation. Våldet fortsätter och kvinnornas självkänsla bryts ned oavsett om de försöker anpassa sig eller göra motstånd.¹⁸¹

Förhållandet till mannen blir oförutsägbart och kvinnan måste hela tiden förhålla sig till mannens normer och humör. Det gör att hon ständigt tvingas leva med rädsla och vara på sin vakt, vilket leder till en mycket stressad livssituation.¹⁸² Denna stress kan få allvarliga konsekvenser för kvinnornas hälsa.

Våldet påverkar kvinnors hälsa

Att leva i en relation präglad av våld kan för den som är utsatt leda till sämre fysisk och psykisk hälsa på lång sikt. I en intervjustudie rapporterade

¹⁷⁷ Proposition 1997/98:55, s. 77-78.

¹⁷⁸ Isdal, 2001, s. 192.

¹⁷⁹ Isdal, 2001, s. 51-52, Lundgren, 2004, s. 29-30, 54-55.

¹⁸⁰ Isdal, 2001, s. 223, Lundgren, 2004, s. 64-67.

¹⁸¹ Holmberg och Enander, 2004, s. 101-105, 107-111.

¹⁸² Holmberg och Enander, 2004, s. 69-71, Isdal, 2001, s. 139.

kvinnor diffusa symptom som värk, trötthet, låg energi, sömnproblem, muskelspänningar och värk i ryggen. De som hade utsatts för grövre och mer våld rapporterade i högre utsträckning dessa symptom.¹⁸³ Kvinnor som har erfarenheter av våld och sexuella övergrepp i barndomen eller i vuxen ålder har högre risk att utveckla diffusa symptom jämfört med kvinnor som saknar dessa erfarenheter.¹⁸⁴

Studier lyfter fram den stress som kvinnor kan uppleva antingen som en direkt följd av våldet i sig eller som en indirekt konsekvens av våldet, exempelvis stress från skilsmässa eller påverkan på den sociala situationen. Stress som är förknippad med att vara utsatt för våld kan öka kvinnors känslighet för kroniska hälsoproblem, eftersom den förvärrar de fysiska symptomen.¹⁸⁵

En stor del av stressen behöver inte vara kopplad direkt till våldet, utan kan vara kopplad till ekonomiska och arbetsmässiga förhållanden. Det kan även handla om stressen att lämna den känslomässiga relationen till mannen – att släppa sin föreställning om ett fungerande förhållande eftersom detta inte går att realisera med mannen. Ekonomin kan försämrans rejält, kvinnorna kanske flyr med sina eventuella barn till en kvinnojour med endast kläderna de har på kroppen. Barnen kanske måste byta närmiljö och skola. Kvinnan måste anpassa sin arbetssituation så gott det går till ändrade yttre förhållanden. Det kan innebära att hon måste skaffa ett nytt arbete eller försöka behålla det hon redan har. Stressen från olika förändringar och nya problem kan ha en kumulativ effekt.¹⁸⁶

Den som utsatts för enstaka eller upprepade trauman kan drabbas av posttraumatiska stressyndrom. Våldsutsatta kvinnor kan ha samma typ av posttraumatiska stressyndrom som exempelvis krigsveteraner eller krigsfångar. Ett trauma uppstår när motstånd eller flykt inte tjänar någonting till, då bryts människans självförsvarssystem ned. En del våldsutsatta kvinnor får posttraumatiska stressyndrom av att leva i en våldsam relation. Skillnaden från exempelvis krigsfångar är att våldsutsatta kvinnor inte har några fysiska stängsel som hindrar dem från att fly. Deras barriärer består istället av psykologiska, sociala, fysiska, rättsliga och ekonomiska hinder. Den som drabbats av ett trauma är ständigt inställd på fara, kan återuppleva den traumatiska händelsen upprepade gånger trots att faran är över, och den traumadrabbade kan avskärma sig känslomässigt från den traumatiska händelsen.¹⁸⁷

¹⁸³ Sutherland, Bybee och Sullivan, 2002, s. 623, 627.

¹⁸⁴ Krantz, 2000, Paper III, s. 9.

¹⁸⁵ Sutherland, Bybee och Sullivan, 2002, s. 628.

¹⁸⁶ Anderson och Saunders, 2003, s. 179-182.

¹⁸⁷ Herman, 1992, s. 74-75.

Våld riktat mot arbete och studier

Jag har inte funnit någon svensk forskning som visar hur våld påverkar utsatta kvinnors arbetssituation och arbetsförmåga. Däremot har jag funnit några studier från USA som gör det. Studierna går inte att översätta till svenska förhållanden rakt av, men ger trots det värdefull information om hur våld kan påverka utsatta kvinnors arbete.

Personal som arbetar i program som ska ge kvinnor utbildning och arbetslivserfarenhet rapporterar hur män saboterar för sina partners när de ska studera eller söka arbete. Männerna kan till exempel riva sönder kvinnornas böcker och hemuppgifter. De kan även riva sönder eller gömma kvinnornas kläder och ytterkläder. Männerna kan slå kvinnorna i ansiktet så att synliga märken uppstår för att de ska vilja stanna hemma och dölja skadorna. Det förekommer även att dessa män lovar att skjutsa eller vara barnvakt men dyker upp för sent eller inte alls. I samband med att kvinnan ska åka till arbetet kan han också gömma exempelvis hennes busskort och busspengar.¹⁸⁸

I en intervjustudie berättar några kvinnor hur männens våld kan te sig i samband med deras arbete. En kvinna blev alltid slagen i ansiktet. Hon arbetade i ett bageri och kunde inte möta kunder med blåmärken i ansiktet, därför var hon ofta tvungen att stanna hemma från arbetet.

En kvinna berättar att hon var beroende av en medicin för att kunna sköta sitt arbete. Hennes partners strategi var att förbjuda henne att ta sin medicin tills hon inte kunde arbeta längre. På grund av detta bytte hon ofta arbetsplats.

En kvinna som skulle på anställningsintervju blev hotad av sin före detta partner strax innan intervjun.

Ännu en kvinna berättar att hennes pojkvän höll henne vaken hela nätterna genom att ha TV:n och radion på hög volym för att hon inte skulle kunna sova. Hon blev utmattad och presterade sämre på arbetet.¹⁸⁹

Kvinnor kopplar själva visst våld direkt till deras försök att arbeta och studera. Männerna vill kontrollera dem i arbetet eller avskräcka dem från att arbeta.¹⁹⁰ Kvinnor framhöll även vikten av arbete och egen inkomst för att kunna bryta relationen.¹⁹¹ Ingen av dessa studier på området nämner någonting om sjukskrivningar.

¹⁸⁸ Raphael, 2000, s. 31-37.

¹⁸⁹ Moe och Bell, 2004, s. 40-42.

¹⁹⁰ Brush, 2003, s. 1223-1224.

¹⁹¹ Lloyd, 1997, s. 159.

Våldet påverkar kvinnors arbete

En studie visar bland annat att kvinnor som hade erfarenheter av våld inte skiljde sig i anställningsstatus jämfört med kvinnor som saknar erfarenheter av våld. Inte heller skiljde de sig från kvinnor utan erfarenheter av våld i fråga om antal frånvarodagar från arbetet eller arbetsförmåga. Däremot rapporterade de oftare perioder med arbetslöshet och fysisk och psykisk ohälsa vilket kan påverka arbetsförmåga och arbetsprestation på sikt. De kvinnor som rapporterade grovt våld rapporterade dessutom minskad arbetsförmåga.¹⁹² Våld tycks här påverka kvinnors arbetsförmåga mer på lång sikt än på kort sikt.¹⁹³

En intervjustudie med kvinnor som under en viss period vistades på en kvinnojour visade att kvinnorna befann sig i en svår ekonomisk situation när de kom till kvinnojouren. De tvingades bland annat välja mellan att kunna arbeta och sin egen och barnens säkerhet. Kvinnorna visste att männen kunde söka upp dem på deras arbetsplatser, därför valde de säkerhet framför arbete.¹⁹⁴ Kvinnorna berättade att en del av männens våld var direkt riktat mot deras arbete för att försvåra för dem i arbetet. Konsekvenserna av det övriga våldet fick samma funktion även om det inte var specifikt riktat mot arbetet.¹⁹⁵

I en annan studie uppgav fyra av fem kvinnor att männens våld mot dem stannade på samma nivå eller ökade om de arbetade, endast en av fem uppgav att männens våld minskade då de arbetade. För de kvinnor som rapporterade posttraumatiska stressyndrom minskade dessa när de arbetade.¹⁹⁶

Svartsjuka män kan söka upp sina nuvarande eller före detta partners på deras arbetsplatser med upprepade ovälkomna telefonsamtal eller besök, vilket även stör andra anställda på arbetsplatsen. Männen vet var kvinnorna arbetar även om de inte vet var kvinnorna bor efter en separation. De utsatta kvinnorna känner sig inte trygga på arbetsplatsen. Det kan leda till att de presterar sämre på arbetet vilket kan bli mycket kostsamt för arbetsgivaren. Många arbetsgivare saknar verktyg att hantera dessa problem.¹⁹⁷

¹⁹² Lloyd, 1997, s. 152.

¹⁹³ Lloyd, 1997, s. 161-162.

¹⁹⁴ Moe och Bell, 2004, s. 45-48.

¹⁹⁵ Moe och Bell, 2004, s. 39-42.

¹⁹⁶ Brush, 2003, s. 1222-1224.

¹⁹⁷ Chenier, 1998, s. 560-561.

Kvinnors högre sjukfrånvaro

I Sverige är kvinnor sjukskrivna i högre utsträckning än män. Detta har diskuterats en del i svensk litteratur. Inga speciella orsaker har emellertid slagits fast. Några exempel på faktorer som tas upp är bland annat följande:

Det finns mindre medicinsk kunskap om kvinnors sjukdomar och symptom. Därför är det svårare att diagnostisera dem och ge anpassad behandling och rehabilitering. Detta kan också bidra till att kvinnors sjukskrivningar blir längre.¹⁹⁸

Fler kvinnor än män är sjukskrivna på grund av psykiska problem.¹⁹⁹

Det finns skäl att anta att kvinnor och män bemöts olika i handläggningen av sina ärenden i fråga om sjukfrånvaro, förtidspension, arbetsskador och rehabilitering, vilket i sig kan påverka sjukdomsförloppet. Kvinnor får oftare arbetsträna och män får oftare utbildning som en form av rehabilitering, kvinnor får dessutom rehabiliteringspenning under kortare perioder än män.²⁰⁰

Kvinnor arbetar oftare i offentlig sektor som har dragits med stora besparingar inom vård och omsorgsyрки. Arbetsbelastningen inom dessa yrken har ökat. Större delar av omsorgsarbetet måste därför ske obetalt, vilket ofta faller på kvinnors ansvar.²⁰¹

Kvinnor arbetar oftare deltid för att anpassa sitt yrkesliv till familjelivet, de tar oftast större ansvar för barn och hem än män.²⁰² Därför är deras fritid mera uppdelad i kortare stunder än mäns fritid. Många kvinnor uttrycker trötthet, nedstämdhet och känner sig otillräckliga. Brist på vila och återhämtning påverkar hälsan negativt. Kvinnors mindre lediga tid skulle kunna vara en del i deras högre sjukfrånvaro.²⁰³

Kvinnomisshandel nämns kort men kommenteras inte vidare i utredningen *Sjukfrånvaro och sjukskrivning* i bilagan som särskilt inriktar sig på varför kvinnor har högre sjukfrånvaro än män.²⁰⁴ Riksförsäkringsverket nämner i sin diskuterande skrift på samma tema även ”våld i privatlivet” och ”konflikter” som något som kan påverka kvinnors välbefinnande och behov av sjukskrivningar.²⁰⁵

¹⁹⁸ Alexanderson, 2000, s. 278-279.

¹⁹⁹ Riksförsäkringsverket, 2004, s. 99.

²⁰⁰ Alexanderson, 2000, s. 280.

²⁰¹ Alexanderson, 2000, s. 291-292.

²⁰² Riksförsäkringsverket, 2004, s. 35.

²⁰³ Riksförsäkringsverket, 2004, s.75-76.

²⁰⁴ Alexanderson, 2000, s. 290.

²⁰⁵ Riksförsäkringsverket, 2004, s. 105.

Utredningen *Slag i luften* föreslår en rad åtgärder för att förbättra myndigheternas arbete med mäns våld mot kvinnor.²⁰⁶ Bland annat innebär ett av förslagen att specialenheter för mäns våld mot kvinnor på de olika myndigheterna ska inrättas permanent. Elva myndigheter nämns, bland annat Försäkringskassan, som ska uppmärksamma sambandet mellan utsatthet för våld och sjukskrivning.²⁰⁷

I de sammanhang som sjukskrivning tas upp i samband med kvinnomiss-handel nämns det kortfattat utan att förklaras vidare. Det tyder på att kunskaper på området saknas.

Sjukskrivna våldsutsatta kvinnor

Den enda studie jag funnit som uttalat studerar sjukskrivning i samband med utsatthet för våld sätter fokus på relationen mellan sjukfrånvaro, ohälsa och utsatthet för fysiskt, psykiskt och sexuellt våld i vuxen ålder av en manlig partner.²⁰⁸ Kvinnor med erfarenheter av våld skiljer sig främst i fråga om medellånga (8-30 dagar) och långa (mer än 30 dagar) sjukfrånvaroperioder. Ju grövre våld kvinnorna utsatts för desto sämre var också deras hälsa. Forskarna hade förväntat sig att gruppen med erfarenheter av våld, sexuella övergrepp eller båda delarna, främst skulle skilja sig från de andra grupperna i fråga om korta sjukfrånvaroperioder. De resonerar att kvinnor utsatta för våld kanske får sin återhämtning på arbetsplatsen och att de därför inte stannar hemma från arbetet kortare perioder, även om de skulle behöva det.

Sambandet kan även vara det motsatta. Om kvinnorna är hemma och sjukskrivna kan de bli ännu mera beroende av sina män, både ekonomiskt och socialt. Forskarna menar också att det inte är våldet i sig som orsakar sjukfrånvaron utan snarare våldets negativa effekter på lång sikt.²⁰⁹

Ett område att utforska

Sjukskrivning bland våldsutsatta kvinnor förekommer. Kvinnornas arbetsförmåga kan påverkas både av våldet i sig och av de långsiktiga konsekvenser som våldet har på den fysiska och psykiska hälsan. Däremot visar ingen studie vilka anledningar som finns till sjukskrivning bland kvinnorna. Inte

²⁰⁶ SOU 2004:121.

²⁰⁷ SOU 2004:121, s. 227-228.

²⁰⁸ Hensing och Alexanderson, 2000, s. 1-18.

²⁰⁹ Hensing och Alexanderson, 2000, s. 8-16.

heller beskrivs hur situationen ser ut för kvinnor som är sjukskrivna i samband med utsatthet för våld. Kunskaper om de sjukskrivna våldsutsatta kvinnornas erfarenheter saknas i stor utsträckning. En av studierna från USA påvisar att våldsutsatta kvinnor i vissa situationer tvingades välja mellan sin egen säkerhet och att arbeta.²¹⁰ Är det något som förekommer även i vårt land?

Våldsutsatta kvinnor kan behöva hålla sig gömda för en tid, exempelvis på en kvinnojour om mannen är hotfull mot henne och barnen. Det är vanligt att våld och hot trappas upp om kvinnan vill lämna mannen.²¹¹ Kvinnan kan vara mycket rädd och må mycket dåligt både fysiskt och psykiskt på grund av det hot hon och hennes eventuella barn lever med. Hon kanske måste avstå från att gå till arbetet eftersom mannen vet att han kan få tag i henne på, eller på väg till och från, arbetsplatsen. Vilka alternativ finns för kvinnor som befinner sig i en sådan situation?

Kvinnornas fysiska och psykiska hälsa försämras av att leva i en relation präglad av våld. Våldet uppmärksammas inte alltid av hälso- och sjukvården.²¹² De studier som jag hänvisat till visar att utsatta kvinnor blev oförmögna att arbeta på grund av fysisk och psykisk ohälsa, att de slutade arbeta på grund av männens kontrollbehov, och att männens våld ibland riktades mot kvinnornas arbetssituation. Männens våld mot kvinnorna påverkade dessutom deras arbete negativt oavsett om det var riktat mot det eller inte.²¹³

Männen kan använda våld för att försämra kvinnornas arbetsförmåga. De kan riva sönder böcker och hemuppgifter, gömma och förstöra kläder för dem, hålla dem vakna på nätterna för att de ska vara trötta på arbetet och slå dem så att synliga skador uppkommer för att de ska vilja stanna hemma och dölja dem.²¹⁴ Männerna kan söka upp kvinnorna och störa dem på arbetsplatsen genom ovälkomna besök och telefonsamtal.²¹⁵ Vad jag saknar är studier som visar på svenska förhållanden. Har svenska våldsutsatta kvinnor liknande erfarenheter? Vilken inverkan har våld på svenska kvinnors arbetsförmåga? Utgör våld som riktar sig mot kvinnors arbete någon anledning till svenska kvinnors sjukskrivningar? Vilken betydelse har våldet för kvinnornas hälsa och arbetsförmåga på lång och kort sikt? Har våldet,

²¹⁰ Moe och Bell, 2004, s. 39-40.

²¹¹ Raphael, 2000, s. 61-65.

²¹² Rönnberg och Hammarström, 2000, s. 222-227, McCauley, Yurk, Jenckes och Ford, 1998, s. 551-554.

²¹³ Moe och Bell, 2004, s. 39-42.

²¹⁴ Raphael, 2000, s. 31, Moe och Bell, 2004, s. 39-42.

²¹⁵ Chenier, 1998, s. 560-561.

oavsett om det är riktat mot kvinnors arbete eller inte, betydelse för svenska kvinnors arbetsförmåga?

Många som arbetar inom vården saknar kunskaper om kvinnomisshandel. Det kan upplevas som obehagligt att ställa frågor om våld om man sedan inte vet hur man ska ta emot kvinnans svar.²¹⁶ Detta gäller troligtvis även andra yrkesgrupper som sjukskrivna våldsutsatta kvinnor möter.

Kvinnorna själva kan ha många skäl till varför de inte kan eller vill berätta för en utomstående att de utsätts för våld av sin partner. De kan vara rädda för repressalier från mannen eller för vad som ska hända med barnen om hemförhållandena avslöjas för utomstående. Kvinnorna kan ha egna skuld- och skamkänslor. Utöver detta kanske de inte själva tolkar sina erfarenheter som våld. Dessutom kan de vara rädda för att inte bli förstådda eller tagna på allvar.²¹⁷

Våld mot kvinnor är i liten grad uppmärksammat i samband med sjukskrivningar och i kvinnornas kontakter med hälso- och sjukvården.²¹⁸ Eftersom det inte heller är säkert att kvinnorna själva berättar vad de utsätts för, är det intressant att fråga sig hur sjukskrivna våldsutsatta kvinnor har blivit bemötta av de aktörer som är delaktiga i deras sjukskrivningsprocesser. Dessa aktörer kan till exempel vara arbetsgivaren, försäkringskassan, hälso- och sjukvården, socialtjänsten och arbetsförmedlingen.

En intressant följdfråga är då hur återgång i arbete planeras med kvinnorna av berörda aktörer och om deras eventuella rehabilitering på något sätt tar hänsyn till situationen att kvinnan är sjukskriven i samband med våld. Det finns idag inte någon studie som visar på kvinnors situation som sjukskrivna i samband med våld. Det är ett område som jag behandlar i min pågående studie.

²¹⁶ Rönnberg och Hammarström, 2000, s. 222-227, Socialstyrelsen, 2002, s. 30-34.

²¹⁷ McCauley, Yurk, Jenckes och Ford, 1998, s. 552-553.

²¹⁸ Hensing och Alexanderson, 2000, s. 15-16, McCauley, Yurk, Jenckes och Ford, 1998, s. 553-554, Socialstyrelsen, 2002, s. 61.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 2004:121. Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvåld och makt.

Proposition 1997/97:55. Kvinnofrid.

Litteratur

Alexanderson, Kristina, ”Varför har kvinnor högre sjukfrånvaro?” I: SOU 2000:121. *Sjukfrånvaro och sjukskrivning*. Bilaga 5.

Anderson, Deborah K, och Saunders, Daniel G, ”Leaving an abusive partner. An empirical review of predictors, the process of leaving, and psychological well-being”, I: *Trauma, Violence and Abuse*. Vol. 4, No. 2, April 2003. s. 163-191.

Brush, Lisa, ”Effects of work on hitting and hurting”, I: *Violence against women*, Vol. 9, No. 10, Oct 2003. s. 1213-1230.

Chenier, Errol, ”The workplace: A battleground for violence”, I: *Public Personnel Management*, Vol. 27, No. 4, Winter 1998. s. 557-568.

Hensing, Gunnel och Alexanderson, Kristina, ”The relation of adult experience of domestic harassment, violence and sexual abuse to health and sickness absence”, I: *International Journal of Behavioural medicine*. 7(1), 2000, s. 1-18.

Herman, Judith Lewis, (1992), *Trauma and recovery. The aftermath of violence – from domestic abuse to political terror*, Basic books, New York.

Holmberg, Carin och Enander, Viveka, (2004), *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocess*, Kabusa Böcker, Ystad.

Isdal, Per, (2001), *Meningen med våld*, Förlagshuset Gothia, Stockholm.

Krantz, Gunilla, (2000), *Living conditions and women's health. The influence of psychological factors on common physical and mental*

symptoms in Swedish women – an epidemiological study, Diss., From Department of Community Medicine. Malmö University Hospital , Lund University, Sweden. Paper III: The association between violence victimisation and common symptoms in Swedish women.

Lloyd, Susan. "The effects of domestic violence on women's employment", I: *Law and policy*. Vol. 19, No. 2, April 1997. s. 139-167.

Lundgren, Eva, (2004), *Våldets normaliseringsprocess*. ROKS.

McCauley, Jeanne, Yurk, Robin A, Jenckes, Mollie W, Ford, Daniel E, "Inside 'Pandora's box'. Abused women's experience with clinicians and health care services", I: *Journal of General Internal Medicine*. 1998;13:549-555.

Moe, Angela M och Bell, Myrtle P, "Abject economics. The effects of battering and violence on women's work and employability", I: *Violence against women*, Vol. 10, No. 1, January 2004. s. 29-55.

Raphael, Jody, (2000), *Saving Bernice. Battered women, welfare, and poverty*, Northeastern University Press, Boston.

Rönneberg, Ann-Kristin M, och Hammarström, Anne, "Barriers within the health care system to dealing with sexualized violence: a literature review", I: *Scandinavian Journal of Public Health*, 2000; 28: 222-229.

Sutherland, Cheryl A, Bybee, Deborah I och Sullivan, Chris M, "Beyond bruises and broken bones: The joint effect of stress and injuries on battered women's health", I: *American Journal of Community Psychology*, Vol. 30, No. 5, Oct 2002. s. 609-636.

Övrigt

Riksförsäkringsverket, Socialförsäkringsboken 2004, *Kvinnor, män och sjukfrånvaron*.

Socialstyrelsen, (2002), "*Tack för att ni frågar*" – *Screening om våld mot kvinnor*, Ekonomi – Print, Stockholm.

Åklagarrollen

”Åklagaren – samhällets advokat”. Så löd rubriken på en utställningsskärm med information till allmänheten, som Riksåklagaren hade sammanställt för ett antal år sedan. Jag förmodar att tanken var att spegla åklagarens uppgift som en företrädare (representant) för samhället, det allmänna, men varför fanns ordet advokat med? Var det för att det ordet antas vara ett ord som av allmänheten uppfattas som mer positivt än ordet åklagare? Var det ett försök att höja statusen på åklagaryrket? Eller hade man skedet under huvudförhandlingen för ögonen, och ville förmedla en syn där åklagaren och försvararen företräder motstående intressen?

Ja, denna rubrik får inleda några funderingar kring vilka uppgifter som i Sverige har lagts på de allmänna åklagarna. Vem eller vad är åklagaren till för? Frågorna är också utgångspunkt för ett nystartat forskningsprojekt om åklagarrollen. Projektet syftar till att analysera åklagarens funktion i samhället med avsikt att diskutera om och hur detta kan användas som vägledning vid åklagarens beslutsfattande i enskilda fall.

Åklagarens uppgifter

Den svenske åklagaren har flera uppgifter och dessa varierar beroende på var i skedet en brottsutredning befinner sig. I åklagarens uppgifter ingår att leda förundersökningar, vilket även innefattar beslut att en förundersökning inte alls ska inledas eller att den ska läggas ned. Åklagaren beslutar även i stor utsträckning om straffprocessuella tvångsmedel. När förundersökningen är klar beslutar åklagaren om åtal ska väckas eller inte. Finner åklagaren att det finns tillräckliga skäl för åtal, kan åklagaren istället för att

väcka talan vid domstol besluta om åtalsunderlåtelse eller utfärda ett strafföreläggande.²¹⁹

Om åklagaren beslutar att åtal ska väckas är det åklagaren som, i egenkap av part, för det allmännas talan i brottmål. Åklagaren är då också som huvudregel skyldig att föra målsägandens talan om skadestånd och andra enskilda anspråk som förs i samband med brottmålet. I åklagarens uppgifter ingår även vissa andra uppgifter, exempelvis att besluta om besöksförbud samt en rätt att yttra sig och överklaga en dom i vissa mål rörande rättspsykiatrisk vård.²²⁰

Åklagarens uppgifter omfattar alltså en mängd frågor under straffprocessens olika skeden. Åklagarens beslut och handlande har stor betydelse för om ett brott över huvud taget ska utredas och, i så fall, hur det utreds. Åklagaren är också den som beslutar vilka fall som ska gå vidare för prövning i domstol och vilka som mynnar ut i ett strafföreläggande eller ett beslut om åtalsunderlåtelse.²²¹ Väcks talan vid domstol är det åklagaren som råder över hur det allmännas talan förs.

Denna beskrivning av åklagarens uppgifter säger dock ingenting om vilka beslut åklagaren ska fatta eller hur åklagaren ska handla i en viss situation. Som jag påpekade inledningsvis företräder åklagaren det allmänna och inte sig själv. Hur fri är då åklagaren i sitt beslutsfattande? Åklagaren måste naturligtvis hålla sig till de straffprocessuella reglerna, i framför allt rättegångsbalken. Hur klara och tydliga är dessa regler? Som alla regler kräver de sin tolkning. I rättegångsbalken finns det dessutom regler av olika slag. Vissa regler är sådana att åklagaren eller domstolen ”må”, ”äger” eller ”får” handla på ett visst sätt. Andra regler är sådana att åklagaren eller domstolen ”skall” eller ”inte får” handla på ett visst sätt. De regler som för domstolen är av ”får”-karaktär brukar kallas fakultativa regler och de regler som för domstolen är av ”skall”-karaktär brukar kallas obligatoriska.²²² På samma sätt delas reglerna in i de som för parterna är tvingande respektive dispositiva. De tvingande reglerna måste parterna rätta sig efter, medan dispositiva regler beskriver en handling som parten får företa om parten vill.²²³ Parten *får* exempelvis överklaga en dom, men parten är inte tvungen att

²¹⁹ Se till exempel 22:3-23:4 a, 24:6, 27:4, 28:4, 23:30, 20:7 och 48:1 rättegångsbalken.

²²⁰ Se till exempel 20 och 45 kap. rättegångsbalken, 7 § lagen (1988:688) om besöksförbud, 20 och 22 §§ lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård

²²¹ Som exempel kan nämnas att av det totala antalet lagförda personer år 2004, 114 904 stycken, var det 58 649 stycken som fälldes i domstol, det vill säga litet mer än hälften prövades av domstol. Nästan lika många lagfördes genom godkända strafförelägganden eller beslut om åtalsunderlåtelser. Se BRÅ, 2005, s. 135 och s. 201.

²²² Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 52, Ekelöf, 1956, s. 143 ff.

²²³ Ekelöf och Edelstam, 2002 s. 54, Ekelöf, 1956, s. 123 ff.

överklaga domen.²²⁴ Beträffande åklagaren har de regler som gäller under förundersökningen betecknats obligatoriska respektive fakultativa. De regler som däremot gäller för åklagaren som part i rättegången har betecknats som tvingande respektive dispositiva regler.²²⁵ Hur fri är åklagaren att agera vid fakultativa/dispositiva regler? Fakultativa regler innebär varken för rätten eller för åklagaren att de får handla fritt efter eget huvud. Vad gäller domstolen har det uttryckts att meningen är att domstolen ”*efter ett mer fritt skön* skall avgöra, om det föreligger sådana – i lagen icke redovisade – omständigheter, som motiverar att den *skall eller inte skall* företa en processhandling”.²²⁶ Detsamma gäller åklagaren. Åklagaren är en tjänsteman, som handlar under tjänsteansvar.²²⁷ Det gäller under hela processen och oavsett om reglerna betecknas som fakultativa, dispositiva, obligatoriska eller tvingande. Vid fakultativa/dispositiva regler har dock åklagaren ett större utrymme att ta hänsyn till andra omständigheter som inte är uttryckta i lagen. Vilka omständigheter är det som bör ha betydelse? Och vilken betydelse bör dessa omständigheter ha? I vissa fall finns det föreskrifter eller allmänna råd från Åklagarmyndigheten, som åklagaren bör följa.²²⁸ Men om varken rättegångsbalkens regler eller andra föreskrifter inte ger någon vägledning, hur gör åklagaren då?

En försvarare som företräder sin klient har att utgå från klientens önskemål. I olika valsituationer kan försvararen rådgöra med klienten för att komma fram till det handlande som är lämpligast.²²⁹ Vem ska åklagaren rådgöra med? Åklagaren företräder inte en särskild person utan är en statlig tjänsteman. Vilket intresse företräder åklagaren? Bör den roll/uppgift åklagaren har också ha inflytande på vilka omständigheter en åklagare har att ta hänsyn till och vilken betydelse dessa omständigheter ska ha? Vilken samhällsuppgift ska åklagaren fylla? Vilken samhällsuppgift fyller straffprocessen?

²²⁴ 50:1, 51:1 rättegångsbalken.

²²⁵ Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 55, Ekelöf, 1956, s. 153-154.

²²⁶ Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 53, se även Ekelöf, 1956, s. 146 ff.

²²⁷ Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 55, Ekelöf, 1956, s. 153.

²²⁸ 3 § förordningen (2004:1266) med instruktion för Åklagarmyndigheten.

²²⁹ Det kan dock vara nog så svårt att avgöra i vad mån försvararen är bunden av klientens instruktioner och det finns olika synsätt på denna besvärliga fråga, se Ebervall, 2002, s. 187 ff. Min poäng här är att försvararen har en klient, en viss person, att utgå ifrån och ta hänsyn till, vilket åklagaren inte har på samma sätt.

Straffprocessens samhällsfunktion

Den svenska rättsvetenskapliga litteraturen har under lång tid diskuterat processens samhällsfunktion, särskilt beträffande civilprocessen.²³⁰ Doktrinen uppfattningar har karaktäriserats som ”rättsideologiska ställningstaganden om civilprocessens *önskvärda* samhällsverkningar”.²³¹ Uppfattningen om processens samhällsfunktion används av doktrinen för att argumentera för eller emot en viss tolkning och tillämpning av processrättsliga regler.²³² Det har också uttryckts så att ”[a]vgörande för hur straffprocessen utformas och hur regelsystemet tillämpas [...] bör givetvis vara vilken eller vilka samhällsfunktioner domstolarna avses ha i brottmålen; man kan inte tillverka eller modifiera en ändamålsenlig maskin eller ens förse den med rätt råmaterial eller operatör om man inte vet vad det är den skall producera”.²³³

Vilken är då straffprocessens samhällsfunktion? I doktrinen har uttalats att ”[r]ättskipningen är till för att ge de materiella reglerna genomslagskraft ute i samhällslivet”.²³⁴ Denna uppfattning gäller för både civilprocessen och straffprocessen. De båda processernas funktion är att vara handlingsdirigerande. Beteenden som inte är önskvärda i samhället straffbeläggs och därmed avstår människor från dessa beteenden, antingen därför att straffbestämmelserna i sig är moralbildande eller för att människorna är rädda för att bli upptäckta och straffas. Det har ansetts att det bästa sättet att uppnå allmän laglydnad är att medborgarna uppfattar det som sin plikt att följa lagen.²³⁵

Straffprocessen har ofta diskuterats utifrån de två funktionerna *brottsbekämpning* och *rättssäkerhet*, som uppfattats stå emot varandra. Om straffprocessens viktigaste funktion är att bekämpa brott är det viktigaste att minimera antalet felaktigt *friande* domar. Är den viktigaste funktionen däremot att tillgodose den oskyldiges rättssäkerhet är det viktigaste att minimera antalet felaktigt *fällande* domar. Beroende på vilken funktion som anses vara den viktigaste bör straffprocessen utformas och tillämpas på olika sätt.²³⁶

²³⁰ Se exempelvis Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 13 ff., Lindell, 1988, s. 86 ff., Andersson, 1997, s. 201 ff., Lindblom, 2000, s. 41 ff. Se Lindblom, 2000, s. 189 ff. och Lindblom, 2004 a s. 411 ff. för en diskussion rörande straffprocessen.

²³¹ Andersson, 1997, s. 205.

²³² Se Andersson, 1997, s. 206.

²³³ Lindblom, 2000, s. 198.

²³⁴ Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 20.

²³⁵ Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 13 ff., Ekelöf, 1984, s. 229 ff., Ekelöf, 1942, s. 72 ff.

²³⁶ Klette, 1976, s. 39 ff., Bylund, 1993, s. 36 ff., Lindblom, 1993, s. 350 ff., Lindblom, 2000, s. 56, Lindblom, 2004 a s. 412 ff., Ekelöf och Edelstam, 2002, s. 30, Lindell, Eklund, Asp och Andersson, 2005, s. 20. Den svenska doktrinen har använt sig av Packers modeller, se

Det har även ifrågasatts om straffprocessens funktion verkligen är densamma under hela processen eller om den kanske snarare är differentierad under olika led. Det har ansetts att om straffprocessens övergripande syfte är att ändamålen bakom de materiella reglerna ska förverkligas ”bör man kanske hellre säga att det är strafflagarna, straffprocessen och straffverkställigheten som *tillsammans* har den brottsbekämpande uppgiften via den moralbildning och avskräckning som (?) följer av en väl avvägd utformning och tillämpning av straffbuden”.²³⁷

En annan funktion som diskuterats är att straffprocessen har en *kontrollfunktion* eftersom domstolarna genom lagprövning kontrollerar att den svenska strafflagstiftningen inte står i strid med de normer som ställs upp i grundlagen, EG-rätten och Europakonventionen. Vidare har diskuterats att domstolsprocessen har en *rättsskapande funktion*, som dock är mindre framträdande i brottmål än i tvistemål på grund av legalitetsprincipen.²³⁸ På senare tid har även andra syften eller ”värden” som processen också avser att fylla lyfts fram, exempelvis att medborgarnas demokratiska och psykologiska behov av att *delta vid beslutsfattande* som rör dem själva ska tillgodoses. Vidare ska såväl den oskyldigt misstänkte som målsäganden få *upprättelse* genom processen och att den kan leda till *försoning* mellan parterna genom exempelvis medling.²³⁹ Vidare har en ny riktning inom den rättsliga praktiken, *terapeutisk juridik*, behandlats.²⁴⁰

Terapeutisk juridik är en skola med sina rötter i den amerikanska rättsrealismen. Synsättet bygger på att rättstillämpning handlar om att lösa mänskliga konflikter och att rättstillämparna därför behöver kunskap om de sociala och psykologiska effekter konflikterna medför för de inblandade parterna.²⁴¹ Tanken är att juristerna ska använda sig av vetenskapliga teorier och empiriska rön inom samhällsvetenskapen, särskilt sociopsykologiska aspekter. Juristen ska inte bara analysera regler och jämföra faktiska och avsedda effekter utan även ta reda på vad andra vetenskaper ger för svar på sådana samband.²⁴² Terapeutisk juridik har beskrivits som en ofärdig, men

Packer, 1964, s. 3 ff. och Packer, 1968, s. 149 ff. I dessa verk arbetas två modeller fram, en modell med brottsbekämpning som främsta funktion och en modell med rättssäkerhet som främsta funktion. Dessa två modeller används för att analysera den amerikanska straffprocessens utformning och för att diskutera åt vilket håll den amerikanska straffprocessen är på väg. (Arbetet publicerades först som en artikel i Packer, 1964, och arbetades därefter in i en bok, Packer, 1968.)

²³⁷ Lindblom, 2000, s. 202 ff.

²³⁸ Lindblom, 2000, s. 73 ff. och s. 208, Lindblom, 2004 b, s. 245.

²³⁹ Lindblom, 2004 b, s. 251 ff.

²⁴⁰ Lindblom, 2004 b, s. 256 ff.

²⁴¹ Diesen, 2001-02, s. 15.

²⁴² Diesen, 2001-02, s. 17.

synnerligen intressant rättsideologi, framför allt för att den har en mer tvärvetenskaplig syn på juridiken. Den praktiserande juristen måste ta till sig aktuell samhälls- och beteendevetenskaplig forskning för att fylla sin uppgift.²⁴³

Beträffande domstolarnas uppgifter och tänkbara framtida utveckling har uttalats att domstolarnas roll har ökat, att domstolarna också används som *rättspolitisk reformarena*, ett ”forum för moralisk diskurs”. Denna förändring ställer höga krav på domstolsorganisationen, men förfarandet innebär även en utmaning för alla andra aktörer i processen.²⁴⁴

Den diskussion som förs om straffprocessens funktion sker ofta med ett ”domstolsperspektiv” för ögonen. Det är straffprocessens huvudfunktion som diskuteras och framför allt vilken samhällsuppgift domstolen ska ha. Frågan är om åklagarens funktion är densamma som domstolens och om den är densamma under hela straffprocessen. Straffprocessens funktioner har dock även diskuterats utifrån ett sådant synsätt.²⁴⁵ I den diskussionen har slutsatsen dragits att det inte går att definiera en enhetlig funktion för hela straffprocessen. Syftet för de olika aktörerna (polis, åklagare, domare och försvarare) har delats upp och bestämts var för sig. Åklagarens syfte har angetts som förverkligande av straffansvar, vilket begränsas av åklagarens objektivitetsplikt.²⁴⁶ Olika syften har därefter bestämts för straffprocessens olika skeden. Förundersökningens främsta mål har angetts vara att utreda brott och ett förverkligande av straffansvaret, åtalsprövningens främsta mål har angetts vara ett förverkligande av straffansvaret, rättegångens mål en rättvis rättegång och rättsskydd och dömandets mål har angetts vara att bedöma om beviskrav och brottsrekvisit uppfyllts.²⁴⁷

Beskrivning av projektet

Det övergripande syftet med mitt projekt är att diskutera åklagarens funktion i straffprocessen. Med utgångspunkt i den diskussion som förts om straffprocessens funktion analyseras åklagarens funktion. Är åklagarens

²⁴³ Diesen, 2001-02, s. 33.

²⁴⁴ Lindblom, 2004 b, s. 262.

²⁴⁵ Niemi-Kiesiläinen, 2004, s. 523-538.

²⁴⁶ Åklagarens objektivitetsplikt har behandlats av Lindberg, 1997, s. 197-221 och av Heuman, 2004-05, s. 42-60. Lindberg utgår i sin artikel från att ett krav på objektivitet föreligger under hela processen och diskuterar detta krav i förhållande till andra aktörer, såsom den misstänkte, målsäganden, rätten och så vidare. Heuman menar att objektivitetsplikten måste studeras i förhållande till andra principer som styr förfarandet och kommer då fram till att objektivitetsplikten är relativ.

²⁴⁷ Niemi-Kiesiläinen, 2004, s. 536-537.

funktion densamma under hela processen eller är den olika under exempelvis förundersökningen och huvudförhandlingen? Har åklagaren flera funktioner? Är de motstridiga? Kan de i så fall förenas – eller måste prioriteringar ske? Och vilken, om någon, betydelse kan tankarna om processens nya funktioner, såsom upprättelse, försoning och synsättet inom terapeutisk juridik, ha vid en diskussion om åklagarens funktion?

I projektet studeras hela straffprocessen, från förundersökning till dom och ett eventuellt överklagande, med fokus på de regler som rör åklagaren. Vilket handlingsutrymme har åklagaren i straffprocessens olika skeden? Finns det övergripande principer åklagaren kan/bör luta sig mot vid beslutsfattandet i de fall där det finns ett handlingsutrymme? Vilken betydelse bör åklagarens funktion ha på beslutsfattandet i det enskilda fallet?

Projektet koncentreras alltså till de situationer där åklagaren har ett handlingsutrymme. Frågeställningen där är: Spelar det någon roll vilket beslut åklagaren fattar eller kan det vara så att den funktion åklagaren ska fylla också bör ha inverkan på åklagarens beslut?

En av de aspekter som beaktas är den diskussion och den kunskap om brottsoffer och brottsoffers rättigheter som vuxit fram.²⁴⁸ Vilken funktion har åklagaren, sett utifrån den diskussionen och sett ur ett brottsofferperspektiv? Har åklagaren samtidigt andra funktioner som är motstridiga? Kan de förenas eller måste prioriteringar ske? Får det återverkningar på hur åklagaren bör/ska handla? Kan man säga att åklagarens funktion har förändrats eller håller på att förändras? Företräder åklagaren enbart ”det allmänna”? I så fall – vem eller vad är det?

²⁴⁸ Se till exempel Diesen (red.), 1995, SOU 1998:40, Bergenlöv, Lindstedt Cronberg och Österberg, 2002 samt Lindgren, Pettersson och Hägglund (red.), 2004.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 1998:40, Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras? Betänkande av Brottsofferutredningen.

Litteratur

Andersson, Torbjörn, (1997), *Rättsskyddsprincipen*, Ak. Avh., Iustus Förlag, Uppsala.

Diesen, Christian (red.), (1995), *Brottsoffrets rätt*, Fritzes Förlag AB, Stockholm.

Bylund, Torleif, (1993), *Tvångsmedel I*. Iustus Förlag, Göteborg.

BRÅ-Rapport 2005:12 *Kriminalstatistik 2004*, Stockholm.

Diesen, Christian, "Terapeutisk juridik", I: *Juridisk tidskrift* 2001-02 s. 15-33.

Ebervall, Lena, (2002), *Försvarens roll. Ideologier och gällande rätt*, Ak. Avh., Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Ekelöf, Per Olof, (1942), "Straffet, skadeståndet och vitet. En studie över de rättsliga sanktionernas verkningssätt." I *Uppsala Universitets Årsskrift* 1942:8, s.1-216.

Ekelöf, Per Olof, (1956), *Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper*. P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.

Ekelöf, Per Olof, (1984) "Civilrätt och civilrättskipning", I: Bernitz, Ulf, Dufwa, Bill W., Grönfors, Kurt, Lindencrona, Gustaf och Rodhe, Knut, *Festskrift till Jan Hellner*, P A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.

Ekelöf, Per Olof och Edelstam, Henrik, (2002), *Rättegång. Första häftet*. Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Heuman, Lars, "Domarens och åklagarens skyldighet att vara objektiva", I: *Juridisk tidskrift* 2004-05 Nr 1 s. 42-60.

Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke och Hägglund, Bo, (2004), *Utsatta och sårbara brottsoffer*, Jure Förlag AB, Stockholm.

Klette, Hans, (1976), *Brottmålsprocessen ur den tilltalades perspektiv*, Studentlitteratur, Lund.

Lindberg, Gunnel, "Om åklagareetik", I: *Svensk Juristtidning* 1997 s. 197-221.

Lindblom, Per Henrik, (1993), *Studier i processrätt*, Norstedts Juridik, Göteborg.

Lindblom, Per Henrik, (2000), *Progressiv process*, Iustus Förlag, Uppsala.

Lindblom, Per Henrik, (2004), "Straffprocessens samhällsfunktioner", I: Garde, Peter, Rønsholdt, Steen, Olsen, Jens, Fliflet, Arne och Møller, Jens, *Festschrift till Hans Gammeltoft-Hansen*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Köpenhamn. [2004 a]

Lindblom, Per Henrik, (2004), "Domstolarnas växande samhällsroll och processens förändrade funktioner – floskler eller fakta?", I: *Svensk Juristtidning* 2004 s. 229-262. [2004 b]

Lindell, Bengt, (1988), *Partsautonomins gränser*, Iustus Förlag, Uppsala.

Lindell, Bengt, Eklund, Hans, Asp, Petter och Andersson, Torbjörn, (2005), *Straffprocessen*, Iustus Förlag AB, Uppsala.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna, (2004), "Tomt prat, igen? Om straffprocessens modeller och funktioner", I: Andersson, Torbjörn och Lindell, Bengt, *Festschrift till Per Henrik Lindblom*, Iustus Förlag AB, Uppsala.

Packer, Herbert, "Two models of the criminal process", I: 113 *University of Pennsylvania Law Review* (1964), s. 3-68.

Packer, Herbert, (1968), *The limits of the criminal sanction*, Stanford University Press, Stanford.

Bergenlöv, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie och Österberg, Eva, (2002), *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Nordic Academic Press, Falun.

Straffmätning vid våld i nära relationer

Mitt avhandlingsprojekt går under arbetsnamnet ”Relationens betydelse vid bedömning av ett brotts svårhetsgrad och straffvärde – en genusrättslig studie”. Jag tar i den här artikeln upp en del av det arbetet, nämligen en diskussion om innebörden av begreppen straffvärde, förmildrande samt försvårande omständigheter. Utifrån dessa begrepp och de brottstyper jag undersöker diskuterar jag sedan hur domstolarna, i de rättsfall jag har gått igenom, har motiverat den straffmätning de har gjort.

Våld i nära relationer, främst mäns våld mot kvinnor, är ett omfattande samhällsproblem. År 2004 polisanmälades 22 753 fall av misshandel mot kvinna, varav cirka 75 procent, 16 975 fall, utsattes av någon som var bekant med dem.²⁴⁹ Omfångsundersökningen ”Slagen dam” visar att 35 procent av alla kvinnor som varit gifta eller sammanboende med en man har utsatts för fysiskt våld, sexuellt våld eller hot av en tidigare make eller sambo.²⁵⁰ För kvinnor som utsatts för sådant våld eller hot av pojkvänner de inte levt samman med uppgår antalet till 15 procent av de svarande²⁵¹, samt att 30 procent av alla kvinnor upplevt sådant våld utanför en sexuell relation.²⁵²

Det konstateras också att av de kvinnor i undersökningen som utsatts för våld av en tidigare make/sambo har 33 procent uppgivit att de har utsatts för hotelser av mannen efter separationen. En lika stor andel, 33 procent, har fått ovälkomna besök, 20 procent har blivit förföljda av mannen samt 9 procent har utsatts för fysiskt eller psykiskt våld efter separationen.²⁵³

²⁴⁹ BRÅ-rapport 2005:12, s. 37.

²⁵⁰ Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski, 2001, s. 23 f.

²⁵¹ Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski, 2001, s. 36 f.

²⁵² Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski, 2001, s. 39 f.

²⁵³ Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski, 2001, s. 33 f.

Min teoretiska utgångspunkt är att samhällets syn på vad som är acceptabelt eller normalt i olika relationer mellan människor styr också hur bedömningen inför rätta utfaller. Normer, etik och moral avgör vem som är offer och hur mycket offer personen är. Det finns en tendens att se vissa brottsoffer som mer ”ideala” offer andra.²⁵⁴ Domstolarna har till uppgift att döma objektivt och rättvist utifrån de rättsliga reglerna. Jag menar att det finns en risk att en domare utan särskild kunskap om brottsoffer och om genussystemet istället löper risk att döma enligt normer och i värsta fall myter som han eller hon inte är medveten om men som styr allas handlande. Den manliga normen, bristen på jämställdhet och heteronormativitet är alla normer som styr rättsväsendets förståelse för och hantering av våld i nära relationer. Våld i nära relationer är svår och komplicerad brottslighet att utreda. Det finns traditionellt kraftiga skiljelinjer mellan det privata och det offentliga, våld i nära relationer har setts som något som det offentliga inte ska lägga sig i. Våldet utövas oftast i enskildhet och polis får sällan vetskap om brotten. Brottsoffren har ofta svårt att ge detaljerade och preciserade beskrivningar av händelser och tidpunkter och brottsoffren söker sällan vård och därmed saknas ofta dokumentation på eventuella skador.²⁵⁵

Till skillnad från en annan vanlig typ av misshandel, ”krogslagsmål”, har parterna känslomässiga band till varandra. Vid våld i nära relationer har detta ofta varit den avgörande faktorn för domstolarnas straffmätning av misshandeln. De känslomässiga banden har i viss mån kunnat legitimera våldet, händelserna har framstått som mer eller mindre ursäktliga. Uttalanden såsom att relationen har varit våldsam, att det har funnits slitningar i förhållandet, att mannen har tappat självbehärskningen på grund av svartsjuka, att våldet har utlösts av alkoholförtäring, att parterna hade ett gräl som gick överstyr och att mannen tog i hårdare än det var meningen har synts i domskälen. Dessa skäl har använts för att anse misshandeln vara av normalgraden istället för som grov misshandel, eller för att kunna döma mannen till ett lindrigare straff.²⁵⁶

Synen på våld i nära relationer har dock förändrats genom åren, från att ha betraktats som en privatsak mellan parterna till att ses som ett allvarligt samhällsproblem.²⁵⁷ Införandet av fridskränkingsbrotten 1998 var en betydande åtgärd för det förändrade synsättet. Regeringens avsikt var att mar-

²⁵⁴ Fattah, 2003, s. 22 f.

²⁵⁵ Larsson, 2002, s. 671 f. Se till exempel Eliasson, 1997, Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski, 2001, Lundgren, 2004 samt Enander och Holmberg, 2005 för mer ingående beskrivning av hur våld i nära relationer kan gestalta sig.

²⁵⁶ Larsson, 2002, s. 671 f. Om graderingen av misshandel av kvinnor i nära relationer och straffmätningen av dessa brott, se Sundén, 2004.

²⁵⁷ Se t. ex. prop. 1997/98:55 s. 21, Wendt Höjer, 2002, s. 20 ff.

keras att våld och trakasserier mot närstående ska ses som allvarigare än om de sker mot personer som inte är närstående.²⁵⁸ Fridskränkningens brotten utgår från den forskning om framför allt mäns våld mot kvinnor som visar att sådant våld inte endast består av misshandel. Våld i nära relationer består ofta av många olika brott och därför valde man att utforma bestämmelsen så att om någon utsätter en person, som han eller hon sammanlever eller har sammanlevt med, för upprepade mindre svåra brott som stadgas i 3, 4 och 6 kap. brottsbalken är det ett fridskränkingsbrott. Det kan röra sig om allt från lindrig misshandel och lindriga sexualbrott till olaga tvång, olaga hot, ofredande och hemfridsbrott. Syftet är att domstolen ska kunna göra en helhetsbedömning av brottsoffrets totala situation vid bedömningen av straffvärdet för brottet.²⁵⁹

Jag undersöker om relationen mellan offer och gärningsperson har någon betydelse när domstolarna har att bedöma brottens svårhetsgrad och straffvärde. Syftet är att se om lagstiftarens intention har blivit uppfylld. Genom att studera domstolarnas bedömning (eller brist på bedömning) av relationens betydelse för våldets uppkomst och fortgående, undersöker jag om lagstiftarens avsikter med nya eller förändrade rättsregler för att komma till rätta med våld i nära relationer har realiserats i domstolarna. Finns det ett glapp mellan lagstiftning och rättstillämpning? I detta ingår att se om särskilt utsatta grupper har uppmärksammats i avsedd utsträckning och om alla brottsoffer har samma skyddsvärde.

Hur domstolarna väljer att väga in olika omständigheter vid straffmätningen kan vara av stor betydelse för ett brottsoffer. En straffmätning, främst bedömningen av straffvärdet, där domstolen till största del beaktar försvårande och förmildrande omständigheter som fokuserar på den straffbara handlingen och lyfter fram gärningspersonens agerande, kan ge brottsoffret en viss upprättelse och en bekräftelse på att det som han eller hon har utsatts för är allvarligt och straffbart, något som samhället ser allvarligt på.

En bedömning av straffvärdet där domstolen istället fokuserar på brottsoffrets agerande eller faktorer som rör gärningspersonens personliga egenskaper eller livssituation, omständigheter som ligger utanför gärningspersonens brottsliga agerande och som normalt endast ska påverka val av påföljd, kan däremot utsätta brottsoffret för en sekundär viktisering, det vill säga att han eller hon känner sig ifrågasatt och skuldbelagd av rättsväsendet.²⁶⁰ Det är därför en viktig fråga hur domstolarna värderar olika omständigheter

²⁵⁸ Prop.1997/98:55, s. 21 f. och 76 ff. Se även Larsson, 2002.

²⁵⁹ Prop. 1997/98:55, s. 81.

²⁶⁰ Lindgren beskriver sekundär viktisering som den psykiska stress som uppstår till följd av att omgivningen – antingen institutioner eller enskilda individer – reagerar på ett för den drabbade negativt sätt. Se Lindgren, Pettersson och Hägglund, 2001, s. 135.

vid straffmätningen. Vilka omständigheter tas upp i domskälen, varför anses de viktiga och hur har de påverkat straffmätningen. Vems röst hörs tydligast, gärningspersonens eller brottsoffrets?

Påföljdsbestämning

Innan påföljdsbestämmningsreformen, som trädde i kraft 1 januari 1989, bestod regleringen av påföljdsbestämningen av ett enda lagrum, dåvarande 1 kap. 7 § brottsbalken. I stället för en paragraf, som byggde på en avvägning mellan allmänpreventiva och individualpreventiva skäl vid utdömande av påföljder och gav liten vägledning för domstolarna, infördes ett helt kapitel som reglerar påföljdsbestämningen.²⁶¹

Det påpekades att det fanns ett grundläggande problem i tillämpningen i fråga om vilka omständigheter som skulle få påverka påföljdsvalet och straffmätningen och att det i praxis rådde stor osäkerhet på området.²⁶² Reformen skulle underlätta domstolarnas möjligheter att argumentera för och motivera de omständigheter som lades till grund för straffmätning och påföljdsval, något som skulle främja en enhetlig rättstillämpning och förutsebarhet.²⁶³

Reformens ideologiska utgångspunkt var att påföljdsbestämningen bör ge uttryck för brottets förkastlighet och det mått av klander som den brottslige förtjänar. Bestraffning bör vara rättvis och omgärdad av rättssäkerhetsgarantier. Särskild vikt läggs vid proportionalitet mellan brott och straff. I förarbetena betonades rättssäkerhet, legalitet, likhet inför lagen och proportionalitet, men även vikten av att slå vakt om de humanitära värden som präglat den kriminalpolitiska utvecklingen. Som en sammanfattande beteckning på dessa principer som ska styra bedömningen av brottsliga gärningar infördes termen ”straffvärde” i lagtexten.²⁶⁴

Straffvärde utgör i princip en funktion av gärningens skadlighet eller farlighet och den brottsliges skuld sådan den kommit till uttryck i gärningen. Straffvärde kan vara såväl konkret som abstrakt. Det abstrakta straffvärdet är det straffvärde som framgår av brottstypens straffskala om man jämför med straffskalorna för andra brott. Det återspeglar lagstiftarens syn på hur allvarlig en brottstyp är i relation till andra brottstyper. Det konkreta straffvärdet är ett mått på (främst) svårheten av en viss begången gärning. Det bestäms i det enskilda fallet av domstolen, normalt inom den ram som

²⁶¹ Prop. 1987/88:120, s. 35, 37.

²⁶² Prop. 1987/88:120, s. 39.

²⁶³ Prop. 1987/88:120, s. 41.

²⁶⁴ Prop. 1987/88:120, s. 36, 38.

straffskalan för brottet ger och uttrycker hur allvarlig en konkret begången gärning är i förhållande till andra begångna brottsliga gärningar.²⁶⁵

I 29 kap. 1 § 1 stycket brottsbalken anges de allmänna grunderna för hur straffmätning ska ske. Huvudregeln är att straff ska utmätas efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde, vilket sägs vara ett uttryck för principerna om ekvivalens och proportionalitet, det vill säga lika svåra brott ska ges lika stränga straff och svårare brott ska straffas strängare än lindrigare brott.²⁶⁶

En någorlunda enhetlig rättstillämpning förutsätter alltså att man vid bedömningen av ett brotts straffvärde, vilket i sin tur läggs till grund för påföljdsbestämningen, beaktar ungefär samma omständigheter och tillskriver dem samma vikt. Av det skälet innehåller 29 kap. 2 § och 3 § brottsbalken uppräknningar över försvårande och förmildrande omständigheter som särskilt ska beaktas. Det handlar genomgående om omständigheter som hör till det konkreta brottet. Gemensamt för båda grupperna av omständigheter är att de fokuserar på gärningspersonens handlingar, motiv eller egenskaper.²⁶⁷

Jag avstår från att räkna upp alla dessa omständigheter utan nöjer mig med att poängtera det viktiga i sammanhanget våld i nära relationer – alla omständigheter fokuserar gärningspersonens handlande, egenskaper och insikter. Det är detta som är utgångspunkten för min frågeställning, eftersom det inte har varit ovanligt att brottsoffrets (läs kvinnans) agerande, egenskaper eller omständigheter rörande gärningspersonen vid sidan av reglerna i 29 kapitlet i brottsbalken har använts som argument för att ursäkta, bortförklara eller förminska gärningarna.

De flesta straff som utmäts ligger relativt nära straffminimum medan den övre delen sällan används, förutom när straffskalan endast omfattar böter samt vissa fall där både böter och fängelse ingår i straffskalan. I 29 kap. 2 § och 3 § brottsbalken används exempelvis uttrycken ”betydligt allvarligare följder”, ”särskild hänsynslöshet”, ”grovt utnyttjat”, ”allvarligt tvång” och ”grovt kränkande beteende”, för att tydliggöra att påtagliga kvalitetsskillnader krävs.²⁶⁸

²⁶⁵ Jareborg och Zila, 2001, s. 103.

²⁶⁶ Prop. 1987/88:120, s. 78.

²⁶⁷ Prop. 1987/88:120, s. 77, 84 f.

²⁶⁸ Prop. 1987/88:120 s 78. Se även Jareborg och Zila 2001 s. 109.

Brotten i undersökningen

Jag har valt att studera två brottstyper som i hög grad förekommer vid våld i nära relationer, överträdelse av besöksförbud och hemfridsbrott. Besöksförbudslagen är resultatet av den uppmärksamhet som våld i nära relationer fick under 1980-talet, medan hemfridsbrottet är en brottstyp av äldre datum. Hemfridsbrottet kan dock vara en del i de ännu nyare fridskränkingsbrotten och är som sådant vanligt vid våld i nära relationer.²⁶⁹ När våld i nära relationer (och då främst mäns våld mot kvinnor i nära relationer) uppmärksammas, handlar det oftast om mycket allvarlig brottslighet såsom misshandel, sexuella övergrepp och ibland också mord eller dråp. De något lindrigare brott som kan ingå i brottet grov fridskränkning eller grov kvinnofridskränkning får inte särskilt stor uppmärksamhet. Ändå kan den som är utsatt för dessa brott ofta uppleva stor rädsla och utsatthet.²⁷⁰ Hemfridsbrott, vilket som tidigare nämnts kan ingå i fridskränkingsbrotten, och överträdelse av besöksförbud är två sådana brott som betraktas som relativt lindrig brottslighet men som kan vara psykiskt pressande och förminska de utsatta brottsoffrens livsutrymme.²⁷¹

I propositionen till fridskränkingsbrotten diskuterades om även överträdelse av besöksförbud skulle ingå i den nya bestämmelsen, eftersom sådana brott ofta ingår i den typ av kränkningar som bestämmelsen skulle omfatta. Man avstod till slut från att göra så, eftersom överträdelse av besöksförbud inte ansågs i första hand vara ett brott mot person utan ett brott mot det utfärdade beslutet.²⁷²

I förarbetena till besöksförbudslagen diskuterades konkurrensen mellan olika brott när ett överträtt besöksförbud också innefattar andra brott. Vid hemfridsbrott som samtidigt innebär överträdelse av besöksförbud ansågs det sakliga innehållet i straffbestämmelserna vara identiskt. Det betyder att hemfridsbrottet, om det är av normalgraden, konsumeras av det andra brottet som har den strängare straffskalan.²⁷³ Det är därför naturligt att jag undersöker dessa båda brott samtidigt.

²⁶⁹ Brottsliga gärningar enligt 3, 4 eller 6 kapitlet brottsbalken ingår i fridskränkingsbrotten, det vill säga brott mot människors liv och hälsa, brott mot människors frihet och frid samt sexualbrott.

²⁷⁰ Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski påpekar att hot om ny misshandel kan vara lika skrämmande som det faktiska våldet, för en kvinna som tidigare blivit misshandlad. Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski, 2001, s. 16.

²⁷¹ Prop. 1997/98:55, s. 77 ff., Prop. 1987/88:137, s. 12. Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kallioski, 2001, s. 33 f.

²⁷² Prop. 1997/98:55, s. 80.

²⁷³ Prop. 1987/88:137, s. 52.

Syftet med att införa besöksförbudslagen var framför allt att skydda en person mot förföljelse och andra aktiva trakasserier från en annan person och att förebygga hotfulla och farliga situationer.²⁷⁴ Lagen skulle också möjliggöra för polisen att omedelbart ingripa i en situation som upplevs som hotande eller skrämmande för den som förbudet ska skydda. Det konstaterades att många av de beteenden som innebär att någon utsätts för allvarliga trakasserier redan var straffbelagda. Även om bestämmelserna om straff för kroppsliga övergrepp av olika slag samt bestämmelserna om hemfridsbrott och ofredande gav ett ganska omfattande skydd, stod det klart att skyddet inte var heltäckande, bland annat för att vissa fall av personförföljelse föll utanför det straffbara området. Det handlar bland annat om situationer där en person på avstånd bevakar någons bostad eller följer efter någon utan att ta kontakt med personen.²⁷⁵

Straffmätning i de undersökta rättsfallen

Jag studerar lagstiftares och rättstillämpares synsätt på relationens betydelse för bedömningen av brottets svårhetsgrad, straffvärde, förmildrande och försvårande omständigheter. Syftet är att tydliggöra underliggande normer som ger utslag såväl på lagstiftningsnivå som på rättstillämpningsnivå. När det gäller rättsfallen gör jag en textanalys med avsikt att kunna utläsa om det finns några bakomliggande normer som styr straffmätningen och, om det finns sådana normer, vilka. Detta gör jag genom att studera hur man resonerar vid straffmätningen, vilka omständigheter man anser har betydelse för svårhetsgrad och straffvärde samt hur och varför dessa omständigheter har betydelse. Jag studerar också hur domarna i sin helhet är skrivna, hur framställs de olika parterna, hur ingående redovisas parternas utsagor, är någon parts utsaga mer framträdande än den andras?

Det finns få publicerade avgöranden från hovrätterna och Högsta domstolen som behandlar de båda brottstyper som jag undersöker. Några av de avgöranden som jag använder i min studie är från tiden innan straffmättingsreformen trädde i kraft, men de flesta härrör från tiden efter reformen. Med avgöranden från både tiden före och efter reformen borde det gå att se en förändring av domstolarnas resonemang kring straffmätningen, men det framträder inte någon tydlig skillnad i de rättsfall jag studerat. I de flesta fallen uppehåller sig domstolen endast kort vid frågor om svårhetsgrad, straffvärde och förmildrande eller försvårande omständigheter. Jag väljer

²⁷⁴ Prop. 1987/88:137, s. 13.

²⁷⁵ Prop. 1987/88:137, s. 12, 15.

här att exemplifiera med ett hovrättsavgörande från år 1993, ett av de tydligaste rättsfallen där domstolen inte gör någon ingående bedömning av dessa frågor.²⁷⁶

Rättsfallet behandlade frågan om överträdelse av besöksförbud kunde bedömas som ringa. En man åtalades för att ha överträtt ett meddelat besöksförbud genom att ta kontakt med och följa efter sin före detta hustru. Han hade i juni 1992 ålagts förbud enligt 1 § besöksförbudslagen att under sex månader besöka, på annat sätt ta kontakt med eller följa efter henne. Efter tre månader bröt han mot förbudet genom att ta kontakt med henne på en gata och följa efter henne. Han hade kommit åkande i en kamrats bil, sett kvinnan, stannat och klivit ur och gått fram till kvinnan.

Tingsrätten ansåg att parterna hade träffats av en tillfällighet men att mannen hade utnyttjat tillfället till att aktivt ta kontakt med kvinnan. Kontakten hade enligt rätten inte den karaktären att den kunde anses uppenbart befogad eller ursäktlig. Han dömdes därför för överträdelse av besöksförbud till 60 dagsböter à 70 kronor.

I hovrätten framkom, utöver det som sagts i tingsrätten, att paret enligt mannen många gånger varit överens om att träffas trots besöksförbudet och de då också haft intimare kontakter. Hovrätten bedömde händelsen som ringa överträdelse av besöksförbud och ogillade åtalet. Hovrätten konstaterar att utredningen inte gav stöd för att kvinnan skulle ha varit så rädd för mannen att hon inte skulle ha vågat säga emot honom. Hon hade enligt hovrätten inte varit avvisande mot honom, mot bakgrund av att hon sagt att hon visste att mannen kan bli aggressiv och att hon inte ville ställa till med en scen ute bland folk, men inte heller inbjudit till kontakt.

Rätten konstaterade att kontakten hade skett på initiativ av mannen och inte var befogad. Han hade därför i och för sig överträtt besöksförbudet. Domstolen menade dock att de träffat på varandra närmast av en slump och att kontakten då inte gick att jämföra med den allvarliga form av trakasserier då den av förbudet skyddade förföljs eller uppsöks exempelvis i hemmet. Därför, och med hänsyn till omständigheterna i övrigt, som inte närmare preciseras, ansågs överträdelsen vara av ringa art och åtalet ogillades.

Jag menar att domstolens uppfattning att paret skulle ha råkat på varandra av en slump kan ifrågasättas. Mannen vet att han belagts med besöksförbud. När han kommer åkande i sin kamrats bil ser han kvinnan på trottoaren. Så långt är det en slump att de är på samma plats vid samma tid. Men när han ber kamraten att stanna bilen, kliver ur och går fram till kvinnan är det hans vilja och inte längre slumpen som styr händelseförloppet. Han söker aktivt kontakt med kvinnan och därmed har

²⁷⁶ RH 1993:24.

han enligt min mening överträtt besöksförbudet, om inte kontakten kan bedömas som uppenbart befogad. I det här fallet finns inget som talar för att kontakten varit uppenbart befogad.

I rättsfallet är det främst mannens och domstolens röster som hörs, särskilt vad gäller påståendet om att intimare kontakter inträffat mellan parterna under tiden besöksförbudet gällde. Inte heller finns något som knyter an till det utfärdade beslutet. Jag menar att det torde ha förekommit händelser som tett sig skrämmande för kvinnan för att ett beslut om besöksförbud överhuvudtaget tagits. Den aspekten bör ha påverkat bedömningen av svårhetsgraden och straffvärdet.

Detta är ett exempel på de rättsfall jag analyserat, ett av de tydligaste exemplen på kortfattade domskäl. Vid analysen av rättsfallen om såväl överträdelse av besöksförbud som hemfridsbrott fann jag att de flesta var kortfattade. De sade inte särskilt mycket om relationerna, hur de hade varit, vad som låg till grund för besöksförbudet. Det framgick inte tydligt hur domstolarna resonerade vid straffmätningen om skyddsvärde, straffvärde och omständigheter som kan ha haft betydelse i förmildrande eller försvårande riktning. Det harmoniserar enligt min mening inte med syftet bakom straffmättingsreformen, att domstolarna skulle argumentera för och motivera sina beslut.

I jämförelse med domar som avser fridskränkingsbrotten, som ofta utförligt redovisar de omständigheter som lagts till grund för domen, är domar gällande hemfridsbrott och överträdelse av besöksförbud inte lika omfattande och argumenterande. Möjligen kan skillnaden bero på att de olika rekvisit som ska uppfyllas för att kunna döma någon till ansvar för ett fridskränkingsbrott, är utformade så att domstolarna är tvungna att tydligt motivera sitt ställningstagande. Domstolen måste ta ställning till om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av brottsoffrets integritet och om gärningarna varit ägnade att allvarligt skada brottsoffrets självkänsla. Det kan möjligen ge domstolen de nödvändiga verktygen för att också detaljerat diskutera försvårande och förmildrande omständigheter vid straffmätningen.

Överträdelse av besöksförbud bygger på samma ideologiska tankar om våld i nära relationer som fridskränkingsbrotten, och hemfridsbrott begås ofta i samband med överträdelse av besöksförbud eller ingår som en eller flera av gärningarna i ett fridskränkingsbrott. Ändå verkar det användas en annan måttstock för överträdelse av besöksförbud och hemfridsbrott när det gäller hur utförligt domstolarna resonerar kring straffmätningen.

Det skulle också kunna bero på att åklagare och domstolar koncentrerar sig på de grövre brott som de tilltalade står åtalade för, och att de mindre grova brotten läggs in i straffvärdet av de grövre brotten utan någon längre

diskussion. Det kan vara så att en misstänkt gärningsperson åtalas för flera brott vid flera tillfällen mot samma brottsoffer. Om det då ingår exempelvis några fall av grov misshandel/våldtäkt och därutöver ett stort antal överträdelser av besöksförbud, kan det tänkas att åklagaren lägger tyngdpunkten i sin argumentation på de grövre brotten för att dessa ska kunna styrkas och att de lindrigare brotten behandlas mer summariskt. Detsamma kan gälla när då domstolen ska ange sina domskäl, man tar upp det som framkommit under rättegången och det blir naturligt att lägga huvuddelen av diskussionen kring straffvärdet på de grövre brotten. Det resonemanget stämmer dock inte helt in på de rättsfall jag har undersökt.

Däremot kan det vara så att brotten hemfridsbrott och överträdelse av besöksförbud i sig, genom de relativt låga straffskalorna och samhällets syn på vad som är svår respektive vardaglig brottslighet, i rättsväsendets ögon ses som mer bagatellartade brott jämfört med exempelvis misshandel och att det därför inte anses lika viktigt med utförliga resonemang och motiveringar av domsluten. Det är också möjligt att det rör sig om en processekonomisk fråga, det vill säga en avvägning mellan hur mycket tid och energi som läggs ned på lagförandet av lindrigare brottslighet jämfört med svårare sådan. Det är visserligen en rimlig avvägning, statsekonomiskt sett, men frågan är om det är rimligt ur brottsoffersynpunkt?

Källförteckning

Offentligt tryck

Proposition 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.).

Proposition 1987/88:137 om besöksförbud.

Proposition 1997/98:55 Kvinnofrid.

Litteratur

Brå-rapport 2005:12, *Kriminalstatistik 2004*, Edita, Stockholm.

Eliasson, Mona, (1997), *Mäns våld mot kvinnor. En kunskapsöversikt om kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll*, Natur och kultur, Stockholm.

Enander, Viveka och Holmberg, Carin, (2005), *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*, Kabusa Böcker, Ystad.

Fattah, Ezzat A, (2003), "Selectivity, Inequality and Discrimination in the Treatment of Victims of Crime", I: Nordborg, Gudrun och Sigfridsson, Anna (red), *Våldets offer – vårt ansvar*, Brottsoffermyndigheten, Umeå.

Jareborg, Nils och Zila, Josef, (2000), *Straffrättens påföljdslära*. Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Larsson, Monica, "Kvinnors rätt till nödvärn", *Svensk Juristtidning* 2002, s. 668-685.

Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke och Hägglund, Bo (2001), *Brottsoffer. Från teori till praktik*, Jure CLN AB, Stockholm.

Lundgren, Eva, (2004), *Våldets normaliseringsprocess*, ROKS, Linköping.

Lundgren, Eva, Heimer, Gun, Westerstrand, Jenny och Kallioski, Anne-Marie, (2001), *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*, Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet, Umeå.

Sundén, Anna. (2004), "Den som verkar vettigast vinner", I: Granström, Görel (red), *Den onda cirkeln. Om brottsoffer, genus och rätten*, Uppsala Publishing House, Falun.

Wendt Höijer, Maria, (2002), *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*, Liber AB, Lund.

Rättsfall

RH 1993:24.

Ekonomisk ersättning till brottsoffer ur ett rättskedjeperspektiv

Ett brott kan inte göras ogjort genom ekonomisk ersättning, men ersättningen kan kompensera de skador som uppkommit på grund av brottet och bidra till en känsla av upprättelse för offret. Den som drabbats av skador till följd av brott kan ersättas ur tre olika system, nämligen skadestånd, försäkringar och brottsskadeersättning och brottsoffret kan av olika skäl vara hänvisat till alla tre ersättningssystemen. En grundläggande förutsättning kan därför tyckas vara att ersättningarna samverkar med varandra och att bedömningsgrunderna för ersättning i de olika systemen är gemensamma. Ur ett rättskedjeperspektiv är det viktigt att uppmärksamma hur ersättningsfrågan till brottsoffret löses både inom och mellan ersättningssystemen. Med rättskedjeperspektiv avses här individens rättsliga ställning i och mellan de olika ersättningssystemen.²⁷⁷ Genom att studera rättskedjan mellan ersättningssystemen kan skilda konsekvenser som rättsliga regler och principer ger i systemen synliggöras. Från ett brottsofferperspektiv handlar rättskedjan om att bli behandlad på likvärdigt sätt när det kommer till principfrågan om ekonomisk upprättelse. För att klarlägga rättskedjans innehåll måste de olika systemens normer och rättsregler närmare studeras.

I forskningsprojektet "Ekonomiska konsekvenser för brottsoffer" studeras ersättningssystemens samverkan tillsammans med andra ekonomiska

²⁷⁷ Jfr Lindgren, Pettersson, och Hägglund, 2001, s. 52, som med rättskedjeperspektiv avser de rättsvårdande myndigheternas beroende av varandras verksamheter för att tillgodose medborgarens krav på minskad brottslighet och ökad trygghet med en rättskedja som utgår från brottsanmälan till slutlig lagföring.

följder som kan uppstå för ett brottsoffer.²⁷⁸ I denna artikel fokuseras dock enbart på de tre ersättningsmöjligheter som specifikt uppkommer för den som blivit utsatt för ett brott. Syftet är att beskriva grunderna för de skilda ersättningssystemen och synliggöra några av de konsekvenser som kan uppkomma ur ett rättskedjeperspektiv. Brottsoffer ersätts, liksom andra som drabbats av exempelvis nedsatt arbetsförmåga, dessutom genom det allmänna socialförsäkringssystemet, men eftersom dessa ersättningar inte särskilt utgår till brottsoffer lämnas de utanför denna framställning.

De olika ersättningssystemen

Som inledningsvis framgått kan ersättning till brottsoffer, som ska täcka skador på grund av brott, utgå från tre olika ersättningssystem. Först och främst kan brottsoffret få ersättning från gärningspersonen. Saknar denne medel, eller är okänd, kan offret ersättas via sitt försäkringsskydd. Endast om offret inte kan ersättas av gärningspersonen eller genom försäkringserättigheter utgår ersättning från staten, i form av brottsskadeersättning.

Skadestånd

Ett brottsoffer ska alltså i första hand ersättas av gärningspersonen och ersättningen utgår enligt den rätt till skadestånd som uppkommer enligt skadeståndslagen.²⁷⁹

Historiskt sett kan skadeståndet beskrivas som en straffrättslig bot. Redan under de medeltida landskapslagarna blev skadegöraren skadeståndsskyldig när en skada uppstått på grund av brott, även om skadegöraren inte hade något uppsåt till skadan.²⁸⁰ Skadeståndet stod inte i proportion till skadans storlek utan det hade framför allt en straffrättslig funktion, motiverad utifrån olika vedergällningsföreställningar.²⁸¹ Under 1800-talet blir culpa-regeln mer framträdande inom skadeståndsrätten, vilken innebär att skadevållarens skuld till skadan hamnar i fokus. I och med denna regel blev skadeståndsbestämmelserna giltiga även om skador uppkommit utan samband med brottslig gärning.²⁸² Skadeståndsrätten

²⁷⁸ Projektet, som finansieras av Brottsofferfonden och förväntas vara slutfört under år 2007, granskar bl.a. de ekonomiska följder som skadestånd eller brottsskadeersättning kan få avseende offrets rätt till andra socialförsäkringsersättningar.

²⁷⁹ Skadeståndslag (1972:207).

²⁸⁰ Karlgren, 1965, s. 9 ff.

²⁸¹ Prop. 1972:5, s. 75.

²⁸² SOU 1992:84, s. 52 ff.

ansågs uppfylla två viktiga funktioner, såsom dels en avskräckande och moralbildande funktion – så kallad prevention – och dels en reparativ funktion – gottgörelse till hundra procent.

Utvecklingen på framför allt personskadeområdet har dock under de senaste årtiondena medfört att den skadelidandes behov av ersättning har haft företräde framför skadeståndets preventiva funktion.²⁸³ Redan i ett principbetänkande år 1950 framlades för första gången tanken på att skadeståndsrätten skulle avlösas av försäkringsersättningar.²⁸⁴ Vid införandet av skadeståndslagen år 1972 ifrågasätts preventionstanken med skadestånd och dess funktion som ett ersättningssystem understryks istället.²⁸⁵ Samspelet mellan skadestånd och försäkring lyftes upp i diskussionerna och dessa aspekter utgör alltså en viktig utgångspunkt för skadestånd eftersom skadeståndets ersättande funktion många gånger har tagits över av olika försäkringar.

Skadeståndet kan beskrivas som en civilrättslig ersättning, som förutsätter att vissa objektiva och subjektiva rekvisit är uppfyllda för att ersättning ska utgå. Objektivt sett måste en skada ha uppkommit genom någon form av aktivt handlande, med adekvat kausalitet mellan skadan och handlingen. Med adekvat kausalitet avses att skadan ska vara en förutsebar, naturlig och följdriktig konsekvens av handlingen. Culparegeln föreskriver att subjektivt sett ska skadan ersättas av den som varit vållande genom uppsåt eller oaktsamhet.²⁸⁶

En central princip inom skadeståndsrätten är att den skadelidande ska få full ersättning för skadan och därmed försättas i samma läge som om skadan aldrig inträffat.²⁸⁷ Skador som ersätts delas in i ekonomiska och ideella skador. Ekonomiska skador består av personskada, sakskada och ren förmögenhetsskada, medan ideella skador är icke-ekonomiska skador som kan uppkomma i samband med personskada eller genom kränkning. Med ideella skador avses bland annat lidande, obehag och psykiska påfrestningar.²⁸⁸ Ersättning för sveda och värk, som ingår som en ersättningsbar ideell skada vid personskada, får inte förväxlas med kränkingsersättning.²⁸⁹ Skillnaden dem emellan är att kränkingsersättningen avser den kränkning som själva brottet utgör, medan sveda och värk ska kompensera det efterföljande lidandet som själva

²⁸³ SOU 1992:84, s. 60.

²⁸⁴ Se SOU 1950:16.

²⁸⁵ Prop. 1972:5, s. 88, SOU 1992:84, s. 54 ff., samt Kleineman, 2003, s. 322.

²⁸⁶ Se bl.a. Karlgren, 1965 och Hellner, 1972.

²⁸⁷ Se bl.a. prop. 1972:5, s. 80, prop. 1975:12, s. 111 och prop. 1977/78:126, s. 7.

²⁸⁸ 2 kap. 1 § och 5 kap. skadeståndslagen. Se bl.a. Hellner, 1972 och 2001 samt SOU 1998:40.

²⁸⁹ 5 kap. 6 § skadeståndslagen och jfr 5 kap 1 § 3 p. skadeståndslagen.

personskadan gett upphov till.²⁹⁰ De allmänna försäkringarnas utbyggnad i samhället, tillsammans med olika ansvarsförsäkringar, har medfört att skadestånd i dag huvudsakligen ersätter olika typer av ideella skador.²⁹¹

När det gäller skadeståndets bestämmande beaktas inte bara brottsoffrets behov av upprättelse och full ersättning för skadan. Även skadevållarens möjlighet att betala skadeståndet kan få betydelse.²⁹² Förutsättningarna för jämkning till skadevållarens fördel är dock så snäva att det sällan finns utrymme för att tillämpa regeln.²⁹³ Brottsoffrets eventuella medverkan till skadorna inverkar också på fastställandet av skadestånd. Medverkandegrunden innebär att brottsoffret antingen uppsåtligt eller genom grov vårdslöshet medverkat till skadan och att ersättningen genom detta kommer att jämkas till brottsoffrets nackdel.²⁹⁴

Försäkringsersättningar

Finns det ingen möjlighet till skadestånd – antingen för att gärningspersonen saknar ekonomiska förutsättningar eller är okänd – kan brottsoffret få ersättning via sitt försäkringsbolag. Detta gäller om den skadelidande omfattas av något försäkringsskydd genom avtal, en så kallad omvänd ansvarsförsäkring. Det är i huvudsak genom försäkringsbolagens hemförsäkringar som ersättningar till brottsoffret utgår.

Överfallsförsäkringarna ingår i försäkringsbolagens försäkringsvillkor, som baseras på en civilrättslig lagstiftning.²⁹⁵ Försäkringen grundas på ett avtalsförhållande, där försäkringsbolagets försäkringsavtal sätter gränserna för skyddet. I de flesta hemförsäkringar finns ett överfallsskydd som ger den försäkrade en ersättning om denne blivit utsatt för ett överfall.²⁹⁶ Inom vissa försäkringsbolag är ersättningen subsidiär till skadestånd eftersom den skadelidande måste visa att denna har rätt till skadestånd men att gärningspersonen antingen är okänd eller oförmögen att betala. I något fall gäller inte heller överfallsskyddet om den skadelidande kan få ersättning från någon annan försäkring medan andra bolag valt att enbart undanta

²⁹⁰ Prop. 2000/01:68, s. 19 och NJA 1991 s. 776.

²⁹¹ SOU 1992:84, s. 56 ff.

²⁹² 6 kap. 2 § skadeståndslagen.

²⁹³ Prop. 1975:12, s. 138.

²⁹⁴ 6 kap. 1 § skadeståndslagen.

²⁹⁵ Försäkringsavtalslag (2005:104) sätter de yttre gränserna för försäkringsavtalet.

²⁹⁶ De försäkringsvillkor som studerats i gäller framför allt Folksam Försäkringsvillkor 1 januari 2004 Hem och villa, Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring 2003-01-01, Länsförsäkringar Västerbotten Villahemförsäkring, villkor 2001-06-01 och försäkringsbolaget If, Hem Försäkringsvillkor maj 2004. Notera att Länsförsäkringar består av 24 fristående bolag, vilket kan innebära att villkoren ser olika ut mellan bolagen.

rätten till ersättning om betalningen utgår från arbetsskadeförsäkringen eller det statliga personskadeskyddet.²⁹⁷

Försäkringsbolagen utformar sina villkor huvudsakligen som summaförsäkringar eller skadeförsäkringar. I en summaförsäkring utgår ersättningen med en i förväg fastställd summa, medan skadeförsäkringen lämnar ersättning utifrån den konkreta situationen i det enskilda fallet.²⁹⁸ I några villkor görs även hänvisningen till att ersättningen bestäms enligt svensk skadeståndsrätt, samtidigt som de högsta utbetalande beloppen begränsas.²⁹⁹ Summaförsäkringarna kan sägas vara en ersättningsform som innefattar en gemensam ersättning för både personskador och kränkningar. Skadeförsäkringarna kan innehålla olika ersättningar för personskador och kränkning. Gemensamt för försäkringsbolagen är att ersättningen är begränsad, oaktat om villkoren är utformade som summaförsäkring eller skadeförsäkring.³⁰⁰

Försäkringsvillkoren är i många avseenden likvärdiga hos de olika försäkringsbolagen, oavsett ersättningens utformning. I villkoren framgår att skyddet gäller för privatlivet och för flertalet bolag innebär det att om någon blir överfallen till och från arbetet, utgår ingen ersättning. Någon motsvarande begränsning när det gäller skadestånd eller brottsskadeersättning saknas. Diskussioner har förts om att arbetsgivarna, istället för staten, borde stå för kostnaderna när det gäller att ersätta denna typ av skador. Lagstiftaren har dock valt att invänta utvecklingen inom de kollektiva och privata försäkringarna.³⁰¹

Andra gemensamma villkor bland försäkringsbolagen fastställer att överfallsskyddet inte gäller om den skadelidande utan skälig anledning utsätter sig för risken att skadas. Detta gäller även om skadan blir allvarligare än som kunnat förutses, eller om den skadade har varit påverkad av alkohol eller andra berusningsmedel, om det inte kan påvisas att skadan saknat samband med påverkan. Vid våldtäkt eller annat sexuellt tvång ska dock den skadelidandes eget beteende inte beaktas.³⁰²

²⁹⁷ Länsförsäkringars Villahemförsäkring, s. 40.

²⁹⁸ Hellner, 1994, s. 56.

²⁹⁹ Länsförsäkringar och If.

³⁰⁰ En liknande begränsning finns i brottsskadeersättningen enligt 11 § brottsskadelagen. Här begränsas personskada till högst 20 gånger prisbasbeloppet. För år 2005 innebär det 788 000 kronor. Ersättning med anledning av kränkning, sakskada eller allmän förmögenhetsskada begränsas till högst tio gånger prisbasbeloppet, således 394 000 kronor.

³⁰¹ Prop, 1998/99:41, s. 39.

³⁰² Folksam Försäkringsvillkor 1 januari 2004 Hem och villa, Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring 2003-01-01, Länsförsäkringar Villahemförsäkring, villkor 2001-06-01 och försäkringsbolaget If, Hem Försäkringsvillkor maj 2004.

Brottsskadeersättning

Ersätts brottsoffret inte av gärningspersonen eller via något försäkringsavtal kan brottsskadeersättning utgå. Lagen om brottsskadeersättning är en offentlighetsrättslig lagstiftning, där ersättningen finansieras genom allmänna skatter. Det är viktigt att understryka att ersättningen inte är något skadestånd från samhällets sida för bristande skydd gentemot medborgarna. Ersättningen ska istället ses som en rimlig och rättvis solidaritet som samhället uppvisar gentemot brottsoffren, genom att åta sig ett ersättningsansvar och ersättningen syftar till att ge brottsoffret någon form av reparativ ersättning för skadan.³⁰³

Ersättningen är subsidiär till annan ersättning och vid bestämmande av brottsskadeersättning ska därför skadestånd eller andra ersättningar på grund av skadan avräknas.³⁰⁴ Brottsskadeersättningen kan därför beskrivas som en garanti eller ett yttersta skydd för den skadelidande. Som påpekats är brottsskadeersättningen inte att betrakta som ett skadestånd, men den ska ändå bestämmas enligt skadeståndsrättsliga principer och regler. Ersättningen baseras därmed på den skadeståndsrättsliga principen om full gottgörelse för skadan.³⁰⁵

För att ersättning ska utgå krävs att offret blivit skadad genom ett brott, genom en handling som är otillåten, och att gärningspersonen har ett personligt ansvar.³⁰⁶ Det krävs som huvudregel inte att brottet är uppsåtligt eller att gärningspersonen har fällts till ansvar för brottet för att ersättning ska utgå. Brottsskadeersättning kan dessutom utbetalas även om brottet är pre-skriberat.³⁰⁷

Brottsskadeersättning utges vid personskada och kränkningar till följd av brott.³⁰⁸ I undantagsfall utgår ersättning även vid sakskada eller ren förmögenhetsskada.³⁰⁹ Ersättning för personskada följer skadeståndslagens regler och som personskada räknas även skador på kläder, glasögon och liknande föremål som den skadade bar på sig vid skadetillfället.³¹⁰ Ersättningen omfattar dessutom sjukvårdskostnader och andra kostnader, inkomstförlust

³⁰³ Prop. 1977/78:126, s. 9 och s. 38 samt 2005/06:RFR1, s. 8. Se även Romander, 1999, s. 394.

³⁰⁴ 6-8 §§ brottsskadelagen.

³⁰⁵ Prop. 1977/78:126, s. 7 och s. 38 samt SOU 1977:36, s. 139 f.

³⁰⁶ Med brott avses både straffbelagda handlingar enligt brottsbalken (BrB) och brott enligt specialstraffrättslig lagstiftning, bl.a. trafikbrott. Se t.ex. NJA 1997 s. 315 och NJA 1997 s. 572.

³⁰⁷ Prop. 1977/78:126, s. 38. Det finns dock en preskriptionstid för brottsoffret avseende rätt att kräva ersättning från Brottsoffermyndigheten enligt 14 § brottsskadelagen.

³⁰⁸ 1-2 §§ brottsskadelagen (1978:413).

³⁰⁹ 3-4 §§ brottsskadelagen.

³¹⁰ 5 kap. 1-5 § skadeståndslagen och 2 § brottsskadelagen.

och kompensation för sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt särskilda olägenheter till följd av skadan. Brottsskadeersättning för kränkning baseras väsentligen på samma principer som den skadeståndsrättsliga bedömningen.

Brottsskadeersättningen kan jämkas utifrån dels skadeståndslagens allmänna jämkningsgrund om medverkan och dels på grund av brottsoffrets uppträdande, om offret antingen uppsåtligt eller oaktsamt ökat skaderisken. Anledningen till att det finns en utökad jämkningsmöjlighet i brottsskadeersättningen är att den inte bara ska ses som en social funktion utan även beaktas ur ett kriminalpolitiskt perspektiv. Det anses därför vara rimligt att den som deltagit i brottslig eller i annan klandervärd verksamhet får finna sig i en reducerad ersättning eftersom det skulle kunna upplevas som stötande om den skadade i en sådan situation får full ersättning.³¹¹ Har den som uppträtt provocerande tillfogats allvarliga skador, som inte stått i rimlig proportion till provokationen, görs dock vanligen ingen jämkning.³¹²

Konsekvenser utifrån ett rättskedjerspektiv

Från ett brottsofferperspektiv utgör möjligheten till ekonomisk upprättelse en komplicerad rättskedja. Ersättning för skador på grund av brott utgår från tre olika system som är både samtida och subsidiära till varandra. Ersättningssystemen styrs utifrån skilda rättsliga principer, som till viss del överensstämmer sinsemellan, men även uppvisar avvikande drag. Skadeståndet grundas på en privaträttslig rättighet, där skadevållarens egen ekonomiska situation kan vara avgörande för möjligheten att få skadestånd. Försäkringsersättningarna baseras i sin tur på olika avtalsrättsliga förhållanden mellan brottsoffret och försäkringsbolaget medan brottsskadeersättningen vilar på en offentligrättslig lagstiftning där rätten till ersättning grundas på skadeståndsrättsliga principer men med statlig finansiering.

Det finns ett flertal beröringspunkter mellan de olika ersättningssystemen och genom ett rättskedjerspektiv tydliggörs olika konsekvenser som kan uppstå för ett brottsoffer. Jag har nedan valt två utgångspunkter kopplade till ersättningssystemen, nämligen vem som är att betrakta som brottsoffer i systemen och om det finns olika begränsningar i skadetyper och belopp?

³¹¹ Prop. 1977/78:126, s. 24 f, prop. 1998/99:41, s. 13 ff och bet. 1998/99:JuU20 samt Brottsoffermyndighetens referatsamling, 2003, s. 22 f.

³¹² Brottsoffermyndighetens referatsamling, 2003, s. 22.

Brottsofferbegreppet

Vem är ett brottsoffer? Är samma person att betraktas som brottsoffer i alla ersättningssystemen? Det finns olika definitioner av begreppet brottsoffer. Det kan avse både människor som drabbats av brott och fysiska eller juridiska offer för ekonomisk brottslighet eller miljöförstöring med mera.³¹³ Begreppet brottsoffer är vedertaget inom den rättsvetenskapliga forskningen och det förekommer även i förarbeten och rättsregler. Inte desto mindre saknas en legal definition av begreppet.³¹⁴ En vanlig definition av begreppet brottsoffer inom juridiken är en fysisk person som drabbats av personskada, sakskada eller psykiskt lidande till följd av brott.³¹⁵ Gäller även den definitionen inom ersättningssystem? Vid en närmare granskning av de olika ersättningssystemen framgår att det finns både begränsningar och utvidgningar i förhållande till denna definition. Generellt sett ersätts fysiska personer som drabbats av personskador och kränkning på grund av brott i samtliga system. Begränsningar inom systemen medför dock att personkretsen inte alltid överensstämmer mellan systemen.

Anhöriga till den som dödats har rätt till skadestånd och brottsskadeersättning för personskada, främst psykiska besvär, som har åsamkats dem till följd av dödsfallet.³¹⁶ Som anhörig räknas den som genom släktskap, samboende eller liknande står den skadade särskilt nära.³¹⁷ Om en närstående uppsåtligen dödas lämnar även ett flertal försäkringsbolag ersättning med ett fast belopp.³¹⁸ Som närstående definieras make, sambo, föräldrar och barn samt syskon som den anhörige sammanbor med.³¹⁹ Till skillnad från både skadeståndsrätten och brottsskadeersättningen finns det inte

³¹³ Persson, 2004, s. 197 f.

³¹⁴ I lagstiftningen används dock framför allt begreppet målsägande, 20 kap. 8 § rättegångsbalken (RB). Begreppet målsägande kan beskrivas som både rymligare och snävare än brottsofferbegreppet, genom att ett brottsoffer kan sakna målsäganderätt samtidigt som en målsägande inte alltid är ett brottsoffer, se vidare bl.a. Diesen, 1995 och Persson 2004.

³¹⁵ Diesen, 1995, s. 29. Se även prop. 2000/01:79, s. 8.

³¹⁶ 5 kap. 2 § 3 p. skadeståndslagen. Rätt till kränkingsersättning till anhöriga avvisades dock av lagstiftaren med motivet att ersättning för kränkning endast utgår till den som direkt blivit utsatt för kränkning genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära. En utvidgning skulle utgöra en principiell nyhet i svensk skadeståndsrätt som krävde mer ingående överväganden med beaktade av olika rättssystematiska konsekvenser, prop. 2000/01:68, s. 36.

³¹⁷ Prop. 2000/01:68, s. 33. I ett fall har dock även syskon räknats som anhöriga och befunnits ha rätt till skadeståndersättning, NJA 2000 s. 521.

³¹⁸ Se Länsförsäkringar, If och Trygg-Hansa. Folksam saknar dock rätt ersättning om anhörig dödas.

³¹⁹ Se bl.a. Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring, s. 36.

någon möjlighet för den försäkrade att få ersättning om den anhöriga endast skadats allvarligt eller om den bortgångne dödats genom ett oaktsamhetsbrott.

Brottsoffer som sammanbor med gärningspersonen har inte rätt till försäkringsersättning enligt försäkringsavtalen.³²⁰ Det medför att framför allt kvinnor som blir utsatta för våld av någon som de sammanbor med, inte räknas som brottsoffer i dessa sammanhang. Att reglera denna typ av skador genom privata försäkringar anses av försäkringsbranschen vara i princip omöjligt eftersom överfallsskyddet dels anses gälla ett utifrån kommande angrepp, dels skulle medföra alltför höga premier och dels kunde komma gärningsmannen tillgodo.³²¹ Inskränkningen innebär vidare att inte heller barn omfattas av hemförsäkringens överfallsskydd, om barnet blivit utsatt för våld eller övergrepp av sina föräldrar. Inskränkningar av dessa slag saknas beträffande både skadestånd och brottsskadeersättning.

Barn som bevittnar våld är en kategori av personer som de senaste åren stått i fokus för medialt intresse och politisk diskussion. I ett förslag från justitiedepartementet år 2004 föreslås att barn som bevittnar brott ska betraktas som brottsoffer.³²² Sedan tidigare finns det möjlighet för barn som bevittnar brott att erhålla brottsskadeersättning, nämligen om barnet till följd av detta drabbats av en personskada.³²³ Rätt till ersättningen förutsätter dock att det finns rätt till skadestånd. Ett barn som drabbats av känslomässiga eller psykiska besvär som trots allt inte kan hänföras till personskada har därför inte någon rätt till ersättning, genom vare sig skadestånd eller brottsskadeersättning. Rätt till skadestånd saknas också om barnet visserligen fått en personskada men det inte anses vara en sådan följd av den skadegörande handlingen som faller inom gärningspersonens ansvarsområde. I förslaget om rätt till ersättning för barn som bevittnar brott föreslås ett införande av en särskild ersättning till dessa barn. Genom en utökning av kretsen brottsoffer som har rätt till brottsskadeersättningen åtar sig staten ansvaret för de barn som påverkas av att tvingas bevittna våld mot en närstående person. Barnen föreslås dock ingen rätt till ersättning från gärningspersonen genom skadestånd, eftersom det ansågs innebära en avvikelse från allmänna skadeståndsrättsliga principer som inte bör rubbas

³²⁰ Folksam Försäkringsvillkor Hem och villa, s. 23, Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring, s. 35, Länsförsäkringar Villahemförsäkring, s. 40 och If Hem Försäkringsvillkor, s. 13.

³²¹ SOU 1998:40, s. 227.

³²² Ds 2004:56, s. 39 ff. Se även Maria Forsmans bidrag i denna volym.

³²³ Nyhetsbrev från Brottsoffermyndigheten, 2004.

utan goda skäl.³²⁴ Inte heller enligt de privata försäkringsavtalen som ger ersättning till brottsoffer, får barn som bevittnar brott någon ersättning.

Sammantaget kan sägas att försäkringsersättningarna generellt sett utgår från en mer begränsad definition av brottsoffer än skadestandsreglerna, medan skadestandsersättningar i sin tur är mer avgränsande jämfört med brottsskadeersättningen. Den som utgör ett ersättningsberättigat brottsoffer ur skadestandsrättslig synvinkel kan alltså riskera att inte ha rätt till ersättning ur försäkringssystemen, för att återigen betraktas som brottsoffer med rätt till ersättning ur det statliga systemet. Samtidigt kan den som har rätt till skadestånd sakna rätt till försäkringsersättning och brottsskadeersättning. Slutligen kan ett offer sakna rätt till både skadestånd och försäkringsersättning men ändå vara berättigad till brottsskadeersättning. Allt är beroende av om offret anses vara ett brottsoffer som omfattas av rätten till ersättning i de olika systemen.

Begränsningar i skadetyper och ersättningsbelopp

En central skadestandsrättslig princip är att den skadelidande ska få full täckning för skadan, vilket innebär att brottsoffret ska sättas i samma ekonomiska situation som om skadan aldrig inträffat. Därutöver ska brottsoffret även få upprättelse för den förnedrande och kränkande handlingen som denne blivit utsatt för och få en möjlighet att återställa självrespekten och självkänslan. Principen upprätthålls dock inte avseende försäkringsersättningar, vilka huvudsakligen är utformade som summaförsäkringar och inte tar hänsyn till den faktiskt inträffade händelsen eller beaktar eventuella kränkningar. Även brottsskadeersättningen som baseras på skadestandsrättsliga principer innehåller vissa skillnader gentemot skadestandsersättningen. Som tidigare framgått finns det en större möjlighet att begränsa rätten till brottsskadeersättning utifrån offrets eget beteende än vad som görs inom skadestandsrätten. Å andra sidan finns det en möjlighet att beakta skadevällarens möjlighet att betala skadestånd, vilket inte fästs avseende vid inom brottsskadeersättningen. Inom brottsskadeersättningen finns det dessutom två andra begränsningar av ersättningsbeloppen som saknas inom skadeståndet, nämligen dels en övre begränsning av hur höga ersättningar som betalas ut och dels ett avdrag för ett självriskbelopp som i huvudsak alla brottsoffer omfattas av.³²⁵

Alla skador ersätts inte heller i samtliga ersättningssystem. Återigen är försäkringarna mer inskränkande än skadestånd och brottsskadeersätt-

³²⁴ Ds 2004:56, s. 45 f.

³²⁵ 10-11 §§ brottsskadelagen.

ningen. I detta sammanhang bör det dock understrykas att brottsskadeersättningens regler är mer restriktiva än skadeståndslagens bestämmelser, vilket kan bero på att brottsskadeersättningen i grunden är ett statligt ersättnings-system som inte ska jämföras med skadestånd.

Sammanfattningsvis finns det skillnader mellan systemen när det gäller begränsningar i skadetyper och ersättningsnivåer. Försäkringsersättningarna begränsar brottsoffers möjlighet till ersättning i störst utsträckning. Därefter är brottsskadeersättningen mer begränsande i jämförelse med skadestånd.

Samtidigt säger detta inte någonting om offrets faktiska möjlighet att få ersättning. Kanske är det så att gärningspersonens möjlighet att betala för de skador som denne åsamkat offret är relativt små, i jämförelse med den betalningsförmåga som både försäkringsbolagen och Brottsoffermyndigheten har. Kan detta vara en förklaring till de begränsade ersättningarna i försäkringsavtalen och brottsskadelagen?

Ett komplicerat samspel

Det är ett komplicerat samspel mellan skadestånd, försäkring och brottsskadeersättning. Detta konstaterades redan vid införandet av skadeståndslagen år 1972.

Gottgörelse för skador utgår således idag från flera skilda källor enligt ett mångskiftande system med åtskilliga komponenter, karaktäriserade av ett komplicerat samspel mellan skadestånd och olika former av offentlig och privat försäkring.³²⁶

Eftersom de olika ersättningarna baseras på skilda rättsregler och förutsättningar är det ofrånkomligt att det kan bli skillnader i bedömningarna. Det visar ju bland annat brottsofferbegreppet och de olika begränsningarna inom systemen. Under de senaste åren har även diskrepansen mellan skadestånd och brottsskadeersättningen diskuterats. Brottsskadeersättningen beslutas av Brottsoffermyndigheten, som gör en från domstolarna fristående bedömning av om ersättning ska betalas ut och dess beslut kan inte överklagas.³²⁷ Har skadehändelsen redan prövats i domstol är myndigheten således inte bunden av avgörandet men är skadeståndet sakprövat tenderar myndigheten att i de flesta fall fastställa brottsskadeersättningen till samma belopp. Myndigheten frångår dock domstolens beslut om rättstillämpningen inte varit korrekt, om ersättningsnivån avviker från rådande praxis eller om

³²⁶ Prop. 1972:5, s. 80.

³²⁷ Prop. 1977/78:126, s. 8 och 12 § brottsskadelagen.

myndigheten kan grunda sitt beslut på omständigheter som inte varit kända för domstolen.³²⁸ Brottsoffermyndigheten har alltså möjlighet att höja eller sänka ersättningen jämfört med det skadestånd som domstolen beslutat. Det är dock viktigt att understryka att prövningen av rätten till brottsskadeersättning inte är en omprövning av gärningspersonens skyldighet att betala skadestånd, utan syftet är som tidigare påpekats att säkerställa att brottsoffret får någon form av reparativ ersättning. Utbetalning av brottsskadeersättning medför inte heller att skadevällaren undandras från skadeståndsansvar eftersom Brottsoffermyndigheten får ett regressanspråk gentemot gärningspersonen.³²⁹

Ett brottsoffer som har rätt till skadestånd behöver inte ha rätt till vare sig försäkringsersättning eller brottsskadeersättning. Men det kan också betyda att den som inte får skadestånd eller omfattas av en försäkring kan beviljas brottsskadeersättning. Ur ett rättskedjeperspektiv – omfattande rätten till upprättelse och kompensation – kan det därmed uppstå luckor mellan ersättningssystemen. Rätten till ersättning kan uppstå eller brytas i vart och ett av systemen, vilket kan bero på både de skilda rättsliga förutsättningar som kedjan löper genom och de faktiska omständigheter som ersättningssystemen verkar inom. Vikten av att upprätthålla olika rättsliga konstruktioners principiella uppbyggnad måste dock vägas mot brottsoffers behov av upprättelse genom ekonomisk ersättning. Från ett brottsofferperspektiv bör rätten till ekonomisk kompensation vara förutsägbar, med en rättslig reglering som så långt som möjligt baseras på gemensamma bedömningsgrunder och leder till likvärdiga resultat.

³²⁸ 2005/06:RFR1, s 7-14. Se vidare Brottsoffermyndighetens referatsamling 2003, s. 9.

³²⁹ 17 § brottsskadelagen.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 1950:16 Förberedande utredning angående lagstiftning på skadeståndsrättens område. (Ivar Strahl).

SOU 1977:36 Ersättning för brottsskador. Betänkande av brottsskadeutredningen.

SOU 1992:84 Ersättning för kränkning genom brott. Delbetänkande av kommittén om ideell skada.

SOU 1998:40 Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras? Betänkande av brottsofferutredningen.

Ds 2004:56 Barnen i brottets skugga. Justitiedepartementet.

Proposition 1972:5 med förslag till skadeståndslag m.m.

Proposition 1977/78:126 Ersättning för brottsskador.

Proposition 1998/99:41 Ändringar i brottsskadelagen.

Proposition 2000/01:68 Ersättning för ideell skada.

Proposition 2000/01:79 Stöd till brottsoffer.

Betänkande 1998/99:JuU20 Ändringar i brottsskadelagen.

Rapport 2005/06:RFR1 Brottskadeersättning och skadestånd på grund av brott. Undersökning av skillnader mellan beslutad brottsskadeersättning och av domstol sakprövat skadestånd. Justitieutskottet.

Litteratur

Diesen, Christian, (1995) ”Brottsoffret och omvärlden”, I: Diesen, Christian (red.), *Brottsoffrets rätt*, Juristförlaget, Stockholm.

Hellner, Jan, (1994), *Försäkringsrätt*. Faksimilupplaga, Stockholm.

Hellner, Jan, (1972), *Skadeståndrätt*. Almqvist och Wicksell, Stockholm.

Hellner, Jan, (2001), *Skadeståndsrätt*. Norstedts förlag, Stockholm.

Karlgren, Hjalmar, (1965), *Skadeståndsrätt*. P.A. Norstedts & Söners Förlag, Stockholm.

Kleineman, Jan, ”Skadeståndsrättens tillväxt – ett samhällsproblem eller en rättvisefråga?”, I: *Svensk Juristtidning* 2003, s. 319-339.

Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke och Hägglund, Bo, (2001), *Brottsoffer. Från teori till praktik*. Jure förlag, Stockholm.

Persson, Åsa, (2004), *De politiska partiernas rättspolitik*. Iustus förlag, Uppsala.

Romander, Holger, (1999), ”Om statlig brottsskadeersättning – i Sverige och utomlands”, I: *Festskrift till Ulf K. Nordensson*, Jure AB, Stockholm.

Övrigt

Brottsoffermyndighetens referatsamling 2003.

Nyhetsbrev från Brottsoffermyndigheten, årgång 9. Nummer 1-2, 2004.

Folksam Försäkringsvillkor 1 januari 2004 Hem och villa.

If, Hem Försäkringsvillkor maj 2004.

Länsförsäkringar Västerbotten Villahemförsäkring, villkor 2001-06-01.

Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring 2003-01-01.

Den rättspolitiska frågan brottsoffer – alla är för, men hur?

På 1970-talet blev de svenska politiska partierna medvetna om att samhällets ansvar att utkräva straff för begångna brott inte nödvändigtvis innebär att brottsoffrens intressen är tillgodosedda. Det kanske inte var tillräckligt att straffet kunde uppfattas som rättvis vedergällning eller att det förde med sig eventuell moralisk upprättelse för brottsoffer. Det parlamentariska intresset för brottsofferfrågor ökade och lagstiftning infördes som grundade sig på brottsoffers behov av skydd, stöd och hjälp.³³⁰ Partiernas medvetenhet är ännu i allra högsta grad aktuell.³³¹

Det hävdas ibland att svenska politiska partier entydigt är för ett ökat stöd till brottsoffer.³³² På ett allmänt plan stämmer det säkert. Min forskning visar dock att skillnaderna mellan partierna är stora. Exempelvis skiljer sig Socialdemokratiska arbetarepartiets (s) rättspolitik markant från åtminstone Vänsterpartiet (v) och Folkpartiet liberalerna (fp).

I rättspolitiska program redovisar partierna bland annat sin syn i olika brottsofferfrågor.³³³ Det finns tidiga dokument där partierna behandlar en begränsad del av rättspolitiken. Moderata Samlingspartiets (m) *Bättre rätts-säkerhet för medborgarna* från 1986 är ett sådant exempel, och *Kvinnans väg till frihet* från 1946 utarbetat av Sveriges Kommunistiska Parti ett annat. Däremot är företeelsen med sammanhållna program med partiernas

³³⁰ Det ökade parlamentariska intresset kan konstateras bl.a. genom att antalet motioner om brottsoffer ökade samt att fler lagstiftningsärenden initierades. Se Persson, 2004, s. 202 ff.

³³¹ Se t.ex. Ju 2004:1.

³³² Se Tham, 2001, s. 36.

³³³ Andra exempel på frågor som behandlas rör rättsväsendet i allmänhet och domstolarna i synnerhet, brottslighet, brottsbekämpning, författningsdomstol, rättshjälp, rättssäkerhets- och rättstrygghetsaspekter.

syn på centrala rättsliga frågor relativt ny. Numera har dock de flesta partier särskilda program för det rättspolitiska politikområdet.³³⁴ Till detta är partierna tvungna. Så gott som dagligen tar de ställning till frågor av rättspolitisk art vilket är nödvändigt med hänsyn till den centrala roll de har i lagstiftningsprocessen, där ofta två eller flera partier utövar lagstiftarfunktionen. Först bestämmer sig partierna, därefter parlamentet som också kan ses som riksdagsmajoriteten eller lagstiftaren.³³⁵

Fastän flera partier har rättspolitiska program har de varit passiva under lång tid. Det ger anledning till åtminstone två reflektioner. Den ena gäller den vikt som läggs vid de dokument som uppkommer under lagstiftningsprocessen och som förmedlar ett partis, eller flera partiers, rättspolitiska uppfattning. Den andra är nära förbunden med den svenska lagstiftningsdoktrinen vilken legitimerat politikens företrädare framför rättens. Lagstiftning ses här främst som ett medel i samhällets sociala och ekonomiska omvandling.³³⁶

De två största partierna har ännu inte utarbetat program för detta, rättsligt, viktiga område. Moderata samlingspartiet har dock, tillsammans med övriga partier i "Alliansen för Sverige", presenterat ett rättspolitiskt program inför riksdagsvalet 2006.³³⁷ Det under långa tider statsbärande partiet tycks inte prioritera denna fråga.³³⁸ Däremot redovisar partiet för de flesta andra politikområden sina ståndpunkter och argumentation.³³⁹

I den här artikeln presenterar jag kortfattat de politiska partiernas rättspolitik avseende traditionell brottsofferlagstiftning.³⁴⁰ De partier vars rättspolitik har analyserats är s, m, fp och v. Det undersökta materialet utgörs till stora delar av offentligt tryck där utskottsbetänkanden, parti- och kommittémotioner och propositioner intar en central plats. Även internt partimaterial har analyserats.³⁴¹ Med en systematiserande textanalys analyserade jag de argument och den tankestruktur som kommer till uttryck

³³⁴ Se Persson, 2004, s. 41 ff.

³³⁵ Lewin, 2002, s. 36.

³³⁶ Nygren, 1998, s. 103.

³³⁷ *Ett tryggare Sverige*, <http://www.maktskifte06.se/index.asp?id=&artid=185>

³³⁸ Det finns dock dokument av rättspolitisk karaktär, t.ex. avseende nämndemäns inflytande i domstol samt censur, se Persson, 2004, s. 41 ff. Mer allmänt hållna skrivningar, se *Partiprogram för Socialdemokraterna*, 2001 "Till välfärdspolitiken hör också tryggheten på gator och torg och i det egna hemmet. Samhället måste reagera tydligt mot brott och regelöverträdelser.", s. 25 f.

³³⁹ En mångfald av program finns på www.socialdemokraterna.se

³⁴⁰ Resultaten finns i sin helhet i min avhandling *De politiska partiernas rättspolitik*, Iustus förlag AB, Uppsala 2004. Förutom på den traditionella brottsofferlagstiftningens område undersökte jag även partiernas rättspolitiska syn beträffande hemliga straffprocessuella tvångsmedel samt statlig rättshjälp.

³⁴¹ Se Persson, 2004, s. 41 ff. och s. 90 ff.

i materialet.³⁴² Samtliga lagstiftningsärenden som har undergått riksdagsbehandling från den tidpunkt då brottsoffer blev en parlamentarisk fråga i början av 1970-talet, till lagstiftning som trädde i kraft före den 1 juni 2004 har beaktats.

I artikeln redovisar jag dels skiljelinjer i den rättspolitiska dimensionen, dels allmänna slutsatser om lagstiftning till skydd, stöd och hjälp för brottsoffer. Ett resultat av undersökningen kan nämnas redan nu; frågan om skydd på folkbokföringsmässig grund har inte vid något tillfälle varit kontroversiell. Innan jag går över till resultaten av undersökningen ägnas visst utrymme åt innebörden av den rättspolitiska dimensionen.

Först måste dock något sägas om innehållet i traditionell brottsofferlagstiftning.

Traditionell brottsofferlagstiftning

Traditionell brottsofferlagstiftning kan sägas omfatta olika lagstiftningsåtgärder som syftar till att förbättra brottsoffers möjligheter till skydd, stöd och hjälp.³⁴³ Det rör sig bland annat om brottsskadeersättning; den som drabbas av skada till följd av brott (målsägande) ersätts av det allmänna om gärningsmannen saknar förmåga att betala skadestånd.³⁴⁴

Ett annat stöd utgörs av så kallad stödperson och innebär att den som har utsatts för brott och hörs med anledning av åklagarens talan, har rätt att ha med sig någon som personligt stöd vid bland annat förhör och rättegång.³⁴⁵ Vidare finns reglerna om målsägandebitråde som ger brottsoffer rätt att på statens bekostnad bistås av en juridiskt kunnig person när förundersökning har inletts. Om det gäller sexualbrott ska ett målsägandebitråde förordnas medan biträde kan förordnas i samtliga fall där fängelse kan följa. Biträdet ska bland annat bevaka målsägandens intressen i olika handläggningsfrågor och bistå målsägandens talan om enskilt anspråk om inte åklagaren gör det.³⁴⁶

Besöksförbud kan utfärdas av åklagare i syfte att skydda en person som riskerar att utsättas för brott, förföljas eller allvarligt trakasseras.³⁴⁷ Brottsoffer kan även skyddas på folkbokföringsmässig grund genom att

³⁴² Om textanalys som metod, se t.ex. Esaiasson, Gilljam, Oscarsson och Wägnerud, 2003, s. 233 ff.

³⁴³ Persson, 2004, s. 81 ff.

³⁴⁴ Brottsskadelagen (1978:413).

³⁴⁵ 20:15 1 st rättegångsbalken (RB).

³⁴⁶ Lagen (1988:609) om målsägandebitråde och 22:2 RB.

³⁴⁷ Lagen (1988:688) om besöksförbud.

folkbokföringsuppgifter skyddas eller fingeras om det på förhand kan misstänkas att sådana uppgifter kommer att eftersökas för att exempelvis förfölja personen ifråga.³⁴⁸

En rättspolitisk dimension

Ett sätt att förstå den rättspolitiska dimensionen är att den avser partiernas syn på centrala rättsliga frågor som rör konflikter mellan statsmakten och individen. Rättspolitik handlar i stor utsträckning om skydds- och rättstillgänglighetsprinciper, såsom uttryck för konstitutionens rättsstatliga ideologi. Fundamentala värden som rättslikhet, rättssäkerhet, rättstrygghet samt rättstillgänglighet omfattas.³⁴⁹ Regeringsformen innehåller en rad stadganden som direkt syftar till att garantera att statens åtgärder mot gärningsmän uppfyller rättsstatliga krav. Frågan om *skydd och stöd till brottsoffer* har en indirekt konstitutionell koppling genom att den utgör den andra sidan av statens bekämpning av brott, och även en andra sida av den straffrättsliga regleringen med sanktioner mot brott.

För jurister står vanligen lagstiftaren i fokus vid uttolkning av lagstiftningens innebörd. Den traditionella juridiska metodens rättskällelära anvisar förarbeten som viktiga rättskällor men lagstiftningskedjan täcker allt från direktiv, offentlig utredning, remissförfarande, proposition, utskottsbetänkande och riksdagskrivelser till själva lagtexten.

Jurister ser vanligen lagstiftaren som en anonym riksdagsmajoritet, och låtsas inte alltid om att det bortom lagstiftaren finns olika intressen, medier, opinioner och de politiska partierna. Den rättspolitiska dimensionen ger ökad kunskap om, och förståelse för, partiernas roll i lagstiftningsprocessen, själva lagstiftningen samt de motiv som ligger till grund för olika lagstiftningsakter.

Med avgränsningen till traditionell brottsofferlagstiftning följer en fokusering på framför allt kvinnor som brottsoffer. Detta hör samman med utvecklingen på området som ett resultat av bland annat kvinnorörelsers kritik av samhällets syn på, och förtryck av, kvinnor.³⁵⁰ I många avseenden har också situationen att en kvinna som misshandlas av en man som hon sam-

³⁴⁸ Se t.ex. kvarskrivning enl. 16-17 §§ folkbokföringslagen (1991:481) samt lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter.

³⁴⁹ Om det rättspolitiska begreppet, se Persson, 2004, s. 65 ff.

³⁵⁰ Andra eller kompletterande förklaringar utgår dels ifrån att det var en reaktion mot en allt mer humanitär och liberal kriminalpolitik, och dels att det sågs som en mänsklig rättighet att inte utsättas för brott, se Lindstedt Cronberg, 2002, s. 36 ff.

manlever, eller har sammanlevt, med fått stå modell för brottsofferlagstiftningen.³⁵¹

Skiljelinjer i den rättspolitiska dimensionen

I den rättspolitiska dimensionen går det att urskilja tydliga skiljelinjer. En relativt varaktig sådan gäller om åtgärder för brottsoffer i första hand ska genomföras inom rättsväsendets ram eller mötas inom andra samhällssektorer såsom exempelvis socialtjänst och hälso- och sjukvård. Resonemang kring detta kommer till uttryck i nästan samtliga lagstiftningsärenden om stödperson och målsägandebiträde från år 1984 till år 2001. Ett annat mönster handlar om att olika omständigheter ses som hinder mot att lagstifta på brottsofferområdet. Vidare omfattar den rättspolitiska argumentationen successivt allt fler brottstyper och olika offer uppfattas ha skilda slags behov. Slutligen visar resultaten att partiernas syn på brottsoffer som individer eller del av ett kollektiv i förhållande till staten, inte är entydig.

Rättsliga insatser eller socialt stöd?

År 1984 var s av uppfattningen att offer för sexualbrott har ett reellt hjälpbehov vilket i princip motsvarade all annan hjälp än rättsligt bistånd. Det rörde sig om såväl somatisk som psykiatrisk vård samt insatser från socialtjänsten. Partiet gick dock längre än så. Det framställde juristers perspektiv i rättegång som en belastning för brottsoffer utan att närmare förklara sin ståndpunkt.³⁵² Partiets upprepande ställningstaganden i den här riktningen understryker dess negativa inställning till att brottsoffer ges rättslig hjälp. År 1988 vidhöll sålunda partiet att brottsoffer som grupp främst hade behov av socialt och psykologiskt stöd. Reformen om målsägandebiträde skulle enligt partiet innebära att ett eventuellt behov av stödperson skulle bortfalla vid förordnande av målsägandebiträde.³⁵³ Partiet såg snarast målsägandebiträde som ytterligare en slags stödperson med kurativa uppgifter i fokus. Med kurativa åtgärder avses i det här sammanhanget främst insatser av hälso- och sjukvården samt socialtjänsten, alltså åtgärder utanför rättsväsendet.

³⁵¹ Se t.ex. prop. 1983/84:105, s. 45 f. och s. 65 f. och prop. 2002/03:70, s. 14.

³⁵² Prop. 1983/84:105, 46 ff. och dir. 1984:43, s. 3.

³⁵³ Prop. 1987/88:107, s. 16 ff.

Även i samband med 1991 års lagstiftningsärende intog partiet en hållning till juridisk hjälp, som kan beskrivas som motsträvig.³⁵⁴ Det var först år 2001 som s övergav denna ståndpunkt. Socialdemokraterna ser inte längre brottsoffers skydd som enbart en fråga för samhällets reguljära organ. Även åtgärder inom rättsväsendet har stor betydelse för brottsoffer.³⁵⁵

Vänsterpartiet, fp, och från och med 1988 även m, förespråkade till skillnad från s åtgärder inom rättsväsendet. Dessa partier gjorde en tydlig åtskillnad mellan kurativ och juridisk hjälp. Folkpartiet framhöll att offer för sexualbrott har påtagliga behov av rättslig hjälp.³⁵⁶ Denna syn delades av v, åtminstone ifråga om förundersökning och rättegång i mål om misshandel av kvinnor. Partiet skiljde sig från fp och m främst genom att det, förutom åtgärder inom rättsväsendet, betonade att brottsoffrens behov av hjälp också skulle mötas inom hälso- och sjukvård samt socialtjänst.³⁵⁷ Moderaterna förde in frågan om brottsoffers rättssäkerhetsintresse. Partiet tog avstånd ifrån vad det menade var den rådande föreställningen; att straff- och processrätten enbart handlar om en konflikt mellan staten och gärningsmannen. Moderaterna menade att det är mycket angeläget att stärka brottsoffrens ställning genom lagstiftning om målsägandebiträde.³⁵⁸

År 1991 drev fp, m och v igenom en utvidgning av rätten till målsägandebiträde till att gälla samtliga sexualbrott. Partikonstellationen var densamma även 2001 då rätten till målsägandebiträde ytterligare utvidgades.³⁵⁹ Folkpartiet, s och v hade en samsyn i att socialtjänsten har ett ansvar för brottsoffer.³⁶⁰

Beträffande lagstiftning om brottsskadeersättning betonade s 1974 starkt och enbart sociala och humanitära skäl som grund för ersättningen, medan fp och m förordade en mer principiell utgångspunkt där skadans art och omfattning skulle vara bestämmande för ersättningen. Prövningen borde enligt fp och m ske i domstol, medan s förordade en mer diskretionär prövning.³⁶¹ Ifråga om besöksförbud förespråkade fp till skillnad från övriga partier att beslut om besöksförbud borde fattas av domstol istället för av åklagare. Till

³⁵⁴ Bet. 1989/90:JuU5, s. 22.

³⁵⁵ Prop. 2000/01:79, s. 39 ff.

³⁵⁶ Se t.ex. fp:s res. 3 i bet. JuU 1983/84:25, s. 34, mot. 1982/83:685 Ola Ullsten m.fl. (fp) samt mot. 1983/84:2563 Hans Pettersson m.fl. (fp). Motionerna anges enbart i noterna.

³⁵⁷ Se t.ex. mot. 1986/87:Ju629 Lars Werner m.fl. (vpk).

³⁵⁸ Mot. 1987/88:Ju804 Carl Bildt m.fl. (m).

³⁵⁹ Bet. 1989/90:JuU5, s. 22 och rskr 1989/90:65 samt bet. 1994/95:JuU13.

³⁶⁰ Prop. 2000/01:79, s. 40 ff. och bet. 2000/01:JuU20, s. 11 f.

³⁶¹ Statsrådet Geijers anförande till statsrådsprotokollet den 28 juni 1974 samt mot. 1974:1257 Petersson m.fl. (fp) och mot. 1974:151 Bohman m.fl. (m).

grund för Folkpartiets uppfattning låg gärningsmannens rättssäkerhetsintresse.³⁶²

Omständigheter mot lagstiftning

Ett återkommande mönster är att främst s har fört fram olika omständigheter som talar mot lagstiftning på brottsofferområdet. I 1988 års lagstiftningsärende om målsägandebitråde betraktade s brottsoffer och gärningsman som två motstående intressen. Partiet befarade att annan hjälp till brottsoffer än rent kurativa åtgärder riskerade rättsliga myndigheters objektivitet och opartiskhet, vilket skulle vara till nackdel för gärningsmannen.³⁶³ När målsägandebiträden 1994 fick behörighet att ta till vara målsägandens intressen även när skadeståndstalan avskilts från ett brottmål, menade s att brottsofferperspektivet hade fört för långt. Partiet ansåg att detta rubbade principen om likställighet mellan parterna i en process.³⁶⁴ Ytterligare ett exempel kan hämtas från införandet av besöksförbud avseende gemensam bostad 2003. Ett förslag om att den som meddelades sådant besöksförbud skulle fråntas nycklarna till den egna bostaden under förbudstiden, möttes av s och v med hänvisning till legalitet. Partierna menade att en sådan bestämmelse krävde lagstöd.³⁶⁵ Partierna utvecklade inte på vilket sätt de menade att just det aktuella lagstiftningsärendet skiljer sig från antagande av vilka lagbestämmelser som helst, när det gäller lagstöd.

Offer för fler brottstyper och offer med olika slags behov

Rättsliga reformer för brottsoffer har uttryckligen kommit att omfatta offer för allt fler brottstyper. Mot slutet av 1980-talet stod särskilt kvinnor och barn som brottsoffer i förgrunden för lagreformer. Bestämmelserna om målsägande var, och är, könsneutrala men i förarbetena uttalades explicit att kvinnor och barn kan ha behov av juridiskt biträde när den misstänkte är nära anhörig eller bekant. Motiveringen var att just dessa brottsoffer typiskt sett har en utsatt position i förhållande till den misstänkte.³⁶⁶ Successivt tycks kvinnor som brottsoffer i sig inte vara tillräckligt legitimerade för

³⁶² Se res. 1 i bet. JuU 1987/88:42 samt mot. 1987/88:Ju36 Ahrland m.fl. (fp) och mot. 1986/87:Ju403 Westerberg m.fl. (fp).

³⁶³ Prop. 1987/88:107, s. 16 ff.

³⁶⁴ Bet. 1993/94:JuU12, särskilt res. 1 samt mot. 1993/94:Ju8 Lars-Erik Lövdén m.fl. (s).

³⁶⁵ Se fp:s och m:s res. 1 i bet. 2002/03:JuU17, s. 25 och majoritetens mening, s. 13 f. samt mot. 2002/03:Ju9 Pehrson m.fl. (fp).

³⁶⁶ Prop. 1989/90:158, s. 7 f. och s. 11.

rättsliga åtgärder. Detta tar sig uttryck genom att ingen särskild brottsofferkategori, förutom barn, nämns. En statsrättslig analys av lagstiftningen om målsägandebiträde och utvidgningen av denna, är att de stegvisa utvidgningarna av möjligheterna till målsägandebiträde inte hade varit möjliga om de i huvudsak hade gällt våldtäkt och andra brott som kvinnor utsätts för. Bestämmelserna om målsägandebiträde utgår inte längre ifrån att våldtagna kvinnor har ett specifikt behov av biträdeshjälp, utan behovet anses finnas hos i princip samtliga brottsoffer.³⁶⁷ En fråga som infinner sig är om denna utveckling där det specifika blir generellt stärker brottsoffren som grupp eller om drivkraften förändras eller avmattas.

I de granskade lagstiftningsärendena framkommer ibland en föreställning om olika slags offer med olika slags behov.³⁶⁸ Beroende på vem offret är anvisas alternativen familjen, rättsväsendet och socialtjänsten. I 2001 års lagstiftningsärende om målsägandebiträde uttalade man att brottsoffer är en heterogen grupp. Trots detta såg partiet brottsoffer som två homogena grupper; utslagna individer eller etablerade medborgare. För de förra anvisades socialtjänsten, för de senare rättsväsendet och familjen.³⁶⁹ Moderaterna menade också att brottsskadelagens utformning innebär en negativ särbehandling av offer för ekonomisk brottslighet.³⁷⁰

Brottsoffers relation till staten

I avhandlingen analyserades partiernas rättspolitik mot bakgrund av den konflikt som kan finnas i synen på statens relation till medborgarna. Konfliktlinjen konkretiserades till en fråga om partierna i sin argumentation betonar individen framför kollektivet, eller tvärtom.³⁷¹ Beträffande partiernas syn på *brottsoffer som individer eller del av ett kollektiv i förhållande till staten*, är resultaten inte entydiga. Under 1970-talet sågs gärningsmannen som individ, och ett brott närmast som en kränkning av samhället. En konsekvens blev att brottsoffret i princip osynliggjordes. Brottsoffret framstod dock som en individ i partiernas föreställningar om offrets medverkan i den brottslighet det utsattes för. Detta tog sig bland annat uttryck i en uppfatt-

³⁶⁷ Se analysen i Wendt-Höjer, 2002, s.148 ff., om att reformer om utvidgad rätt till målsägandebiträde inte hade varit möjliga om de i allt väsentligt gällde brott som kvinnor utsätts för.

³⁶⁸ Jfr ideala brottsoffer i Christie, 1986, s. 17 ff.

³⁶⁹ Mot. 2000/01:Ju14 Fredrik Reinfeldt m.fl. (m).

³⁷⁰ Mot. 1999/2000:Ju723 Hellsvik m.fl. (m).

³⁷¹ Se vidare i Persson, 2004, s. 88 ff.

ning om att staten bör utöva sin regressrätt mot gärningsmannen med försiktighet.³⁷²

Från mitten av 1980-talet sågs brottsoffer allt mer som individer i förhållande till staten. Särskilt påfallande var detta i Folkpartiets och Vänsterpartiets argumentation med betoning på brottsoffers rätt till rättslig hjälp.³⁷³ Moderaterna talade visserligen om brottsoffer som individer men förespråkade i allt väsentligt samhällsstrukturrella åtgärder. Staten skulle bli bättre på att förhindra brott, familjen skulle stärkas, antalet poliser öka, utrymmet för åtalsunderlåtelser minska, skolan skulle ha en brottsförebyggande roll och halvtidsfrigivning avskaffas. Mot slutet av årtiondet betonade dock m brottsoffret som en individ i förhållande till staten. Partiet förde fram brottsoffrens rättssäkerhetsintressen och tog därför följdriktigt avstånd ifrån föreställningen om straffprocessen som endast en konflikt mellan staten och gärningsmannen.³⁷⁴

Socialdemokraterna betonade, framför allt i samband målsägandebiträdes- och besöksförbudsreformerna, det allmännas intresse av att ingen oskyldig döms. I synen på brottsoffer och gärningsman som motstående intressen framhöll partiet gärningsmännen i förhållande till staten. Först år 2003, i samband med reformen om besöksförbud avseende gemensam bostad, uttrycker den socialdemokratiska argumentationen en syn på brottsoffer som individer i förhållande till staten.³⁷⁵

De partier som mer än andra betonar kollektiva intressen framför individens är m och s, medan fp och v i högre grad framhåller medborgarna som individer i förhållande till staten. Socialdemokraterna betonar välfärdsstaten till skillnad från m som lägger mest vikt vid rättsstaten. Dessa partier utesluter visserligen inte att en stat på en och samma gång kan vara såväl en rätts- som välfärdsstat. De uttalar dock inte detta explicit. Moderaterna ställer ofta krav på att den svenska rättsstaten skall återupprättas och att statens främsta uppgift är att värna rättstryggheten, i meningen att skydda medborgarna mot brott. Socialdemokraterna har introducerat begreppet

³⁷² Se t.ex. bet. JuU 1974:1, s. 4 och statsrådet Geijers anförande till statsrådsprotokollet den 28 juni 1974. Jfr JK:s motsatta uppfattning om att varken vårdpolitiska eller andra skäl borde medge att den som ådragit sig skadeståndsskyldighet genom brott, försätts i ett bättre ekonomiskt läge än den som blivit skadeståndsskyldig på annat sätt, t.ex. genom icke straffbar vårdslöshet, prop. 1977/78:126, s. 77.

³⁷³ Se t.ex. mot. 1982/83:685 Ola Ullsten m.fl. (fp) och mot. 1986/87:Ju629 Lars Werner m.fl. (vpk).

³⁷⁴ Mot. 1987/88:Ju804 Carl Bildt m.fl. (m), mot. 1988/89:Ju817 Rolf Dahlberg m.fl. (m) och mot. 1988/89:Ju805 Carl Bildt m.fl. (m).

³⁷⁵ Se t.ex. prop. 1987/88:107, s. 16 ff. och prop. 2002/03:70, s. 13. I det senare sammanhanget ses även barn som brottsoffer och individer i förhållande till staten.

rättssäkerhetsstat utan att definiera begreppet närmare.³⁷⁶ Det kan ses som ett försök att förena rätts- och välfärdsstaten utan att för den skull tala om (moderaternas) rättsstat. Folkpartiet och Vänsterpartiet ger i sin rättspolitik uttryck för en syn där rätts- och välfärdsstaten går in i varandra.

Ytterligare en skiljelinje gäller *rättsväsendets bemötande av brottsoffer*. I 2001 års lagstiftningsärende om målsägandebiträde aktualiserades betydelsen av attityder och kunskap för rättsväsendets bemötande av brottsoffer. Socialdemokraterna, v och fp betonade vikten av kunskap medan m menade att bemötande handlade om resurser, och mer konkret fler poliser.³⁷⁷

Allmänna slutsatser om lagstiftning till skydd och stöd för brottsoffer

Brottsofferperspektivet har med tiden fått ett mångfacetterat innehåll. Grunden för brottsskadeersättningen, som initialt och fram till slutet av 1980-talet handlade om att hos allmänheten uppnå acceptans för en öppen och human kriminalvård, och om samhällets ansvar för rehabilitering av gärningsmannen, handlade så småningom också om brottsoffer utifrån ekonomiska aspekter.³⁷⁸ Brottsofferfrågor ses ur ett vidare perspektiv och medvetenhet finns numera om att brottsoffer kan behöva hjälp av skilda slag. Den statliga brottsskadeersättningen på nåder har försvunnit. Ekonomisk kompensation till brottsoffer har gått från att vara huvudsak till en åtgärd bland andra.

En annan slutsats är att reformerna om målsägandebiträde och besöksförbud kom till stånd trots det statsbärande partiets passivitet, eller hellre motsträvighet. De rättspolitiskt drivande partierna har främst varit fp och v, och på senare tid och i någon mån även m. Dessa tre partier drev exempelvis igenom sloandet av kravet på åtalsangivelse vid överträdelse av besöksförbud 1990, samt en skärpning av straffet vid överträdelser samma år. Utskottet upprättade självt lagförslaget och gick alltså emot, eller körde över, s.³⁷⁹

³⁷⁶ Mot. 2000/01:Ju14 Fredrik Reinfeldt m.fl. (m) och prop. 2000/01:79, s. 23.

³⁷⁷ Se majoritetens mening i bet. 2000/01:JuU20 samt m:s res. 1 och 14 i samma bet., s. 26 och s. 33.

³⁷⁸ Medel anslogs för dels socialdepartementet under Ersättningar för skador vållade av vissa rymlingar m.m., dels justitiedepartementet under Ersättning för personskador på grund av brott. Den senare fanns i kungörelsen (1971:505) om ersättning av allmänna medel för personskada på grund av brott. Se även t.ex. bet. JuU 1974:1, s. 4 och prop. 1987/88:92, s. 6 f.

³⁷⁹ Bet. 1989/90:JuU5 och rskr 1989/90:65.

En tredje slutsats, och kanske den viktigaste ur ett rättsligt perspektiv, är att diskursen om brottsoffers rättigheter uppträder sent i den parlamentariska diskussionen. Först i 2001 års lagstiftningsärende om målsägandebiträde omtalas brottsofferfrågor i termer av rättigheter. Fp såg våld mot kvinnor som en fråga om jämställdhet och kopplade ihop brottsofferfrågor med mänskliga rättigheter och principen om alla människors lika värde. Annan forskning indikerar att den långa svenska traditionen med en stark statsmakt har inneburit att frågor om rättssäkerhet samt individuella rättigheter har fått en relativt sett svagare ställning gentemot statens intressen än i jämförbara länder.³⁸⁰ Bland faktorer som bör nämnas i det här sammanhanget är att minoritetsregeringar ofta har regerat landet. Den måste kompromissa och söka andra partiets stöd för att prestera en lagstiftningsprodukt.³⁸¹ En annan omständighet är influensen av rättspositivistiskt tänkande under utformningen av regeringsformens kapitel om grundläggande fri- och rättigheter. Avsnittet uppfattas kanske inte främst som en reglering av fri- och rättigheterna i sig, utan möjligheterna att begränsa dem.³⁸² Detta kan i sin tur härledas till de kompromisser som låg till grund för utformningen av regeringsformen, och som i stora delar handlade om reglernas utformning utifrån partiernas egenintressen.³⁸³ Förskjutningen mellan juridik och politik – judikalisering – där allt fler politiska frågor avgörs av rättsliga organ i stället för centrala politiska organ som regering och riksdag, är också av intresse. Viktiga politiska beslut är inte längre förbehållna politikerna. En sådan utveckling kan grunda sig i att skyddet för enskildas rättigheter eller, lika tänkbart, skyddet för andra konstitutionella eller samhällliga värden därigenom stärks eller värnas.³⁸⁴

Diskussionen om brottsoffers rättigheter i lagstiftningsssammanhang kan, trots att den är sparsam, öppna för en ny eller annorlunda brottsofferdiskurs. Den som anses vara brottsoffer tillerkänns av lagstiftningen en rad olika rättigheter. Det kan handla om att vara berättigad till skadestånd eller att under brottsutredning och rättegång biträddas av ett målsägandebiträde.³⁸⁵ Ett barn som utsätts för våld i hemmet betraktas som brottsoffer i båda dessa meningar medan ett barn som bevittnar våld i hemmet däremot enbart ses som brottsoffer i den skadeståndsrättsliga delen.³⁸⁶ Ett annat exempel

³⁸⁰ Se Tham, 2001, s. 92.

³⁸¹ Petersson, 1996, s. 116.

³⁸² Sterzel, 1998, s. 42 och s. 52 ff.

³⁸³ Von Sydow, 1989, s. 315.

³⁸⁴ Nergelius, 1999, s. 55 f., Vallinder och Tate, 1995, s. 2 f. och Holmström, 1995, s. 345 f.

³⁸⁵ Skadeståndslagen (1972:207) och lagen (1988:609) om målsägandebiträde.

³⁸⁶ Se NJA 2005 s. 712. I lagrådsremissen Barn som bevittnat våld föreslår dock regeringen att det ska slås fast i socialtjänstlagen att barn som bevittnar våld eller andra övergrepp av

gäller om, och i så fall vilken, brottsofferstatus som kan tillerkännas barn som blir offer för spridning av barnpornografi eller kvinnor och barn som genom trafficking blir handelsvaror. Exempelen visar att gränserna för att betraktas som brottsoffer inte är alldeles tydliga. Den som utsätts för brott får vidare processuella rättigheter under förutsättning att personen anses vara målsägande. Vanligen är målsägande den som direkt utsätts för ett brott. Det innebär bland annat att av ovan nämnda exempel är det enbart barnet som utsätts för våld som kvalificerar sig. Den nationella rättsutvecklingen om målsägandens status har präglats av relativ stabilitet. Den som kvalificerar sig som målsägande ges processuella möjligheter, exempelvis att biträda åtalet. Målsäganden inträder då i processen, blir åklagarens medpart och får möjligheter att agera självständigt.³⁸⁷

Med hjälp av högteknologi begås brott på nya sätt vilket för med sig många potentiella brottsoffer. Detsamma kan sägas om statens allt mer utbredda användning av tvångsmedel under brottsutredning där personer som inte är misstänkta för brott utsätts för integritetskränkningar.³⁸⁸ Sammantaget innebär utvecklingen att såväl brottsoffer- som målsägandebegreppet utmanas. Enligt min mening är det därför angeläget med forskning utgående från en utvidgad förståelse av brottsoffrets ställning i en ny omvärld.

Sådan forskning bör ta sin utgångspunkt i internationella rättsligt bindande konventioner där rättigheter står i fokus, exempelvis Förenta Nationernas grundläggande konventioner om mänskliga rättigheter samt specialkonventioner om bland annat avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor samt konventionen om barnens rättigheter.³⁸⁹ Annat tänkbart material kan vara deklARATIONER, resolutioner och rekommendationer som kan uppfattas som moraliskt bindande, exempelvis FN:s brottsofferdeklaration.³⁹⁰ På EG-rättens område är den i svensk rätt införlivade Europakonventionen³⁹¹ betydelsefull genom att dess underliggande principer måste beaktas inom EG-rätten. Europadomstolens praxis är viktig att

eller mot närstående vuxna är offer för brott. Lagändringen föreslås träda i kraft den 15 november 2006.

³⁸⁷ Ekelöf, 1996, s. 59 f.

³⁸⁸ Se regeringsförslaget om att införa hemlig rumsavlyssning, mer bekant som buggning, i lagrådsremissen den 9 februari 2006. Se även Ds 2005:53.

³⁸⁹ FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna 1948, Konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor 1979 och FN:s konvention om barnets rättigheter 1989.

³⁹⁰ United Nations Declaration on the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. General Assembly res. 40/34.

³⁹¹ Europeiska konventionen d. 4 nov. 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

beakta liksom det inom EU intensifierad arbetet med att förbättra brottsoffers situation.³⁹² Ett rambeslut från 2001 gäller brottsoffers ställning i straffrättsliga förfaranden. Inom den tredje pelarens polisiära och straffrättsliga frågor pågår ett förändringsarbete vilket kan få betydelse för brottsoffers processuella ställning.

Även om målsägandens ställning, till följd av rätten att uppträda som part i rättegång, anses vara stark i Sverige kan förändringarna i omvärlden ställa den svenska processrätten på prov.³⁹³ Kanske behöver både brottsoffer- och målsägandebegreppet utvidgas eller finns andra alternativ, exempelvis en målsägandeombudsman?

³⁹² EU finansierar t.ex. flera undersökningar inom brottsofferområdet. Se Wergens, 1999, en kartläggning av bl.a. vilket stöd brottsoffer får som utsätts för brott utanför sitt hemland men i någon av unionens medlemsstater.

³⁹³ Se Robberstad, 1998.

Källförteckning

Offentligt tryck

Anförande av statsrådet Geijer till statsrådsprotokollet den 28 juni 1974.

Dir. 1984:43 Tilläggsdirektiv till rättshjälpskommittén.

Ds 2005:53 Hemlig tvångsmedel m.m. under en stärkt parlamentarisk kontroll.

Ju 2004:1 Anmälan och utredning av sexualbrott. Förslag på förbättringar ur ett brottsofferperspektiv.

Lagrådsremiss, Barn som bevittnat våld, 16 februari 2006.

Lagrådsremiss, Hemlig rumsavlyssning, 9 februari 2006.

Proposition 1977/78:126 om ersättning för brottsskador.

Proposition 1983/84:105 om ändring i brottsbalken m.m. (sexualbrotten).

Proposition 1987/88:92 om ändring i brottskadlagen (1978:413).

Proposition 1987/88:107 om målsägandebiträde.

Proposition 1989/90:158 om utvidgad rätt till målsägandebiträde, m.m.

Proposition 2000/01:79 Stöd till brottsoffer.

Proposition 2002/03:70 Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer.

Bet. JuU 1974:1 i anledning av propositionen 1974:1 gjorda framställningar om anslag för budgetåret 1974/75 till ersättning för personskador på grund av brott, m.m. jämte motioner.

Bet. JuU 1983/84:25 om sexualbrotten (prop. 1983/84:105 jämte motioner).

Bet. JuU 1987/88:42 om besöksförbud (prop. 1987/88:137).

Bet. 1989/90:JuU5 Våldsbrott och brottsoffer.

Bet. 1993/94:JuU12 Målsägandebiträde m.m.

Bet. 1994/95:JuU13 Anslag till Brottsoffermyndigheten m.m.

Bet. 2000/01:JuU20 Brottsoffer.

Bet. 2002/03:JuU17 Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer.

Litteratur

Christie, Niels, (1986), "The Ideal Victim", I: Fattah, Ezzat A., *From Crime Policy to Victim Policy. Reorienting the Justice System*. The MacMillan Press, London.

Ekelöf, Per Olof, (1996), *Rättegång*. Andra häftet, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik, Wägnerud, Lena, (2003), *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Holmström, Barry, (1995), "Sweden", I: Vallinder, Torbjörn och Tate, C. Neal (eds.), *The global Expansion of Judicial Power*. New York university press, New York.

Lewin, Leif, (2002), *Votera eller förhandla? Om den svenska parlamentarismen*. Norstedts Juridik AB, Stockholm.

Lindstedt Cronberg, Marie, (2002), "Från målsägare till brottsoffer. Målsäganderätten i historiskt perspektiv", I: Bergenlöv, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie och Österberg, Eva, *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*. Nordic Academic Press, Uppsala.

Nergelius, Joakim, (1999), "Maktdelning och politikens judikalisering" I: SOU 1999:58 *Löser juridiken demokratins problem?* Demokratiutredningens skrift nr 23.

Nygren, Rolf, "Vad är egentligen 'riktigt svenskt' i den svenska rätten?" I: *Svensk Juristtidning*, 1998, s. 103-109.

Persson, Åsa, (2004), *De politiska partiernas rättspolitik*. Iustus förlag AB, Uppsala.

Petersson, Olof, (1996), *Rättsstaten – frihet, rättssäkerhet och maktdelning i dagens politik*. Norstedts, Stockholm.

Robberstad, Anne, (1998), *Mellom tvekamp og inkvisisjon. Straffeprocessens grunnstruktur belyst ved fornærmades stilling*. Oslo.

Sterzel, Fredrik (red.), (1996), *Rättsstaten – rätt, politik och moral*. Rättsfonden, Uppsala.

Tham, Henrik, (2001), "Brottsoffrets uppkomst och framtid", I: Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red.), *Det motspänstiga offret*. Studentlitteratur, Lund.

Vallinder, Torbjörn och Tate, C. Neal, (1995), "The global Expansion of Judicial Power: The Judicialization of Politics", I Vallinder, Torbjörn, och Tate, C. Neal (eds.), *The global Expansion of Judicial Power*. New York university press, New York.

Wergens, Anna, (1999), *Crime Victims in the European Union*, The Crime Victim Compensation and Support Authority.

von Sydow, Björn, (1989), *Vägen till enkammarriksdagen: demokratisk författningspolitik i Sverige 1944-1968*. Tiden, Stockholm.

Övrigt

Partiprogram för Socialdemokraterna. Antaget vid partikongressen 2001.

Ett tryggare Sverige. Förslag från Allians för Sveriges rättspolitiska grupp, februari 2006, <http://www.maktskifte06.se/index.asp?id=&artid=185>, hämtat 2006-02-22.

Rättsfall

NJA 2005 s. 712

Mannens våld har ett högt pris – vem betalar?

Fokus i min forskning är, nu som tidigare, mäns våld mot kvinnor och barn i nära relationer. I den här artikeln vill jag lyfta fram problematiken i två pågående projekt, fallstudien *Eva & Adam* och interventionsprojektet *G(l)ömda*. Studierna har ett gemensamt tema – priset för mäns våld mot kvinnor – men problematiken studeras med olika infallsvinklar och metoder. Gemensamt för projekten är också perspektivet, som utgår ifrån en könsmaktförståelse där våldet är ett strukturellt samhällsproblem och där mäns våld manifesteras i maktutövande mot kvinnor och barn genom brottsliga handlingar.³⁹⁴ Brottsoffren är projektens huvudsakliga informanter. Det är deras berättelser, insamlade genom intervjuer, som är det centrala.

Vid forskning om mäns våld mot kvinnor och barn väcks frågor av metodisk och etisk karaktär. Utöver vad som generellt gäller måste en starkare betoning på forskarens förhållningssätt gentemot sina informanter krävas. När informanterna är brottsoffer gäller dessutom att forskningen inte på något sätt får belasta deltagarna ytterligare. Deras medverkan bygger helt på den tillit som kan skapas, vilket är ett ansvar forskaren måste ta på allvar.

Att intervjua våldsutsatta kvinnor om våldet innebär att forskaren måste kunna ta emot och härbärgera smärtsamma berättelser, vilket är en svårighet i sig. Intervjuandet ska genomsyras av öppenhet, närhet och respekt för informanten. Vid analysarbetet gäller i stället att kunna ta ett steg tillbaka och växla mellan närhet och distans till det insamlade materialet. Forskning där informanterna har skyddade personuppgifter ställer stränga krav på forskare-

³⁹⁴ SOU 2004:121, om könsmaktförståelse, kap. 3.

ren att planera så att intervjuerna görs på ett sätt som kan garantera individens säkerhet och trygghet.

G(l)ömda är ett interventionsprojekt där informanterna är kvinnor och deras barn som lever skyddade (sekretessmarkering, kvarskrivning, fingerade personuppgifter). Det våld de utsatts för har utgjort underlag när de fått personskydd beviljat och de flesta av de våldsutövande männen är dömda för brott.

Eva & Adam är en fallstudie som utgår från en kvinnas (Eva) berättelse om livet med maken (Adam). Eva beskriver det våld hon under 20 års tid varit utsatt för av Adam. Av studien framgår att Adam aldrig varit åtalad för något våldsbrott. Det betyder inte att våld inte förekommit. De händelser som beskrivs och deras följder har kunnat verifieras genom olika dokument och intervjuer och utgör underlag för beräkning av kostnader för våldet.

Det kostar på att vara utsatt för våld, mer psykiskt än fysiskt många gånger, för det enskilda brottsoffret. På ett individuellt plan är kostnaden större än vad som låter sig beskrivas. På ett samhällsekonomiskt plan beskrivs de direkta kostnaderna i internationella rapporter som mycket stora. Priset för mäns våld mot kvinnor är högt – vem betalar?

De båda projekten är ännu inte avslutade, vilket innebär att resultaten i sin helhet inte kan redovisas och är att betrakta som högst preliminära där så görs.

Mäns våld mot kvinnor och barn

Våld i nära relationer är en internationell företeelse. FN ser mäns våld mot kvinnor som ett grundläggande brott mot mänskliga rättigheter och beräknar att 25 – 50 procent av alla kvinnor har blivit utsatta för fysiskt våld av sin partner.³⁹⁵ I Sverige polisanmälades 24 024 fall av kvinnomisshandel år 2005.³⁹⁶ En nationell svensk omfångsstudie visar att 67 procent av kvinnor mellan 18 och 64 år efter sin 15 årsdag har blivit utsatta för våld och/eller trakasserats sexuellt av en man.³⁹⁷ Endast 15 procent av kvinnorna polisanmälde den senaste våldshändelsen.³⁹⁸ I Sverige med 9 miljoner invånare dödas i genomsnitt 16 kvinnor årligen av en partner.³⁹⁹ Om man tar med även de fall som inte kunnat ledas till bevis

³⁹⁵ Bunch, 1997, s. 3.

³⁹⁶ BRÅ statistik 2005 (preliminär). Anmällda brott, Hela landet. Gäller brott mot kvinna 15 år eller äldre, inklusive grov misshandel. www.bra.se/statistik

³⁹⁷ Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kalliokoski, 2001, s. 10.

³⁹⁸ Lundgren, Heimer, Westerstrand och Kalliokoski, 2001, s. 48.

³⁹⁹ Rying, 2003.

utom allt rimligt tvivel blir siffran betydligt högre, 20 till 40 kvinnor enligt Amnesty.⁴⁰⁰

Våld kan utövas i olika former på ett direkt eller indirekt sätt och i olika hög grad beroende på vad förövaren anser att situationen kräver. Ofta förekommer flera olika former samtidigt och vid upprepade tillfällen. Det *psy-kiska våldet* tillhör det mest frekventa, och då i form av direkta och indirekta hot, glåpord, könsord och andra tillmälen. En annan variant är *materiellt våld*, att sparka in dörren eller välta omkull möbler och blomkrukor. *Ekonomiskt våld* kan beskrivas som ett sätt att beröva, lura, undanhålla, utnyttja, neka och stjäla pengar från sin partner. Vid *fysiskt våld* utdelas sparkar och slag, ofta med hjälp av tillhyggen, kvävningförsök, knuffar utför trappor och framför bilar. *Sexuellt våld* utmynnar i våldtäkt och sexuellt utnyttjande i olika former. Ibland behövs endast en faktisk våldshändelse för att statuera exempel, därefter kan det räcka med en blick för att framkalla en hotfull stämning. Det är inte handlingarna i sig som är det viktiga, utan deras funktion, det vill säga kontrollen.⁴⁰¹

Våld mot kvinnor och barn i en nära relation, särskilt där våldet och kontrollen tvingar de utsatta att fly eftersom samhället inte kan erbjuda dem skydd, kan betraktas som ett extremt uttryck för patriarkala samhällsförhållanden.⁴⁰²

9 597 personer i Sverige levde med skyddade personuppgifter i september år 2004.⁴⁰³ Av dessa var 5 649 kvinnor och 3 682 under 18 år (barn). Kvinnor som måste gömma sig från sina före detta män utgör den vanligaste gruppen (60 procent av alla med skyddade personuppgifter). Det dessa kvinnor behöver skydd mot är en man som har utsatt dem, och fortsätter att utsätta dem, för våld, hot och förföljelser.

Att mannen fortsätter att förfölja kvinnan efter uppbrottet/skilsmässan går i den anglosachsiska litteraturen under beteckningen *stalking*.⁴⁰⁴ Forskning visar att det vanligaste offret för *stalking* är en kvinna som haft en nära relation till den manlige förföljaren. Oftast börjar mannen att förfölja kvinnan om hon indikerat att hon vill avsluta förhållandet eller när hon genomför en separation.⁴⁰⁵ När en utsatt kvinna under dessa omständigheter har kraft att fullfölja sitt beslut att gå ur förhållandet till mannen visar det att

⁴⁰⁰ Amnesty Rapport, 2004.

⁴⁰¹ Weinehall, 1997, s. 15.

⁴⁰² Dobash och Dobash, 1980.

⁴⁰³ Enligt uppgift från Skatteverket.

⁴⁰⁴ Mullen, Pathé och Purcell, 2000.

⁴⁰⁵ Davis, Frieze och Maiuro, 2002.

hon, trots överhängande hot, tar ansvar för sitt (och barnens) liv och agerar i överensstämmelse därmed.⁴⁰⁶

Ansvar och åtgärder

Våldsutsatta kvinnor är inte viljelösa offer utan individer, som utifrån sin egen förståelse av situationens krav och möjligheter tar ansvar för att efter bästa förmåga skydda sig och barnen. Ansvaret för våldet ligger på förövaren, oavsett omständigheterna. Våldet kan aldrig vara brottsoffrens ansvar.

Regeringen har vidtagit en rad åtgärder för att bättre kunna hantera våldets konsekvenser och för att få våld och hot mot kvinnor och barn synliggjort.⁴⁰⁷ Syftet med åtgärderna är naturligtvis att minska mäns våld mot kvinnor och barn, men också att ge ett så fullgott skydd som möjligt när våldet är ett faktum. En sådan åtgärd är *besöksförbud* som får meddelas om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den mot vilken förbudet avses gälla kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera den som förbudet avses skydda.⁴⁰⁸ För att stärka skyddet ytterligare beslutades att besöksförbudet skall kunna avse den gemensamma bostaden.⁴⁰⁹

Även om det har gjorts framsteg på området är stödet inte tillräckligt. Det finns en grupp som i slutändan inte går att hjälpa på ett tillfredställande sätt. Där alla resurser som samhället har att tillgå är uttömda och där enda utvägen är att fly för att kunna leva. Det gäller individer med så kallat skyddade personuppgifter.⁴¹⁰

Skyddade personuppgifter kan ges till personer som har en konkret hotbild om individen kan styrka sitt behov av skydd med handlingar, exempelvis en dom eller ett intyg från polis eller sociala myndigheter. Samhället kan då erbjuda de utsatta olika skyddsåtgärder inom folkbokföringen (sekretessmarkering, kvarskrivning och fingerade personuppgifter). Samtliga innebär dock mycket svåra inskränkningar i vardagen, vilket är en förutsättning för att skyddet överhuvudtaget ska fungera.

Sekretessmarkering – innebär att ens personuppgifter, som normalt är offentliga, blir skyddade folkbokföringsuppgifter.⁴¹¹ Hotbilden omprövas en gång varje år för att ett eventuellt fortsatt skydd ska kunna ges. *Kvarskriv-*

⁴⁰⁶ Holmberg och Enander, 2004.

⁴⁰⁷ Prop. 1997/98:55, Prop. 2002/03:53, Prop. 2002/03:70.

⁴⁰⁸ Lag om besöksförbud (1988:688).

⁴⁰⁹ Prop. 2002/03:70.

⁴¹⁰ Enligt 7 kap. 15 § sekretesslagen (1980:100).

⁴¹¹ Motsvarar den hemligstämpel som enligt 15 kap. 3 § sekretesslagen (1980:100) kan åsättas allmän handling.

ning – innebär att individen i fråga är skriven på den gamla orten trots flyttning till annan ort.⁴¹² Den nya adressen registreras aldrig i folkbokföringen. I båda dessa fall märks skyddet i de officiella registren som en så kallad *spärrmarkering*, en markering för särskild sekretessprövning. ”Markeringen anger att särskild försiktighet bör iakttas vid bedömningen av om uppgifterna om personen i fråga bör lämnas ut eftersom uppgifterna kan omfattas av sekretess.”⁴¹³ *Fingerade personuppgifter* – innebär helt nya fingerade personuppgifter av namn, personnummer och ibland byte av kön.⁴¹⁴ Detta är emellertid mycket ovanligt, det rörde sig i september 2004 om totalt 26 ärenden, som tillsammans omfattar cirka 50-60 personer.⁴¹⁵

Projekt G(l)ömda

I forsknings- och interventionsprojektet *G(l)ömda* samlas data från kvinnor och barn som lever i skydd från en våldsam man, dels för att få kunskap om de utsattas livssituation och dels genom att intervensera i den. I projektet arbetar forskare och praktiker tillsammans, övertygade om att forskning och intervention ger ett mervärde. Att enbart kartlägga kan upplevas som att turista i brottsoffrens liv, vilket är oetiskt. Att enbart erbjuda praktiskt arbete kan innebära att inte ta vara på möjligheten att belysa, analysera och försöka förstå för att bidra till förändring. I en forsknings- och interventionsstudie försöker man att kartlägga, beskriva och förstå en situation samtidigt som man försöker tillföra något till situationen (exempelvis andra villkor, nya tankar, praktiska förändringar).

Att leva med skydd är en påfrestande och överklig situation, där möjligheterna till att berätta för andra är starkt begränsade och för det mesta skulle vara direkt farligt. Behovet av att få berätta under trygga förhållanden är därför stort. För kvinnornas del har målsättningen varit att ge stödjande samtal för att de över huvud taget ska orka med vardagen, men också att ge möjligheter till att bilda nätverk med kvinnor som lever i liknande situationer. Om mammorna stärks kommer detta barnen till godo. Det är också nödvändigt för de skyddade barnen att få lov att prata om sin situation, med någon mer vuxen förutom mamma, utan att behöva vara rädda. Detta ska ses som ett komplement till mödrarna.

Projekt G(l)ömda har som syfte att ge informanterna möjligheter att beskriva och bearbeta sina upplevelser under trygga former och att genom

⁴¹² Enligt 16 § folkbokföringslagen (1991:481).

⁴¹³ SOU 2004:1, s. 88.

⁴¹⁴ Lag (2003:700) om ändring i lagen (1991:483) om fingerade personuppgifter.

⁴¹⁵ Enligt Rikskriminalpolisen.

kvinnornas och barnens berättelser samla och sprida kunskap om vad det innebär att leva skyddat. Syftet är också att avlasta skuld känslor, att erbjuda information och vägledning i svåra frågor och att stödja informanterna att skapa kontakter utanför hemmet, trots skyddet.

Urval och metod

Informanterna kontaktades via ett brev, som distribuerades av chefen för Skattemyndigheten, där vi bad kvinnor som lever med skyddade personuppgifter att ta telefonkontakt med oss. I de första telefonsamtalen beskrevs syftet med projektet och det stöd som kunde erbjudas. I det sammanhanget var det viktigt att påpeka att projektet inte skulle kunna hjälpa dem ur den faktiska situationen. I arbetet med kvinnorna har ingått att mycket rakt och mycket konkret råda och stödja dem i deras specifika situation.

En utsatt och hotad (ofta dödshot) kvinna har ett starkt skyddstänkande. Det är hennes villkor för överlevnad. Kvinnan har noggrant informerats om hur projektet planerat för hennes skydd vid deltagande. Dels att all information skyddas via kodning av materialet och dels att tid och plats hålls skyddade vid samtal och intervjuer.

Informantgruppen är tämligen heterogen och det har tagit olika lång tid för kvinnan att nå intervju fasen. Forskarna har under två års tid mött och samtalat med dessa kvinnor vid flera tillfällen och genomfört två till tre intervjuer med var och en. Det tredje året ägnas åt intervjuer med barnen. I samband med mötet med kvinnorna har forskarna redan etablerat en kontakt med barnen. Vid intervju förfarandet används bandspelare och av dessa inspelningar görs transkriptioner, som avkodas för att garantera att det inte finns möjlighet till identifikation av en enskild informant. Materialet ska analyseras och tolkas, vilket är ett arbete som har påbörjats.

Informantgruppen består av 23 kvinnor som tillsammans har 47 barn (varav några är vuxna). I studien ingår 13 svenska kvinnor och 10 kvinnor med annat etniskt ursprung som är hotade av 8 svenska män och 15 män med annat etniskt ursprung. I 6 av fallen är en svensk kvinna hotad av en svensk man och i 7 fall av en man med annat etniskt ursprung. I 2 av fallen är en kvinna med annat etniskt ursprung hotad av en svensk man och i 8 fall av en man med annat etniskt ursprung. Det vanligaste är att kvinnan har skyddad adress med sekretessmarkering. Några av kvinnorna har kvarskrivning. Ingen av dem har emellertid beviljats fingerade personuppgifter.

När skyddet inte fungerar

Kvinnorna beskriver sina erfarenheter av situationer när skyddet inte fungerat för dem. Det gäller exempelvis besöksförbudet i sin tidigare form, men framför allt det utvidgade förbudet.⁴¹⁶ I verkligheten fungerar lagen inte som den var tänkt eftersom männen överträder besöksförbudet i stor omfattning.⁴¹⁷ Ett utvidgat besöksförbud är ingen lösning för kvinnor som lever med personskydd, då mannen ska informeras om den adress för vilken besöksförbudet gäller. Det vanliga besöksförbudet fungerar och nyttjas i dessa fall istället, eftersom det inte är knutet till plats, utan endast fastslår att gärningsmannen inte på något sätt (exempelvis genom att uppsöka, ringa, skicka SMS eller brev) får kontakta offret. Men – oavsett hur besöksförbudet är utformat gör mannens överträdelser att ett sådant beslut blir verkningslöst.

Det är inte ovanligt att kvinnor och barn tvingas fly flera gånger trots skyddade personuppgifter. Det beror oftast på att de blivit avslöjade. Det finns ingen allmän sekretessregel som gör att sekretess följer med en uppgift som lämnas från en myndighet till en annan. Det är upp till varje myndighet att själva göra en sekretessbedömning.⁴¹⁸ Även om namn och adress är sekretessmarkerade så avslöjas de ofta genom att myndigheter är ovarsamma. Kvinnor som lever med skydd söker därför ogärna hjälp hos de myndigheter som finns på den nya orten. Rädslan för att röjas är alltför stor.

Om kvinnan som lever skyddad har barn så har även barnen skydd. Vanligen ansöker hon om enskild vårdnad och ett sådant beslut underlättar givetvis.⁴¹⁹ Det kan vara så att mannen har umgängesrätt med barnen, trots besöksförbud och skyddade personuppgifter. Umgänget utövas då under övervakning av tredje person. Kvinnors erfarenheter är att mannen nyttjar sin umgängesrätt till att utöva påtryckning och manipulera barnen för att få information. Barnet, som utsätts för stark press eller är för litet för att inse faran, kanske försägar sig eller inte orkar stå emot och så avslöjas var de bor.

Om kvinnan har enskild vårdnad om barnen kan hon stärka skyddet genom att de byter till nya namn.⁴²⁰ Ett namnbyte på barnen är inte så lätt att genomföra. Framför allt inte om de har avslöjats och tvingats flytta många

⁴¹⁶ Lag (2003:484) om ändring i lagen (1988:688) om besöksförbud, Prop. 2002/03:70.

⁴¹⁷ En liten grupp (15 %) av männen med besöksförbud står för 55 % av överträdelserna, enligt BRÅ-rapport 2003:2, s. 18.

⁴¹⁸ I samråd med myndigheter har dock Skatteverket utarbetat en vägledning för hanterandet av sekretessmarkerade personuppgifter i offentlig förvaltning:

http://skatteverket.se/folkbokforing/ovrigt/vagled_sekretessmark.html

⁴¹⁹ SOU 2005:43.

⁴²⁰ Namnlagen (1992:670). Om barnet bär faderns efternamn krävs samtycke (6 §), vilket i sin tur gör möjligheten obrukbar i dessa fall.

gångar. Barnen blir förvirrade och reagerar inte alltid på sitt nya tilltalsnamn. Om mannen har umgängesrätt med barnen är namnbyte inte heller något alternativ.

Kvinnorna begränsas

Kvinnorna beskriver att det blir många försvårande omständigheter i vardagslivet på grund av all registerföring. Kvinnan som lever skyddad kan inte ha kontrakt på lägenhet eller el-kontrakt i eget namn. Hon kan inte ha bil och finnas i bilregistret, hon kan inte ta banklån, ha bankgiro eller handla på kort (vilket betyder att hon inte kan ta något på avbetalning, inte kan köpa kapitalvaror). Hon kan inte beställa på postorder eller ha prenumerationer på tidningar eller tidskrifter.

Att leva med skydd på grund av en hotbild innebär att aldrig kunna känna sig trygg på offentliga platser, att inte våga tala om var man bor eller var man kommer ifrån. Det går inte att lämna ut sitt telefonnummer, sitt namn, sin arbetsplats eller sina barns skola. Det innebär samtidigt en risk för att tjänstemän vid olika myndigheter ska röja en skyddad adress, arbetsplats eller skola.

De personer som lever med kvarskrivning är inte registrerade på den nya ort som de har flytt till. Det åvilar socialtjänsten att stödja kvinnan i den situationen. Den praxis som har utvecklats inom socialtjänsten på många orter visar att den gamla kommunen står för kvinnans flyttkostnad och den första hyran/månaden efter flytten. Därefter tar den nya kommunen över ansvaret och bistår, framför allt den första tiden, med socialbidrag.

Att vara kvarskriven får konsekvenser för kvinnan i form av att inte kunna ta ut sjukpenning eller vård av barn, eller kunna få ett bostadsbidrag, eftersom Försäkringskassan kräver både adress och arbetsplatsens namn.

Kvinnorna slutar inte att utvecklas bara för att de tvingas leva med skydd. De vill arbeta, betala skatt och vara samhällsnyttiga. Många kvinnor som lever med skydd har emellertid svårt att uppehålla ett arbete. Om hotbilden är stark kan rädslan utgöra ett oöverstigligt hinder inför tanken att vistas utanför sin bostad. Den psykiska pressen gör också att hon sover dåligt och har svårt att orka med ett arbete. En arbetsgivare behöver personuppgifter om sina anställda för löneutbetalningar, försäkringar och annat. Inte alla arbetsgivare är införstådda med vad skyddade personuppgifter betyder och hur dessa ska hanteras.

Detta sammantaget gör att många kvinnor som lever med skydd har svårt att arbeta och försörja sig. Och – om de inte kan arbeta får de ingen pensionsgrundande inkomst, vilket gör att effekterna blir livsvariga.

Ensamheten och isoleringen är förödande för kvinnan som lever med skydd. Vanmakten över att under lång tid inte kunna påverka sin livssituation, sorgen över att tvingas bryta med all släkt och alla vänner på den gamla orten samt den ständiga rädslan över att mannen till sist ska hitta dem – kan liknas vid psykisk tortyr för både kvinnorna och barnen.

Kvinnans hälsotillstånd påverkas starkt av en ständig en beredskap, ett alarmtillstånd som tär på kroppens hela system, den ständiga anspänningen ger värk. Många av dem beskriver att de lider av sömnsvårigheter och mar-
drömmar. Kvinnor som lever med skydd har stort behov av hälso- och sjukvården. Flera kvinnor har emellertid erfarenheter av att någon som arbetar inom sjukvård eller apotek har avslöjat henne. Detta medför att sjukvården inte längre ses som en möjlig resurs.

Fallet Eva & Adam

I fallstudien *Eva & Adam* är syftet att dels ge en detaljerad beskrivning av våldet och dels utifrån den beskrivningen beräkna våldets kostnader i kronor och ören. Avsikten är att lyfta fram de kostnader, individuellt och för samhället, som en mans våld mot en närstående kvinna drar med sig. I en fallstudie försöker man samla så mycket information som möjligt om ett specifikt fall (en händelse, en individ, en företeelse ...) genom att använda många olika sätt att samla data i fallet. Analysen görs utifrån alla insamlade data och gäller specifikt för detta fall. Fallet är unikt i sig och data generaliseras inte att gälla det större sammanhanget.

Kostnadsrapporter utgör ett betydelsefullt och viktigt komplement till andra forskningsresultat om våld mot kvinnor.⁴²¹ Genom att fokusera på var och när kostnaderna uppstår i samhället ser man vilka, och i vilken utsträckning, myndigheter och organisationer omfattas av kostnader för mäns våld mot kvinnor. På samhällsnivå belastar kostnaderna för våldet flera samhällssektorer. Våldets inverkan återspeglas i direkta kostnader på olika sätt hos både myndigheter och andra organisationer (polis, domstol, brottsofferstöd, sjukhus, medicin, rådgivning, stödsamtal, barntillsyn, socialbidrag, frivilligorganisationer, a-kassa, arbete/anställning). Kostnaderna påverkar direkt eller indirekt beslutsfattande och prioriteringar vid budgetförhandlingar, medför konsekvenser för arbetslivet och ger effekter på landets tillväxt. Mäns våld mot kvinnor är mycket resurskrävande för både individen och samhället i stort.

⁴²¹ Godenzi och Yodanis, 1999, s. 122.

De första kostnadsrapporterna om mäns våld mot kvinnor skrevs redan på 1980-talet men det var först på 1990-talet som flera länder började lägga någon större vikt vid rapporterna. I Australien gjordes år 2002 en sammanställning av rapporter med tonvikt på nationella kostnadsberäkningar. I den kunde man referera till 117 olika källor av ekonomiska studier om mäns våld mot kvinnor.⁴²² Världshälsoorganisationen (WHO) gjorde år 2004 en internationell kostnadsrapport huvudsakligen med statistik från USA baserad på 119 myndigheter och forskningsrapporter.⁴²³ Anledningen till det ökade intresset för kostnader som en konsekvens av våld i nära relationer kan troligen återfinnas i de höga siffror som bland annat WHO redovisar.

Osäkerhetsfaktorer, främst mörkertalet, försvårar jämförelser mellan olika studier. Ett annat problem här är att statistik som anger skadornas uppkomst saknas. Detta beror på att det inom sjukvården inte journalförs att kvinnornas skador har orsakats av våld då våld inte är en egen skaderubrik, att det inom socialtjänsten sällan anges våld som orsak till hjälpsökande (därför att frågan inte ställs eller att kvinnan inte berättar) och att det inom arbetslivet inte finns krav på att screena/fråga om våld kan vara den egentliga orsaken till kvinnans bristande arbetsförmåga.⁴²⁴

En kvinna som lever med den stress och de skador som det sexualiserade våldet innebär får svårare att leva upp till arbetslivets krav, vilket kan leda till produktivitetsbortfall och andra konsekvenser. Frånvaro på grund av skador belastar ekonomiskt arbetsgivaren, försäkringskasssystemet och den utsatta kvinnan. Enligt redovisade studier leder detta till att kvinnan får sämre arbetsuppgifter, karriärmöjligheter, lön, inflytande eller blir uppsagd. För kvinnan är ofta arbetet, förutom att det är livsviktigt för både nutida och framtida försörjning, den plats hon kan känna sig trygg på.

I redovisade studier har den post där det råder störst osäkerhet varit att kalkylera priset för rädsla och mänskligt lidande. Likaså är beräkningar av indirekta kostnader och förluster som uppstår för en utsatt kvinna är svåra att värdera. Utvecklingen har gått från en beräkning av direkta kostnader för fysiska misshandelsskador och inkomstförluster till försök att förutom de indirekta kostnaderna även värdera kostnader för mänskligt lidande.⁴²⁵

Kostnader drabbar inte enbart den misshandlade kvinnan utan även alla kvinnor eftersom deras livsutrymme begränsas av rädslan för våld. Även skattebetalarna drabbas av kostnader genom att staten måste tillse att åtgärder vidtas för att ta hand om följderna av våldet. Mäns sexualiserade våld är ett allmänt utbrett kriminellt, socialt och hälsomässigt problem som påver-

⁴²² Laing och Bobic, 2002, s. 13.

⁴²³ World Health Organisation, 2004.

⁴²⁴ Walby, 2004.

⁴²⁵ Walby, 2004.

kar alla skikt i vårt samhälle. Internationellt anses de indirekta kostnaderna vida överstiga de direkta kostnaderna, och att inverkan av de indirekta kostnaderna fortsätter lång tid efter det att våldet upphört.

För samhället i stort innebär våldet således höga kostnader för ett ökat bidragsberoende och minskade skatteintäkter. Våldet tar resurser som skulle behövas till andra insatser inom vård- och omsorgssektorn, polis- och rättsväsendet, trygghetssystemen och arbetsmarknaden. Så länge beslutsfattare blundar för våldets samhällsekonomiska konsekvenser dräneras samhället på resurser.

I Sverige har det ännu inte gjorts någon nationell beräkning av kostnaden för mäns våld mot kvinnor. I fallstudien *Eva & Adam* har avsikten varit att göra en kostnadsberäkning, baserad på ett enskilt fall av en mans våld mot sin hustru och har inriktats mot det lidande och de kostnader som blir följden av våldet. Studien ska ses som ett komplement till andra kostnadsberäkningar av mäns våld mot kvinnor.

Urval och metod

Genom en kvinnojour togs kontakt med en kvinna (Eva) som hade blivit hotad, förnedrad och slagen av sin make (Adam) under 20 års äktenskap. Det visade sig att Evas fall lämpade sig för en fallstudie av priset för mäns våld mot kvinnor, då det fanns rikligt med dokumentation kring våldshändelserna. Med Evas tillstånd gavs tillgång till journaler och annat, vanligen sekretesskyddat material. Verifiering av de dokumenterade våldshändelserna har gjorts genom intervjuer med Eva, hennes släkt och vänner och de myndigheter/personer hon varit i kontakt med. Evas kontakter med sjukvård, polis, rättsinstanser och olika hjälpinstanser (exempelvis socialtjänst, familjerådgivning) är sammanställda och avstämde, dels mot hennes egna anteckningar och dels genom journaler, dokument och intervjuer med myndighetsanställda och vårdpersonal inom hälso-, social- och rättssektorn.

Det finns stora problem när det gäller att identifiera kostnader efter våldsutsatthet på aggregerad nivå. Ett av problemen är att kostnaderna inom sjukvård, kommun och sociala myndigheter försvinner bland övriga kostnader. De definieras inte som kostnader som uppkommit på grund av våld. När en person efter att ha blivit utsatt för våld söker hjälp hos sjukvården, är våldet som sådant ingen diagnos, utan varje skadedel av kroppen får en egen klassificering (diagnos).⁴²⁶ På så sätt blir det svårt att se konsekvenserna av våldet både ur ett medicinskt och ekonomiskt perspektiv. Kvinnor och barn söker hjälp, men orsaken (våldet) till hjälpsökandet och de kort-

⁴²⁶ Walby, 2004.

siktiga eller långsiktiga negativa hälsoeffekterna, syns inte i den officiella kostnads- eller hälsostatistiken.

Förutsättningarna för denna studie har varit annorlunda då uppgifter om bland annat namn och datum för myndighetskontakter funnits tillgängliga. Beräkningar har kunnat göras med stöd av att berörda myndigheter tillhandahållit kostnaderna för respektive åtgärd. På så sätt har ett underlag till en kostnadsberäkning av en mans våld mot sin kvinna kunnat genomföras.

Våld och kostnader

Genom Evas berättelse kan belysas hur Adams manipulerande, hotfulla och våldsamma beteende förorsakat henne och barnen emotionellt lidande. Berättelsen ger en bild av hur skrämmande, grundligt och effektivt Adams nedbrytning av dem har verkat.

I studien sätts fokus på de ekonomiska konsekvenserna av mäns våld mot kvinnor i nära relationer. Dessa konsekvenser innefattar hur kvinnan bemöts av de sociala myndigheter hon kontaktar för hjälp, och med vilken åtgärd myndigheterna stöttar eller inte stöttar henne. Varje våldstillfälle där kvinnan inte får stöd att åtgärda sin situation banar vägen för fortsatt våld. Adams våldshandlingar övergår allt eftersom tiden går från verbala hot och slag till sparkar, strypförsök, sexuella övergrepp och vapenhot. Den psykiska terrorn har förorsakat Eva skador i form av akuta stressymtom med hjärtklappning, andningsproblem, muskelryckningar, mardrömmar och annat. Den fysiska misshandeln gav skador som behandlades på sjukhus, bland annat skador på hörseln, armbrott och ögonbesvär.

Evas rädsla ökade allt mer samtidigt som hon försökte påkalla uppmärksamhet och informerade om våldet vid kontakter med såväl polisen som vården. När Eva vid ett flertal möten med professionella berättade om det våld Adam utsatte henne för blev reaktionen inte den hon väntade. Hon upplevde sig inte bli tagen på allvar. Informationen mottogs men ledde inte vidare, vare sig till djupare samtal eller till åtgärder. Att det stöd Eva behövde uteblev säger en del om professionellas attityder till våldet (som osynliggörs), till den våldsutövande mannen (som ansvarsbefrias) och till brottsoffret, vars utsatthet trivialiseras. När myndigheter inte ingriper sänder de fel signaler – de tillåter att våldet får fortsätta.

Av Evas beskrivning att döma så förminskar Adam våldshändelserna och lägger skulden för våldet antingen på Eva eller på något annat i omgivningen. Han erkänner inte sitt eget ansvar. Efter två decennier lyckades Eva ta sig ur äktenskapet. Våldet och trakasserier fortsatte emellertid även efter uppbrottet.

Kostnadernas ursprung är knutna till Adams kontrollerande, manipulerande och våldsamma beteende mot sin hustru Eva. Det är emellertid Eva som utlöser den faktiska kostnaden när hon söker vård, stöd eller exempelvis A-kassa. De direkta kostnaderna för Adams våldsutövande har att göra med de kontakter som tas med olika instanser inom rättsväsendet, landstinget och kommunen som en konsekvens av våldet. Enligt den preliminära beräkningen uppgår summan till nästan 2 miljoner kronor. De indirekta kostnaderna (exempelvis förlorad inkomst, lägre produktion och ökad sjuklighet) återstår att beräkna. Kostnader för mänskligt och emotionellt lidande har inte beräknats. Våldets nedbrytande verkan och spridningseffekter till nästa generation skulle som tillägg kunna bli en kostnad för framtiden.

Priset är högt – både för samhället och för brottsoffren

Likheter mellan projekten *Eva & Adam* och *G(l)ömda* kan konstateras i utgångspunkter och perspektiv, men även i fråga om resultaten. De visar på kvinnornas och barnens ständiga utsatthet för hot och våld, det begränsade livsutrymme de tvingas leva i, där rädslan är konkret och där få myndighetsutövare agerat stödjande.

Det är kommunernas ansvar att sörja för varje enskild individs trygghet i samhället, i synnerhet gäller det att verka för barns möjligheter till en harmonisk uppväxt.⁴²⁷ Målet för socialtjänstpolitiken är bland annat att stärka skyddet för barn i utsatta situationer.⁴²⁸ Därför är det av största vikt att kommunerna skaffar sig kunskap om under vilka omständigheter våldsutsatta kvinnor och barn lever. Med kunskap som grund ökar möjligheten för ett bättre bemötande av brottsoffren. Det är den utsatta som bäst kan beskriva sin situation och sitt behov av stöd. Det innebär inte att brottsoffret ensam ska behöva ta ansvar för insatserna. Det arbetet ska ske tillsammans med myndighetspersonal och med utgångspunkt i den myndighetens handlingsplan för stöd åt våldsutsatta kvinnor och dessutom i samverkan med andra myndigheter.

Säkerheten måste också förbättras för kvinnor med skyddade personuppgifter. Det kan inte vara meningen att kvinnan inte ska våga söka hjälp på grund av risken för att röjas. Det måste bli möjligt för varje enskild kommun att ha en beredskap för hur de, trots dessa specifika levnadsförhållanden, kan hjälpa dessa kvinnor och barn utan att deras identitet röjs. Den be-

⁴²⁷ 5 kap. 1 § socialtjänstlagen.

⁴²⁸ Ds 2004:56, s. 21.

redskapen ska finnas redan när flykten aktualiseras, på den nya ort som kvinnan och barnen väljer att fly till.

Det råder en allmän uppfattning om att det i första hand är kvinnor och barn som ska fly ur sin invanda miljö på grund av våldsamma män. I sådana fall har samhället i och för sig förstått allvaret i hoten, men samtidigt gett legitimitet både i tankar och i hantering åt att det i första hand är kvinnor och barn som ska fly för att leva ett så kallat icke-liv, där de inte ens får existera på den nya orten eller till och med behöva fly utomlands. På den hotade och våldsutsatta kvinnan läggs hela ansvaret för barnens och den egna överlevnaden. Resultaten i de studier som här beskrivits visar att det är dags att ta nästa steg. Det är dags att placera ansvaret där det hör hemma – ansvaret för våldet är den våldsutövande mannens – konsekvenserna av hans brottsliga handlingar ska riktas mot honom och inte mot brottsoffren. Att använda våld är mannens val. På hans ansvar ligger att bli medveten om konsekvenserna av detta val och inse att han kan, och ska, välja om. Mannen kan behöva stöd för att finna nya valmöjligheter för sitt handlande, ta ansvar för sina handlingar och sluta slå. Ett sådant stöd måste utgå ifrån kravet på mannen att ta ansvar och erkänna sina gärningar, exempelvis på det sätt som arbetet bedrivs vid programmet *Alternativ till Vold* i Norge.⁴²⁹

I fallet *Eva & Adam* kan kostnaden för en (1) mans våld mot sin hustru komma att belasta statens budget med dryga 2 miljoner kronor. I projekt *G(l)ömda* kan priset i kronor och ören förväntas vara ännu högre, då konsekvenserna av mannens våld belastar samhällets budget ytterligare (rättsväsende, personskydd). Men framför allt är humankostnaden, den individuella kostnaden för kvinnor och barn som utsätts för mäns våld, räknat i mänskligt lidande omänskligt hög.

Finns det en möjlighet att få ett slut på kvinnors och barns lidande och att förhindra att mäns våld fortsätter att tära på samhällets resurser? Förhoppningsvis kommer en större medvetenhet om priset för mäns våld mot kvinnor att bidra i den riktningen. Beslutsfattare och myndighetsutövare måste på olika sätt agera för att begränsa mäns våld mot kvinnor och på så sätt minska det mänskliga lidandet, det vill säga hålla humankostnaden nere.

Ett sätt att hålla samhällskostnaden nere är att, när ett fall kommer till den professionella yrkesutövarens kännedom, synliggöra våldet och verka för att hindra mannen från att fortsätta utsätta kvinnan och hennes barn. En yrkesutövare som i stället slår dövörat till, när våld blir en faktor att hantera i ett ärende, är kontraproduktiv och bidrar inte till den kostnadseffektivitet som idag avkrävs de flesta myndigheter. Ett annat sätt att hålla kostnaden

⁴²⁹ www.atv.no, se även Isdal, 2001.

nera är att samverka. Genom samverkan minskas risken för att kvinnans ärende bollas mellan olika myndigheter, vilket tar tid i anspråk och dessutom utsätter kvinnan för ytterligare påfrestningar. I sämsta fall kanske ärendet faller mellan stolarna och ingen myndighet tycker sig äga frågan och det ansvar den för med sig.

Brottsoffer, framför allt våldsutsatta kvinnor och barn, måste bemötas på ett mer medvetet, transparent och modigt sätt för att undvika en sekundär viktisering. Myndighetspersonal måste inta en attityd där de lyssnar till vad utsatta kvinnor och barn faktiskt säger. De är brottsoffer – men de saknar inte målsättning och vilja.

Med den här artikeln har jag velat lyfta fram två saker. Dels vill jag visa på olika metoder för att studera och belysa frågan om mäns våld mot kvinnor och barn. Dels vill jag visa på att det finns stora vinster att göra, både ekonomiska för samhället och i form av minskat lidande för brottsoffren, genom att införa en strategisk samverkan myndigheter emellan, baserat på ett större kunnande om problematikens aktörer.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 2004:1, Ett nationellt program om personsäkerhet.

SOU 2004:121, Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvåld och makt.

SOU 2005:43, Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar.

Ds 2004:56, Barn i brottets skugga.

Proposition 1997/98:55, Kvinnofrid.

Proposition 2002/03:53, Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.

Proposition 2002/03:70, Ytterligare åtgärder för att motverka våld i nära relationer.

Litteratur

Amnesty Rapport, (2004), *Mäns våld mot kvinnor i nära relationer. En sammanställning om situationen i Sverige*, Amnesty, Stockholm.

BRÅ-rapport 2003:2, *Besöksförbud*. En utvärdering av lagen och dess tillämpning.

BRÅ statistik 2005, Anmälda brott, Hela landet. www.bra.se/statistik

Bunch, Charlotte, (1997), *Women, The Intimate Enemy*, UNICEF: Progress of nation, Geneva.

Davis, Keith E., Frieze, Irene Hanson och Maiuro, Roland D., (2002), *Stalking. Perspectives on Victims and Perpetrators*, Springer Publishing Company, New York.

Dobash, R. Emerson och Dobash, Russel P., (1980), *Violence Against Wives. A Case Against Patriarchy*, Open Books, London.

Godenzi, Albert och Yodanis, Carrie L., (1999), *Male Violence: The Economic Costs*. Seminar on Men and Violence Against Women, European Council of Europe, Human Rights section, Strasbourg.

Holmberg, Carin och Enander, Viveka, (2004), *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocess*, Kabusa böcker, Ystad.

Isdal, Per, (2001), *Meningen med våld*, Förlagshuset Gothia, Stockholm.

Laing, Lesley och Bobic, Natasha, (2002), *Economic Costs of Domestic Violence. A Literature Review*, Australian Domestic and Family Violence Clearinghouse, University of New South Wales, Sydney.

Lundgren, Eva, Heimer, Gun, Westerstrand, Jenny och Kalliokoski, Ann-Marie, (2001), *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*, Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet, Umeå och Uppsala.

Mullen, Paul E., Pathé, Michele och Purcell, Rosemary, (2000), *Stalkers and their victims*, Cambridge university press, Cambridge.

Rying, Mikael, (2003), *Inte vilka män som helst*, Valfärd nr 1/2003. Statistiska Central Byrån, Stockholm.

Weinehall, Katarina, (1997), *Att växa upp i våldets närhet. Ungdomars berättelser om våld i hemmet*, Akademisk avhandling. Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.

World Health Organisation, (2004), *The Economic Dimensions of Interpersonal Violence*, WHO: Injuries and Violence Prevention.

Walby, Sylvia, (2004), *The Costs of Domestic Violence*, Women Equality Unit, University of Leeds.

Författarpresentationer

Monica Burman, universitetsadjunkt och doktorand i straffrätt har genom sin bakgrund inom domstolsväsendet sett många prov på hur föreställningar om kön, gärningsman, brottsoffer och våld haft betydelse för den straffrättsliga prövningen av mäns våld mot kvinnor i nära relationer. Hon bestämde sig för att undersöka våldet genom att skriva en genusteoretiskt inspirerad avhandling i straffrätt. Arbetet med avhandlingen, *Mäns våld mot kvinnor i den straffrättsliga diskursen – konstruktioner och konsekvenser*, har möjliggjorts genom stöd från Brottsofferfonden och befinner sig i skrivande stund i slutfasen.

Maria Forsman, doktorand i straffrätt, arbetade som vårdare på en kriminalvårdsanstalt vid sidan av sina juridikstudier i Uppsala. Arbetet gav henne insikter om betydelsen av att samhället på olika sätt griper in när barn utsätts för våld i hemmet. Hon har läst kurser i rättspsykologi och våld mot kvinnor och hennes examensarbete kombinerades med praktik vid Uppsalapolisens familjevårdsenhet. Med stöd av Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond, fokuserar hon nu på dessa frågor i sitt avhandlingsprojekt *Barnets bästa när barn misstänks vara utsatta för föräldrars våld*.

Görel Granström, JD, universitetslektor, är projektledare för forskningsprojektet *Brottsoffer i rättsväsendet* och hennes eget delprojekt, som finansieras av Kempestiftelserna, handlar om offer för heteronormativ brottslighet under projektiteln *Heteronormativa strukturer i rättsväsendet*. Hon är redaktör för antologin *Den onda cirkeln. Om brottsoffer, genus och rätten* som publicerades år 2004.

Anna Jessen, doktorand i pedagogik, intervjuade i sin C-uppsats i pedagogik yrkesutövare vid försäkringskassan och belyste frågor om

ansvar, möjligheter och hinder för rehabilitering av sjukskrivna våldsutsatta kvinnor. Hennes D-uppsats i sociologi bygger på intervjuer med våldsutsatta kvinnor och behandlar myndigheters bemötande. Med stöd från Brottsofferfonden ägnar hon sig nu åt studien *Våldsutsatta kvinnor i sjukskrivning och rehabilitering*.

Lena Landström, universitetsadjunkt och doktorand i processrätt arbetade som jurist i drygt tio år innan hon kom till universitetet. Hon arbetade bland annat som åklagare och blev där medveten om den stora betydelse åklagarens beslut har för om ett brott över huvud taget utreds, hur det utreds och hur processen förs. Detta ledde till funderingar kring åklagarens roll i samhället och till det forskningsprojekt om åklagarrollen som hon nu arbetar med.

Monica Larsson, doktorand i straffrätt, arbetade under sin studietid på juristprogrammet på Umeå Juridikjour, en verksamhet som drivs i samarbete med Kvinnojouren. Hennes examensarbete behandlade våldsutsatta kvinnors rätt till nödvärn. I sitt avhandlingsarbete *Relationens betydelse vid bedömning av ett brotts svårhetsgrad och straffvärde – en genusteoretisk studie* undersöker hon om, och i så fall hur, domstolars straffmätning vid lindrigare våld i nära relationer varierar med den relation gärningsperson och brottsoffer har eller har haft.

Ruth Mannelqvist, JD, universitetslektor, disputerade år 2003 med en avhandling som behandlade relationen mellan förmåner och avgifter i socialförsäkringen. Sedan juli 2004 bedriver hon forskningsprojektet *Ekonomiska konsekvenser för brottsoffer*. I projektet studeras olika ekonomiska ersättningsmöjligheter till brottsoffer och sambanden dels inom och mellan dessa system. Projektet beräknas vara slutfört under år 2007.

Åsa Persson, JD, universitetslektor är terminsansvarig för juristprogrammets första termin. Hon undervisar bland annat i statsrätt och processuella frågor. Hennes forskning i projektet *Målsägande i en postmodern era* handlar främst om brottsoffers processuella ställning. Insikten om att svenska politiska partier i relativt liten utsträckning redovisar rättspolitiska ståndpunkter, trots den centrala roll dessa har i lagstiftningsprocessen, väckte hennes intresse för rättspolitik. En central fråga inom området rör brottsoffer.

Katarina Weinehall, FD, universitetslektor, har vid sidan av sitt arbete på universitetet engagerat sig som ideell jourkvinna. Hon kom att möta många kvinnojourer runt om i Sverige och kunde konstatera att det saknades kunskap om barnen. I sin avhandling *Att växa upp i våldets närhet* samlades

ungdomars berättelser om våld i hemmet in genom djupintervjuer. I den följande studien samlades in data om *Gymnasieelevers möten med våld – i hemmet, i skolan och på fritiden*. Hon har fortsatt att söka kunskap om våldsutsatta kvinnor och deras barn i två större studier som nu håller på att sammanställas; *Projekt G(l)ömda* och *Fallet Eva & Adam*.